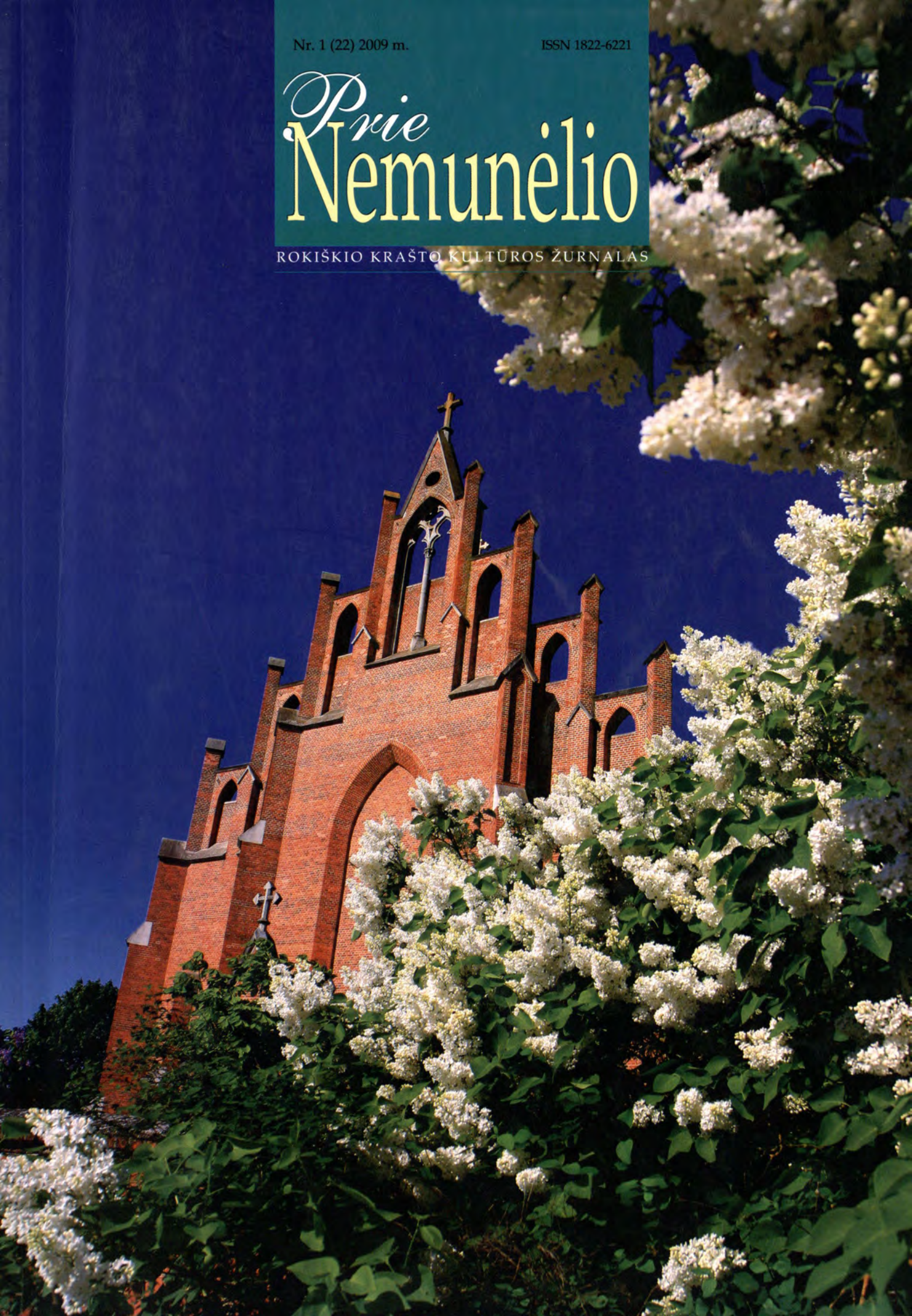

Nr. 1 (22) 2009 m.

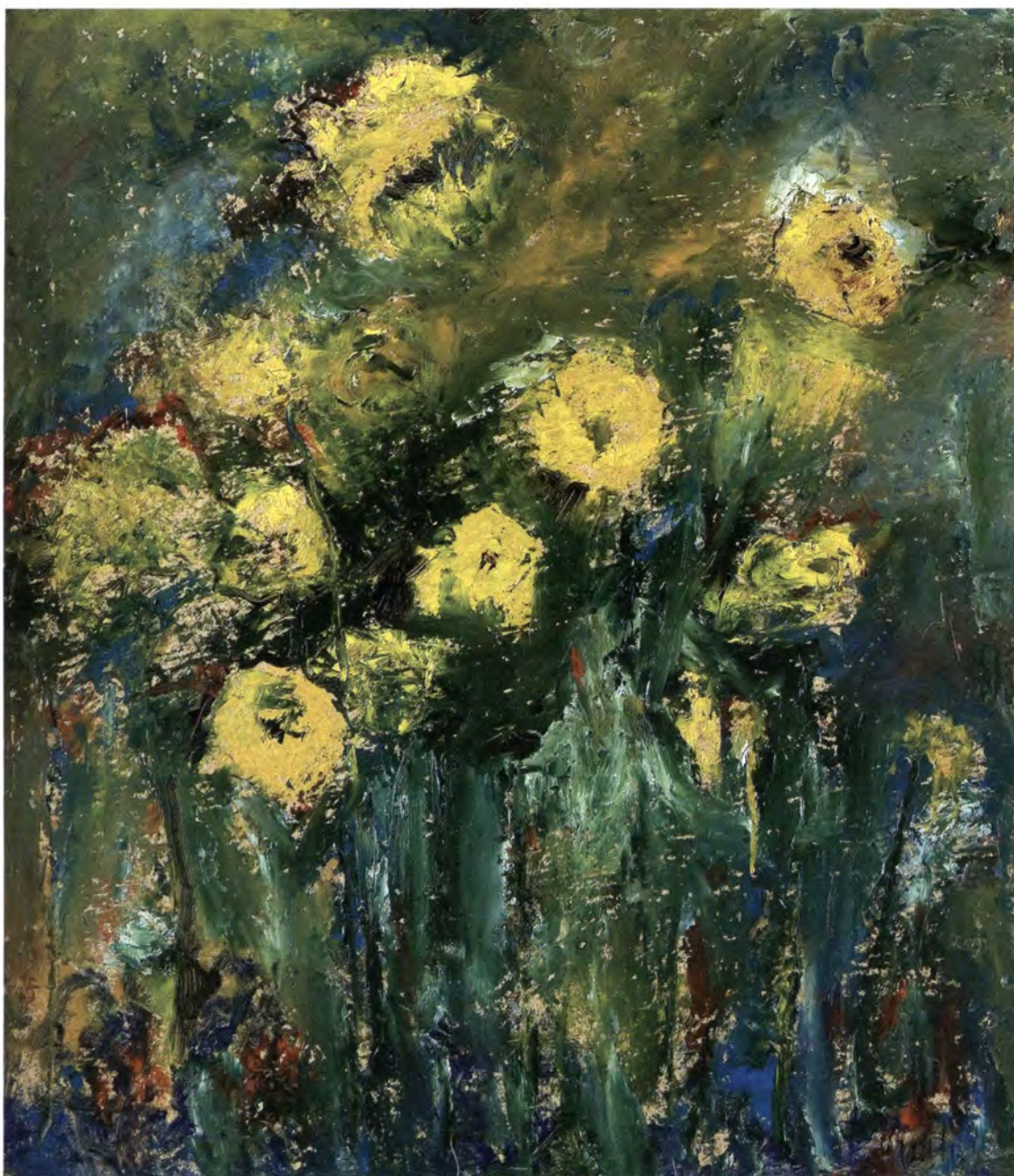
ISSN 1822-6221

Prie Nemunėlio

ROKIŠKIO KRAŠTO KULTŪROS ŽURNALAS

Dailininkas Bronius Gražys

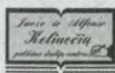

Rožės – darželio gėlės, 2004 m., aliejus, kartonas 69x79 mm

LEIDĖJAI

Rokiškio rajono savivaldybės
Juozo Keliuočio viešoji biblioteka

Juozo ir Alfonso Keliuočių
palikimo studijų centras

RĖMĖJAS

Spaudos, radijo ir televizijos
rėmimo fondas

REDAKcinė KOLEGIJA

Alicija Matiukienė (ats. redaktorė)
Arūnas Augutis
Nida Lungienė
Violeta Melvydienė
Nijolė Šniokienė
Rita Viskaitienė

Leidiniui fotografavo
Albinas Kuliešis

Nepriklausomybės a. 16,
LT-42117 Rokiškis
www.rokiskis.rvb.lt
El. paštas alicijam@rokiskis.rvb.lt
Telefonas 8 458 51502
Faksas 8 458 52106

Pirmajame žurnalo viršelyje –
Žydintis Rokiškis
Ketvirtajame viršelyje –
Pro Rokiškį tekanti Laukupė

Išleido leidykla „Margi raštai“
Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius.
Spausdino UAB „Petro ofsetas“,
Žalgirio 90, LT-09303 Vilnius.

ISSN 1822-6221

Turinys

- 3... BRONIUS DEKSNYS. Kol Rokiškio dar nebuvo
- 11... DAIVA VILKICKIENĖ. Poeto ir kunigo asmenybės
atspindys tirpstančio laiko spalvose: Pranas Savickas (1777–1864)
- 16... RITA VISKAITIENĖ. Prie pedagogikos mokslo ištakų:
Antanas Busilas
- 21... AUKSUTĖ RAMANAUSKAITĖ-SKOKAUSKIENĖ. Kamajai:
mano gyvenimo lūžis
- 25... ALBINAS KULIEŠIS. Žmogui, mylėjusiam savo kraštą
- 26... VENANTAS MAČIEKUS. Prieš 50 metų, arba 1959-ųjų pavasarį
- 28... STASYS DAUNYS. Prie Pašilių kryžkelės
- 34... ADELĖ DIRŽYTĖ-NAGINSKIENĖ. Krūminė
- 40... PETRAS BLAŽEVIČIUS. Apie seseris Kurmytes
- 44... FERDINANDAS JAKŠYS. Per žvyrkelius tolyn nuėjęs...
- 47... VITAS AREŠKA. Etninis patriotizmas neprieštarauja pilietiniam
- 51... REDA KISELYTĖ. Ašaros, virtusios džiaugsmu
- 56... DEIMANTĖ BARANAUSKIENĖ. Tautinės muzikos akordai –
tautinė kultūros dvasia
- 58... JULIJANA VENEDIKTOVA. Eilėraščiai
- 59... RASA JUŠKEVIČIŪTĖ. Eilėraščiai
- 60... JONAS PETKEVIČIUS. Eilėraščiai

Mielas Skaitytojau,

tai proginis, Lietuvos Tūkstantmečiui ir Rokiškio įkūrimo 510-ųjų metinių sukakčiai skirtas žurnalo numeris. Prasmingiausi Valstybės ir krašto jubiliejai paties likimo skirti paminėti mūsų kartai. Jubiliejiniai metai sutapo neatsitiktinai. Juk Rokiškio krašto geografiniai kontūrai – tai mažytė Lietuva. Senoji sėlių žemė – Rokiškio kraštas – turėjo Nemuną, dabar jį turi visa Lietuva. Rokiškis turi nepaprastą ir tokią pat garbingą kaip ir Lietuva istoriją. Savita sėlių žemių priešistorė, turtinga istorinė praeitis sukuria prielaidas istorikų, filosofų tyrinėjimams, apibendrinimams. Skaudūs Lietuvos istorijos vingiai palietė ir Rokiškio žemę. Savų namų praradimas, svetimas savo namuose – argi reta tremtinio dalia? Mažytė partizanų vado dukra, išsiveržusi iš vaikystei nebūdingo uždaro rato, ėjo į šviesą praverusi vienos mūsų krašto mokyklos duris, ėjo semtis žinių, pažinti taip ją skriaudusį pasaulį. O mūsų kraštas turėjo tapti prieglobsčiu ir saugesnio gyvenimo salele jos šeimai. Deja, neilgam...

Gražūs ir dvasingi praeities krašto žmonės. Švietėjų, dvasininkų, literatų prasmingi kūrybiniai darbai surašyti knygoje, vadovėlių puslapiuose, teatro puoselėtojai ir mylėtojai menine kalba išsiliejo scenos pastatymuose, rūpestis jaunimo lavinimu – labdaringoje veikloje.

Rokiškio bažnyčios spindinčių vitražų spalvų žaismo susidėliojimas spalvotuose popierėliuose į pačiam netikėtą puikų raštą ir buvo tas pirmasis būsimos audėjos talento pasireiškimas. Mokytojos pasišventimas ir tikėjimas lietuviu dvasine atgaiva buvo didžiulis. Jos tvirtybė iš ten, praeities, iš didelės pagarbos knygai, kalbai, mokslui. Tik gaila, mokytojos nusivylimas irgi didžiulis. Bet vilties visada yra...

Kūrybingi Rokiškio krašto žmonės, gyvenantys ir kuriantys kitur. Įsimylėję savo tėviškes, skiriantys joms savo eiles, iki smulkmenų prisimenantys kaimynus ir jų poringes. Rankraščiuose ir šaltiniuose ieškantys ir vis randantys naujų Rokiškio istorijos faktų, literatūrinių įžvalgų, teatro, dailės kalba kuriantys meną ateities kartoms ir šimtmečiams. Ačiū jiems. Šių dienų Rokiškio kultūrinėje, kūrybinėje erdvėje rašantis, muzikuojantis, piešiantis, šokantis, projektuojantis, svajojantis jaunimas, kuriantys ir bendraujantys rokiškėnai: tolerantiški ir atviri. Kritikams taip pat.

Už geranorišką ir šiltą bendradarbiavimą rengiant žurnalo numerį, nuoširdžiai dėkoju LR Seimo narei Auksutei Ramanauskaitei-Skokauskienei, kraštiečiams aktoriams Ferdinandui Jakšiui ir Broniui Gražiui, kraštiečiui tapytojui Danui Andriulioniui, klaipėdiečiui fotografui Robertui Gabriui, mokytojams Mingailai Rasteniui, Vandai Vasiliauskienei, Irenai Janukėnienei, žurnalo fotografui Albinui Kuliešiui, redakcinei kolegijai, gerbiamiems kraštiečiams – straipsnių autoriams, jauniems Juodupės gimnazijos poetams ir visų publikacijų autoriams.

Pagarbiai,

Alicija Matiukienė

Rokiškio rajono savivaldybės Juozo
Keliuočio viešosios bibliotekos direktorė,
Juozo ir Alfonso Keliuočių palikimo
studijų centro pirmininke

Kol Rokiškio dar nebuvo

BRONIUS DEKSNYS

Filosofas

Rokiškio kraštas – kas jis?

Rokiškio vardas pirmuosiuose istoriniuose šaltiniuose pasirodė praėjus beveik pusei tūkstančio metų po pirmojo Lietuvos vardo paminėjimo, kurio iškilų jubiliejų šiais metais švenčiame. Švenčiame ir Rokiškio vardo pirmojo paminėjimo 510-ąsias metines. Be abejo, kyla klausimas, kas gi dėjosi Nemunėlio ir jo intakų pakrantėse, kai apie Rokiškį dar nebuvo žinoma. Mindaugo lietuviai kūrė ir gynė Lietuvos karalystę, Gedimino lietuviai statė Trakų ir Vilniaus pilies, Jogailos ir Vytauto lietuviai buvo šlakstomi krikšto vandeniui, jų vedami lietuviai ir lenkai laimėjo Žalgirio mūšį. Bet kuo gi tada gyveno žmonės prie Nemunėlio, Kriaunos, Šetekšnos, Audros, prie Čedasų, Alsetos, Našio, Sartų ežerų? Į šį klausimą turime nedaug atsakymų.

Ir vis dėlto šį tą turime. Apie būsimąjį Rokiškio krašto priešistorę kalba archeologų tyrinėjimai. Šie žmonės sugeba prakalbinti piliakalniuose ir jų papėdėse atkastus daiktus. Geologų gręžiniuose jie atranda žiedadulkių, kurių tyrinėjimas atskleidžia, kokiose vietose prieš kelis šimtus metų buvo dirbami laukai, kokias žemės ūkio kultūras augino senieji krašto gyventojai. Pagaliau ir senųjų dokumentų analizė, jų liudijimų skaitymas „tarp eilučių“ leidžia giliau pažvelgti į krašto se-

novę, praskleisti nežinios sutemas. Per laiką, praėjusį po 1499 metų, kai Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras paminėjo savo Rokiškio dvarą, esantį Anykščių valsčiuje, Rokiškio statusas daug kartų keitėsi. XVI amžiuje šis valstybinis dvaras virto privačiu dvaru. Vėliau dvarai, atrodo, bus įgiję savarankiškų valsčių statusą. 1529 metais sudarytame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) ir Livonijos ordino sienų aprašyme minimi Obelių, Rokiškio, Hanušiškių (Onuškių), Čedasų ir Pienionių valsčiai. Ne kartą dokumentuose minima Rokiškio šv. Mato bažnyčia ir Rokiškio parapija, taip pat ir prie dvaro esantis Rokiškio kaimas, kuris kuo toliau, tuo dažniau imtas vadinti miestu.

Po XVI šimtmečio vidury įvykdytos administracinės reformos, kai buvo panaikinti mažieji valsčiai ir sukurtos didelės apskritys (dokumentuose slavų kalbomis taip pat vadinamos *pavietais* kaip ir mažieji valsčiai), Rokiškis atiteko Ukmergės, tais laikais vadintos *Vilkmerge*, apskričiai. Tai buvo didelis administracinis vienetas. Šiaurėje jis ribojosi su Kuršo kunigaikštyste (valstybe, įsikūrusia vietoj žlugusio Livonijos ordino), rytuose – su Breslaujos apskritimi, pietuose – su Vilniaus ir Kauno, vakaruose – su Upytės apskritimis. Dokumentuose aprašant tą ar kitą dvarą, buvo nurodoma, kokiai apskričiai jis priklausė. Kartais

tokiuose aprašymuose būdavo nurodoma ir parapija. Vilkmergės apskritis pagal aprašytas ribas egzistavo iki XIX amžiaus pirmosios pusės. Tik tada Rusijos caro administracijos nurodymu buvo sukurta Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskritis, kuriai atiteko ir Rokiškis. Panaikinus baudžiąvą, pagal dvarus buvo kuriamos valstiečių bendruomenės, kurios vėliau buvo pertvarkytos į valsčius. Rokiškio valsčius priklausė Novoaleksandrovsko apskričiai kaip ir Obelių, Kamajų, Panemunėlio, Čedasų ir kiti valsčiai. 1915 metais, kai per Pirmąjį pasaulinį karą Nemunėlio kraštą užėmė kaizerinė Vokietija, vokiečių administracija įkūrė Rokiškio apskritį. Su šiuo statusu Rokiškis pergyveno daugelį valdžių, kol 1950 metais buvo paverstas rajonu ir prijungtas prie Šiaulių srities. Nuo Rokiškio apskrities tada atkrito Svėdasų ir Skapiškio valsčiai, o Obeliai ir Pandėlys buvo paversti savarankiškais rajonais. Bet vėliau Obeliai ir Pandėlys vėl grįžo į Rokiškio rajono teritoriją, dabar priskirtą Panevėžio apskričiai.

Taigi per 510 metų Rokiškio padėtis daug kartų keitėsi. Tad terminas *Rokiškio kraštas*, žvelgiant į jį istoriškai, yra sąlyginis. Ankstyvaisiais etapais jis galėjo reikšti tik Rokiškio dvarą ir jo įtakoje esančius smulkius dvarus. Bet jis plėtėsi, ypač kai Rokiškį valdė Tyzenhauzai, kurie aktyviai supirkinėjo kaimyninių dvarų valdas.

XIX ir XX amžių sandūroje Rokiškio dvaro žemės plotai šiaurėje apėmė Aknystą, pietuose siekė Salas, rytuose driekėsi beveik iki Obelių, vakaruose – iki Kavoliškio ir Panemunėlio. Dabar kalbant apie Rokiškio kraštą, priimta juo laikyti *dabartinio Rokiškio rajono teritoriją*. Šią sampratą įtvirtino ir Rokiškio 500-ųjų metinių jubiliejui skirti leidiniai, ir vėliau Rokiškio savivaldybės išleistos knygos.

Prie sėlių žemės Nemuno

Nemunėlio ir jo intakų pakrantėse gyvenantys žmonės gali didžiuliu būdu prieš penkis šimtus ir daugiau metų jų upė buvo vadinama *Nemunu*. Livonijos ordino ir Rygos vyskupo dokumentuose ji buvo rašoma *Memel*, taip pat kaip ir Lietuvos upių tėvas. LDK dokumentuose – *Niemen*. Su tuo susiję ir kiti vietovardžiai. Ežeras, esantis Nemunėlio vagoje žemiau Alsetos ežero, XVII amžiuje buvo vadinamas *Nemunaičiu*, kaimas už jo – *Panemuniais*, dvarai jo pakrantėse – Panemunės dvarais, o du broliai, XVI amžiaus pabaigoje gyvenę jo pakrantėje įsikūrusiame Janeliškių kaime – *Nemunais* (*Nemon*). XV amžiaus pabaigoje apie šį kraštą prabilo istoriniai dokumentai, kuriuose minimi per jį einantys Anykščių ir Pienionių valsčių ruožai, didžiojo kunigaikščio Rokiškio ir Čedasų dvarai, Livonijos pasienyje nelegaliai įsteigtas Hanuso dvaras (dvorec Ganušovskij, būsimąjį Onuškių pirmtakas), Nemunėlio intakai *Susėja* bei *Vyžuona*, *Čedasų* ežeras.

Atrodytų, ką gi bendra gali turėti Rokiškis su Varėna. Ogi tai, kad 1499 metų spalio 21 dieną Dzūkijos šiluose (diena galbūt buvo gražiai rudeniškai saulėta) vyko šauni didžiojo kunigaikščio Aleksandro medžioklė,

kurioje dalyvavo Trakų vaivada ir žemės maršalas Jonas Jurevičius, Lydos valdytojas Stanislavas Petrašas ir, be abejo, Anykščių bei Merkinės valdytojas Grigalius Stanislovaitis Astikas (Varėna tuo metu veikiausiai ir priklausė Merkinės valsčiui). Turbūt po šaunios medžioklės ir puotos valdovui buvo perskaitytas donacijos aktas, kuriuo už ištikimą tarnybą valdovo rūmų maršalas, Merkinės ir Anykščių valsčių valdytojas Grigalius Stanislovaitis Astikas apdovanojamas valdovo giria, esančia Livonijos pasienyje prie Susėjos ir Vyžuonos upių, kur gyveno *Anykščių valsčiaus Rokiškio dvaro* ir *Pienionių valsčiaus Čedasų dvaro* žmonės. Aišku, didysis kunigaikštis pritarė šiam aktui, o jo raštininkas, tiksliau didžiojo kunigaikščio raštinės valdytojas Januška pasirašė jį. Tai ir buvo pirmasis oficialus Rokiškio paminėjimas, užrašytas į Lietuvos Metriką. Jį paskelbė Varšuvos universiteto profesorius E. Leontovičius¹.

Rokiškis buvo įkurtas, ir Rokiškio kraštas plėtojosi žemėje, kur daug šimtmečių gyveno baltų gentis *sėliai*. Latviai šį kraštą vadino *Selija*, lietuviai – *Sėla*. Šis vietovardis žinomas nuo I tūkstantmečio pradžios. Romėnų jūreiviai paliko žemėlapi, kuriame užfiksuoti tų laikų vandens keliai. Vienos į Baltijos jūrą įtekančios upės žiotyse yra užrašas *Caput fl(uvii) Selliani*, t. y. Sėlių upės žiotys. Šia upę tyrinėtojai laiko Dauguvą². Mindaugui priskiriamas sėlių žemės aprašymas (veikiausiai kalavijuočių sukurtas) šiaurinę sėlių žemės ribą veda Dauguvos upe.

Dauguvos pakrantės buvo vieta, kur tankiausiai gyveno sėlių genties žmonės. Šia upę ėjo prekybos kelias, prie jos buvo gausu sėlių gyvenviečių: *Koknesė*, *Altenė*, *Sėlpilis*, *Dignaja*. Vokiečiai, užkariavę Dauguvos pakrantes II tūkstantmečio pradžioje, savo kronikose aprašė čia gyvenusias gentis. Sėlius pirmasis aprašė Livo-

nijos ordino kronikininkas Henrikas Latvis, pasakodamas apie 1207 metais vykusį karą su sėliais, kai neatlaikiusi ateivių kariuomenės spaudimo jiems pasidavė vieno iš sėlių žemės centrų tvirtovė *Sėlpilis*. Vokiečiai pakrikštijo Sėlpilio gyventojus, privertė sėlių seniūnus (kunigaikščių jie dar neturėjo) pašalinti iš Sėlpilio *lettonus*, t. y. lietuvius³. Šis kronikininkas rašė, kad Dauguvos pakrantėse būta ir sėlių, ir lietuvių kaimų, kuriuos puldinėjo Koknesės vokiečiai. Beje, jis paminėjo ir mokytą lietuvių Pilypą, kuris tarnavo vokiečiams kaip vertėjas ir žuvo Estijoje. Reikėtų manyti, kad Pilypas buvo ne Lietuvos, o Padauguvio lietuvis. Šie faktai, kaip ir Kazimiero Būgos paskelbti vietovardžių tyrinėjimai, rodytų, kad lietuvių gyventa ir Sėloje, kur jie kūrėsi mišriai su jiems artimais pagal kultūrą ir kalbą sėliais.

Be gyvenviečių Dauguvos pakrantėse, sėliai telkėsi tarp Susėjos (latviškai – *Dienvidsuseja*) ir Vyžuonos. Tai vietos, kur stovi *Margaskalnio*, *Knaukalnio* ir *Skosų* piliakalniai. Šias bendruomenes vienijo centras, įsikūręs *Stupelių* piliakalnyje (*Stupelskalns*), t. y. vietovėje už keleto kilometrų į šiaurę nuo Lietuvos ir Latvijos sienos ties Čedasais. Į pietus nuo šių vietų stūksojo sėliški Moškėnų, Juodonių, Papilių, Velykuškių piliakalniai, vakariau – Kupiškio, Kerelių, Papilių ir Gaigalių piliakalniai⁴.

Kai XIII amžiuje Mindaugas vienijo Lietuvos valstybę, jis susidūrė su dideliu kitų kunigaikščių pasipriešinimu, kurie į kovą prieš Mindaugą kvietėsi besigviešiančius Lietuvos žemės Volynės kunigaikščius ir stipriausią Lietuvos priešininką – Livonijos ordiną. Mindaugas rado išeitį. Jis suskaldė priešininkus, pats kreipėsi į Livonijos ordino magistrą Andrių Štirlandą, pasiūlė apsikrikštyti ir apkrikštyti visą kraštą. Livoniečiams patiko Lietuvos valdovo pasiūlymas.

1251 metais Mindaugas, jo šeima ir aplinkos žmonės buvo pakrikštyti, magistras išrūpino Romos kurijoje Mindaugui karaliaus vainiką ir tik nuo popiežiaus priklausančios Lietuvos vyskupystės statusą. Taip buvo pralaužtas Lietuvos kelias į Europos civilizaciją.

Bet ir šis žingsnis brangiai kainavo. Mindaugas turėjo ne tik skirti žemės vyskupui išlaikyti, bet ir atsidėkodamas Livonijos ordinui užrašyti jiems žemių Žemaitijoje ir Sūduvoje. Tarp padovanotų kalavijuočiams žemių buvo ir Sėla. 1255 metų spalio mėnesiu datuojamame Mindaugo akte rašoma: „Kadangi mūsų mylimi Kristuje Švč. Marijos Vokiečių ordino Livonijos magistras ir broliai savo atsidavusiu uoliu įtikinėjimu pašaukė mus iš pagonių tamsybių, idant kartu su kitais Kristaus tikinčiais galėtume lengviau pažinti tiesos šviesą, taip pat ir su jų parama Apaštalų Sosto valdytojas padėjo mums atgimti per krikšto vandens malonę ir savo įprastu maloningumu liepė karūnuoti mus visos Lietuvos karaliumi, todėl nuolat uoliai galvodami, ką turime daryti minėtos karalystės apsaugojimui ir gynimui,

įžvalgiai pamatėme, kad mums yra labai reikalinga ir pravartu Kristaus tikėjimui, idant minėtam Livonijos ordino magistrui ir broliams suteiktume karališkų apdovanojimų“⁵. Ši donacija susieta su sąlyga, kad Livonijos ordinas bus ištikimas Lietuvos karalystės sąjungininkas kovoje su jos priešais: „<...> kad jie galėtų mums veiksmingiau padėti ir kad mes laisviau ir stipriau pajėgtume atremti savo karalystės užpuolėjus ir tikėjimo priešus, juoba, kad nė vienai pusei nereiks kovoti vien savo pajėgomis, su savo paveldėtojų pritarimu minėtam Livonijos ordino magistrui ir broliams nutarėme skirti sėlių žemę, būtent *Meddene* [Medėnų], *Pelone* [Pelenos], *Maleysine* [Maleišių], *Thowraxe* [Tauragnų] sritis su jų priklausiniais, kurią valdytų laisvai ir per amžius“⁶. Tuo pačiu metu apie donaciją Mindaugas pranešė popiežiui Aleksandrui IV.

Tyrinėtojai neturi vienodos nuomonės dėl šių žemių lokalizacijos. Vis dėlto yra pagrindo manyti, kad paskutiniosios dvi žemės – Maleišių ir Tauragnų – atitinka dabartinius vietovardžius (netoli Maleišių stūkso turtingas archeologinių radinių Juo-

donių piliakalnis, galimas šios žemės gynybinis centras).

1261 metais datuojamas kitas Mindaugui priskiriamas Sėlos dovanojimo dokumentas. Gali būti, kad tai livoniečių falsifikatas, bet jame išvardytos tikros vietovės. Jame aprašytos visos sėlių žemės ribos: „Pirmiausia ribos tarp krikščionių ir sėlių prasideda priešais *Burchwalle Nowenene* [Senasis Daugpilis], toliau Dauguva *Romele* [Rumbala] link iki vidurinėsios upės prie *Dolės* salos; o kito šono ribos tarp sėlių ir lietuvių prasideda minėtu *Burchwalle Nowenene* einant tiesiai *Kopwech* kelio link, tuo keliu iki pat Luodžio kranto, palei Luodžio krantą iki Dusetos, minėta Duseta link ežero, kuris vadinamas Sartais, nuo Sartų ežero toliau link upės, kuri iš jo išteka ir kuri vadinama Šventąja, Šventąja iki Latavos, minėta upe iki Vašuokos, toliau iki Viešintos, toliau iki Lėvens, minėta Lėvens upe toliau iki upės, kuri vadinama Žiemgalos Šventąja [Mūša / Lielupė], minėta Žiemgalos Šventosios upe toliau iki Babetsmunde [Babytės žiotys]. Į kitus piliakalnius, vadinamus *Burchwalle*, esančius minėtų ribų aprėptyje, su visais

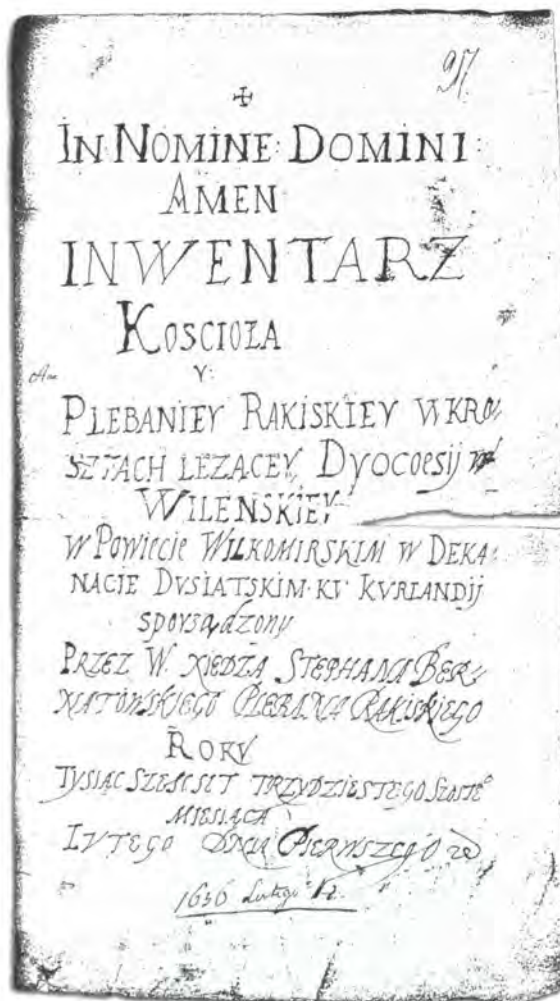

Rokiškio Nepriklausomybės aikštė.
Nuotr. Albino Kuliešio

priklausiniais, būtent Medėnais, Kalviais, Maleišiais, Tauragnais, Utena, Užpaliais, ir kitas valdas, esančias minėtų ribų apimtyje⁴⁷. Kitame šio rašto variante greta Medėnų ir Kalvių paminėtos vietovės *Alze* ir *Allciten*. Taigi į taip aprašytas sėlių žemės ribas pateko visas Nemunėlio baseinas, taip pat Kriaunos, Audros, Šetekšnos ir Jaros upių pakrantės, šiaurinė Sartų ežero pakrantė, t. y. visas būsimo Rokiškio kraštas. Nepakankamai aišku dėl Utenos apylinkių. Vėliau livoniečiai puldinėjo Tauragnus, Uteną (savos teritorijos juk nepuldinėjamos), o Užpaliuose stovėjo pilis, saugojusi LDK šiaurinę ribą. Vis dėlto galima manyti, kad Livonijos ordinui atitekusios dabartinio Rokiškio krašto žemės nuo XIII amžiaus vidurio iki XV amžiaus neišskaus dešimtmečio teisiškai priklausė kalavijuočiams, kurie retkarčiais aprašinėdavo Sėlos žemės ribas. Tiesa, nėra žinių, kad Livonijos ordino pareigūnai šiame krašte būtų vykdę kokią nors veiklą. Gali būti, kad livoniečiai jai neturėjo pakankamai nei medžiaginių, nei žmogiškųjų išteklių.

Karo žygių į Lietuvą metu kalavijuočiai apeidavo Sėlą iš rytų arba vakarų pusės. Žygiuodami į Vilniaus apylinkes, jie nuo Daugpilio eidavo pro Breslaują, braudamiesi į Kauno kraštą – iš Mintaujos ar Bauskės traukdavo per Upytės žemę ir Nevėžio pakrantėmis. Gali būti, kad kelias per Sėlą, per tankius miškus ir pelkes, per Nemunėlio intakus, tekančius iš rytų į vakarus, šarvuotiems riteriams buvo sunkiai įveikiamas. Tad Vartbergės kronikoje, kur aprašyti kalavijuočių karo žygiai į Lietuvą, nepamirėta nė viena vietovė, kuri galėtų būti susijusi su dabartiniu Rokiškio kraštu.

Sėloje, ir kai ji pateko į Livonijos ordino valdas, veikiausiai liko čia gyvenusių sėlių ir lietuvių sodybų, galbūt buvo ir jų bendruomenės, ir dirbami laukai. Pro Rokiškį tekančios upės *Laukupės* pavadinimas jau kelia mintį, kad tai upė, tekanti per *lauką* (šiuo atveju nesvarbu, ar tai laukas dirbamos žemės ploto, ar žemdirbių

Rokiškio bažnyčios inventoriaus knygos (1636 m.) titulinio lapo kopija

bendruomenės prasme, juk laukas be jų dirbančių žmonių per kelioliką metų užželia mišku). Gali būti, kad tame lauke gyveno ir legendinis atklydėlis livonietis Rochas, kuriam priskiriama Rokiškio vardo kilmė.

Kryžiuočiai ir kalavijuočiai nepamiršdavo Sėlos teritorijos reikalų. Kai pabėgęs pas kryžiuočius Vytautas 1384 metais užrašė jiems Žemaitiją iki Nevėžio (Jogaila buvo užrašęs iki Dubysos), iš Vytauto buvo paimtas

pažadas, kad Sėla turi priklausyti Ordinui⁸. Savo ruožtu Lietuvos ir Lenkijos diplomatai, ypač po Žalgirio mūšio, abejojo dėl dokumentų, kuriuos kryžiuočiai pristatinėjo kaip Mindaugo donacijos aktus, autentiškumo ir jų interpretavimo. Jie teigė, jog Mindaugas užrašė livoniečiams dalį Lietuvos žemių su sąlyga, kad jie padės karaliui ginti karalystę nuo priešų. Tuo tarpu vokiečiai, užuot tai darę, patys puldinėjo Lietuvą ir nevykdami donacijos sąlygų neteko teisės į jiems padovanotas žemes. Ypač ryžtingai Lietuvos interesus bažnytiniame Konstanco suvažiavime gynė LDK įgaliotinis Paulius Vladkovicus.

Po paklausimo iš Romos livoniečiai 1392 metų rudenį ėmė aprašinėti tuometinės Sėlos ribas. Palyginti su 1261 metais datuojamu aprašymu, sėlių žemės plotai buvo gerokai sumažėję. Galbūt Padauguvio sėliai asimiliavosi su latviais, o pietiniai – su lietuviais. Sėlai nebepriskirtas platus žemės ruožas Dauguvos pietinėje pakrantėje. Sumažėjo ir pietinė Sėlos dalis. Praktiškai ji prasidėjo ties Viesytės ežeru ir upe. Dar vienas orientyras – į Dauguvą tekančios Egluonos upės ištakos (netoli dabartinės Aknystos). Nuo tos vietos Sėlos riba ėjo į dabar nežinomą vietovę *Weresen – Tracken*,

iš jos – į *Sataxen* [Šetekšnos] ištaką, Šetekšna – *Gerre* [Jara], Jaros vaga į *Hilgebeke* [Šventąją], iš jos pro *borchwal nomine Lettow* [Latavos piliakalni] į Viešintos upę, jos vaga į Lėvens upę, iš jos – į Pyvesą, iš ten – į Žiemgalos Šventąją [Mūšą ir Lielupę]. Tradiciškai pakartoti keturių žemių pavadinimai: *Meddene, Polone, Maleyzine, Towrax*⁹. Nors į šį aprašymą jau nepatenka 1261 metais aprašyta rytinė Sėlos dalis, tačiau di-

džioji būsimojo Rokiškio krašto dalis telpa ir į 1392 metų Sėlos ribas: nuo Aknystos tiesiu ruožu į Šetekšnos iš-takas prie Jūžintų, Šetekšnos vaga pro Kamajus, Alsetos ežerą, Panemunėlį ir Jaros vaga Salų apylinkių vakariniu pakraščiu iki Šventosios.

1416 metais, jau po Žalgirio mūšio, livoniečiai aprašinėjo ribas tarp kalavijuočių ir Rygos arkivyskupo žemių. Tarp riboženklių minimos Nemunėlio, Apaščios, Rovėjos upių žiotys, taip pat Smardonės upę siekiantis Biržų laukas [Birzenfelt]¹⁰. Biržų lauko paminėjimas 1416 metais – bene pirmasis istoriniame dokumente užrašytas šios vietovės pavadinimas. Verta atkreipti dėmesį, kad kalbama apie lauką, t. y. dirbamos žemės plotą arba jame gyvenančią žemdirbių bendruomenę.

Po 1410 metais laimėto Žalgirio mūšio Lietuvai atsivėrė galimybė atgauti žemes, kurių gviešėsi vokiečių ordinais. 1422 metais Lenkijos karalius Jogaila ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas prie Melno ežero sudarė taikos sutartį su kryžiuočiais. Pagal ją LDK atgavo Sūduvą ir Žemaitiją (be Klaipėdos krašto). Siena su Livonija sutartyje aprašyta abstrakčiau: „<...> prasideda nuo upės, vadinamos Šventąja, kur toji upė įteka į jūrą, ta upė paėjus aukštyne iki nustatytų tarp Žemaitijos, Lietuvos ir Rusios – iš vienos pusės, ir Livonijos – iš antros pusės, tačiau ne iki tų sienų, kurios buvo nustatytos Ordinui valdant Žemaičių žemę, o tikrai iki tų ribų, kurios nuo senovės saugomos tarp tų žemių“¹¹. Sutartyje užrašyta, kad visos Ordino privilegijos, kurios neatitinka šios sutarties, tebūna niekinės ir negaliojančios. Logiškai mąstant išeitį, kad ir Mindaugo donacijos, dėl kurių jau ginčijosi su Ordinu LDK ir Lenkijos diplomatai, pripažįstamos negaliojančiomis.

Tad gali būti, kad 1422 metais ne tik Sūduva, Žemaitija, bet ir pietinė Sėla tapo tarptautinė sutar-

timi įtvirtinta LDK dalimi. Galbūt dalis teritorijų buvo perimta ne iš karto. Net apie Anykščius, kurie įsikūrė pusiaukelėje tarp Rokiškio ir Vilniaus, dokumentai prabilo tik 1440 metais. Lietuvos Metrikoje ir kituose šaltiniuose randama įrašų, kad 1440–1473 metais kas keleri metai vykdavo LDK ir kalavijuočių pareigūnų susitikimai, kuriuose buvo tikslinama abiejų valstybių siena.

1473 metais prie Kurcumo ežero (netoli Daugpilio) įvyko aukštų LDK ir Livonijos ordino pareigūnų derybos dėl Lietuvos ir Livonijos sienų sutvarkymo. LDK delegacijai vadovavo Lietuvos žemės vyriausiasis maršalas ir Trakų vaivada Radvila Astikaitis (užrašyta Lodwig Hostikowicz; matyt, Liudvikas buvo jo krikšto vardas). Nors buvo vasaros vidurys, bet vietovė derybų vietoje buvo sunkiai pereinama. Tad derybininkai, supylę sieną žymintį kauburį (kapčių) ir iškirtę sienos ženklus ažuolų kamienuose, susitarė, kad kitais metais per Tris Karalius, kai upės ir pelkės bus užšalusios, abi pusės parinks po keturis patikimus žmones, kurie pažymės sieną pagal derybininkų nurodytas kryptis. Nuo Kurcumo į rytų pusę siena turėjo eiti iki Dauguvos. Vakarų kryptimi reikėjo eiti link sienų, kurios paprastai vadinamos *Woyszwiniki*, o toliau link sienų, paprastai vadinamų *Schedibory*, kurios remiasi į upę *Memel* [Nemunėlį] ir upę *Muscha* [Mūšą], kur netoli yra Bauskės pilis ir kalnas *Comodra*¹².

Paaiškėja, kad 1473–1474 metais, kai buvo nustatoma vadinamoji Radvilos siena, ten pat buvo jau anksčiau nustatyti sienos ruožai iki Nemunėlio santakos su Mūša ir už jos, sutartyje pavadinti keliais, galbūt derybininkų raštininkams sunkiai įkandamais vardais: *Woyszwiniki*, *Weyskwiski*, *Woyszwiski*. Didžiojo kunigaikščio Aleksandro 1499 metų donaciniame akte ši siena vadinama *Vaišvilto* siena, kurią šis nustatęs

Susėjos upė Aleksandro pirmtakų laikais (na Voišviltovoj granicy, ktorujuž granicu proložil Voišvilt Siusiaju rekoju). Taigi sienos Susėjos upė tarp LDK ir Livonijos atsirado anksčiau, nei jas nustatinėjo Radvila Astikaitis. Aleksandro nurodyta daugiskaita (mūsų pirmtakų laikais) tarsi bylotų, kad tai buvo padaryta nebūtinai valdant jo tėvui Kazimierui, o galbūt net Vytautui, Švitrigailai ar Žygimantui Kęstutaičiui. Galbūt LDK stumtelėjo savo sienas į šiaurę ir įsitvirtino Nemunėlio pakrantėse, t. y. būsimojame Rokiškio krašte, netrukus po Melno taikos sutarties.

Apie Vaišvilto darbus nustatinėjant Lietuvos sieną Susėjos upė dokumentuose daugiau nieko nesakoma. Iš 1378 metų Jogailos donacijos Skirgailai, jam atiduodant Trakų kunigaikštystę, žinomas Lagoisko (vietovė dabartinėje Baltarusijoje) į šiaurę nuo Minsko) valdytojas Vaišviltas¹³. Vaišvilčiai – kaimas Panevėžio apylinkėse – buvo minimi kalavijuočių kronikose XIV amžiaus antrojoje pusėje. Šedbaras Valiumintaitis – Vytauto pareigūnas ir diplomatas, Vilkmergės ir Kauno seniūnas, kitų Vytauto pareigūnų – Rumbaudo, Kęsgailos, Jaunius – brolis 1432 metais Švitrigailos siunčiamas vyko į Livoniją su diplomatine misija.

Rumbaudas ir Jaunius, kaip Švitrigailos šalininkai, Žygimanto Kęstutaičio įsakymu buvo nužudyti. Šedbaro likimas po 1432 metų nežinomas. Galbūt jis taip pat Livonijoje aptarinėjo sienos klausimus ir po misijos gavo valdą prie Mūšos ir Nemunėlio santakos, kur jo pavardė įsitvirtino vietovardyje *Šediborija*.

Didžiųjų kunigaikščių Aleksandro ir Žygimanto Senojo teismų sprendimai taip pat leidžia daryti išvadą, kad žemė tarp Sartų ežero ir Susėjos upės LDK valdžioje atsидūrė XV amžiaus pirmojoje pusėje.

1495 metais į didįjį kunigaikštį Aleksandrą kreipėsi Pienionių bajo-

rai (ilgas Pienionių valsčiaus ruožas 1499 metais, galbūt ir anksčiau, ėjo per vakarinę Rokiškio krašto dalį) Butrimas Daugintavičius ir Grigalius Jonavičius ir skundėsi, kad iš jų atimami valstiečiai Naumonas (kitame dokumente – Naumontas), Medeška, Meduolis (kitame dokumente – Medutis) ir Dikas su sodybomis prie Audros upės (Audra prasideda netoli Rokiškio ir įteka į Sartų ežerą). Bajorai parodė valdovui Trakų vaivados Martyno Goštauto raštą, kuriame rašoma, kad vaivada buvo parodytas didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio dokumentas, kuriuo minėti valstiečiai padovanoti šių bajorų tėvams. Aleksandro teismas patvirtino šių valstiečių priklausomybę Daugintavičiui ir Jonavičiui ir įsakė valdovo Anykščių valsčiaus vietininkui Grigaliui Astikui vietoje įgyvendinti šį sprendimą.

Bet po metų ši byla vėl atsidūrė valdovo teisme. Į didįjį kunigaikštį kreipėsi Kurklių valsčiaus bendruomenė ir skundėsi, kad iš jos neteisėtai atimti Neumontas, Medeška, Medu-

tis ir Dinis su jų žeme prie Audros upės, kad šie valstiečiai tikrai esą Kurklių valsčiaus žmonės. Gavęs šį skundą, valdovas pasiuntė į vietą savo bajorą Bagdoną, įsakęs šiuos valstiečius grąžinti Kurklių valsčiui.

Tada didžiajam kunigaikščiui vėl pasiskundė Pienionių bajorai ir teigė, kad iš jų atimtieji žmonės esą Neumonto, Medeškos, Medučio ir Diko vaikai. Ta proga užrašyti ir jų asmenvardžiai: Netiška, Jakutis, Jovilas, Zostiejus, Okseika, Vikontas, Kirkas, Romeika, Juška, Dačius, Bogus (galbūt Bočius), Puškolis, Mitras, Vaidys, Gaigalas, Doveišis, Vaitka, Gailis, Petrašas, Jutka ir Beivydas. Kurklių valsčiaus žmonės teisme rodė Martyno Goštauto raštą, teigiantį, kad minėti valstiečiai yra Kurklių valsčiaus žmonės. Bet teismas nusprendė, kad šis dokumentas yra falsifikuotas, liepė jį suplėšyti, kurkliškius nubausti dvidešimties rublių bauda, o Pienionių bajorams grąžinti valstiečius, dėl kurių vyko teisminis ginčas¹⁴.

Taigi iš 1495–1496 metais priimtų didžiojo kunigaikščio Aleksandro teismo sprendimų sužinome, kad *XV amžiuje Rokiškio pašonėje buvo didžiojo kunigaikščio Kurklių valsčius*. Atsižvelgiant į tai, kad valdovo teismas pripažino teisėta Žygimanto Kęstutaičio donaciją Pienionių bajorams, galima daryti

išvadą, kad šiaurės rytų Aukštaitija valdant Žygimantui Kęstutaičiui (1432–1440) jau priklausė LDK. Taip pat sužinome ir būsimąjį Rokiškio krašto dvidešimt penkių valstiečių vardus ir jų gyvenamąją vietą Audros paupy.

Tą pačią prielaidą patvirtina ir 1522 metų didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo teismo sprendimas. Į valdovą kreipėsi Vilniaus katedros kapitulos kanauninkas Anykščių klebonas Vaitiekus. Jis skundėsi, kad Čedasų dvarininkas Grigalius Astikas, minėtojo Anykščių ir Merkinės valdytojo bei Trakų vaivados irgi Grigalius Astiko sūnus, pažeidinėja Anykščių klebonijos žemės prie Vyžuonos upės ribas. (Gali kilti klausimas, kaip prie Čedasų atsirado tokios tolimos Anykščių parapijos žemė. Turime prisiminti, kad Čedasai priklausė Pienionių valsčiui, o Pienionys – Anykščių parapijai. Gali būti, kad iki 1500 metų, kai buvo įsteigta Rokiškio parapija, šiaurinę Lietuvos pasienį kuravo Anykščių klebonai.)

Valdovas pasiuntė į Čedasus savo Vilniaus vietininką Mikalojų Ginvilaitį (Kginviloviča). Kartu su juo atvyko ir kunigas Vaitiekus. Jie sukviėtė liudytojus – vietos bajorus ir „geruosius žmones“ (turtingesnius valstiečius), kurie prisiekė, vedė valdovo pareigūną Anykščių klebonijos žemių ribomis abipus Vyžuonos

Rokiškio Nepriklausomybės aikštė.
Nuotr. Albino Kuliešio

upės. Jie liudijo, kad čia gyvenę žmonės tarnavo Anykščių bažnyčiai dar tais laikais, kai Anykščius valdė Micka (Mikalojus) Astikaitis, o Pienionis – Radvila Astikaitis. Šie valdovo pareigūnai minėtus valsčius valdė XV amžiaus viduryje. Astiko atstovai – Čedasų valdytojas Kalėda, Čedasų klebonas ir bajoras Kazlas (Kozel) pritarė liudytojų parodymams¹⁵. Tai dar vienas pagrindas teigti, kad Vyžuonos pakrančių žemė, vadinasi, ir Čedasai, t. y. šiaurinė Rokiškio krašto dalis, priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei ir imta kolonizuoti iki XV šimtmečio vidurio.

Pietinės Sėlos kolonizacija

Atgautos Sėlių žemės kolonizacija, apie kurią rašo LDK istorijos tyrinėtojai Henrikas Lovmianskis, Edvardas Gudavičius, Antanas Tyla, vyko ir gaivališkai, ir organizuotai. Valstiečiams, matyt, nebuvo trukdoma įsikurti atgautoje žemėje. Tiesa, apie Sėlos kolonizavimo istoriją dokumentų nedaug. Bet žinomas 1511 metų Žygimanto Senojo raštas, duotas Žemaitijos seniūnui Stanislovui Kęsgailavičiui, kuriuo jam dovanojami valstiečiai, gaivališkai įsikūrę pasienio su Livonija miškuose tarp Minijos ir Šventosios upių. Valdovo rašte sakoma, kad Stanislovo tėvas Jonas Kęsgailavičius, gavęs iš karaliaus Kazimiero Platelių ežerą, prie ežero ir giriose įkurdino valstiečius, kurių „nuo to laiko iš jų nemaža priaugo ir įsikūrė tose giriose ir taip pat mūsų giriose atskirai įvairiais kaimeliais“¹⁶. Rašte išvardijama apie dvidešimt naujai įsikūrusių kaimelių, ir jie atiduodami prašytojui.

Tuo tarpu didikams ir šlėktoms žemę ir valstiečius skyrė patys valdovai. Jie taip pat atiminėjo bajorų savavališkai užimtą žemę. Taip Aleksandras išvarė Kurklių bajorą Hanu-

są Gailiminavičių iš jo savavališkai su sūnumis ir jų giminaičiais Anykščių bajorais Jonavičiais užimtos, iškirptos ir išartos girios ir įkurto dvaro (dvorec Ganušoskij) tarp Vyžuonos ir Susėjos upių. Šis nelegaliai įkurtas dvaras davė pradžią būsimajam Onuškiui, kuris pagal steigėjo vardą ilgai įvairiomis kalbomis buvo vadinamas Hanušiškais. Valdovas liepė Hanusui pasiimti jo atsikeltus valstiečius, o vietinius, kuriuos Hanusas taip pat buvo padaręs savo pavaldiniais, paskyrė Grigaliui Astikui.

Sėlos kolonizaciją tyrė Poznanės universiteto istorikas Zbyslavas Vojtkowiakas (šio universiteto istorikai išleido daug darbų, skirtų LDK istorijai). Vojtkowiako tyrinėjimai apibendrinti jo monografijoje „Užnerio Lietuva“, taip pat straipsniuose apie lauko instituciją Vilkmergės apskrities pavyzdžiu, Kurklių bei Giedraičių valsčius šiaurės rytų Aukštaitijoje¹⁷. „Užnerio Lietuva“, žvelgiant iš Lenkijos – tai rytų Aukštaitija, esanti į šiaurę nuo Neries, kaip mums, žvelgiantiems į pietus, Sūduva atrodo kaip Užnemunė.

Zbyslavas Vojtkowiakas tyrinėjo visus paskelbtus XV ir vėlesnius amžių istorinius dokumentus. Jam buvo prieinami ir Varšuvos senųjų aktų archyve saugomi Lietuvos metrikos ir Radvilų fondai, kurie leidžia patikrinti kai kuriuos mums neaiškius istorijos faktus. Pavyzdžiui, Vojtkowiakas nustatė, kad Žygimantas Senasis Panemunės valdą (vėlesni Panemunėlio ir Kavoliškio dvarai) Aleknai Krivičiui paskyrė ne 1525 metais, kaip rašoma lietuviškoje literatūroje, o 1516 metais. Jis pirmas prabilo apie Kurklių ir Giedraičių kunigaikščių bei bajorų valsčius Rokiškio pašonėje. Iki tol jie minimi tik istoriniuose dokumentuose.

Apie Rokiškyje labiausiai paplitusius vietovardžius būtų galima pasakyti perfrazuojant Antano Barausko „Dainų dainelės“ posmą:

*Kraštai prie Kraštų, o prie
tų Kraštų
Kraštai ir maži Krašteliai.*

Iš tikrųjų ir pats Rokiškis, ir jo aplinkinės vietovės įsikūrė Kraštų krašte. Rokiškio klebonas Steponas Bernatovskis 1636 metais bažnyčios aprašymą pradėjo tokiais žodžiais: „Inwentarz Kosciola y plebaniey Rakiskiey w Krosztach leżącey“, t. y. Rokiškio bažnyčios ir klebonijos, esančios Kraštuose, inventorius¹⁸. Kraštai ir Krašteliai kelyje iš Svėdasų į Kamajus, Kraštų dvaras tarp Šetekšnos ir Nemunėlio netoli Alsetos ežero, Kraštai prie Našio ežero, Kraštai prie Onuškio, Kraštų vaitija su Anykščių klebonijos Papiškių, Sipelių ir Miliūnų kaimais, Krasti Latvijoje prie Nemunėlio už Biržų girios. Tai vis vietovės, bylojančios apie LDK sienos slinkimą į šiaurę ir Sėlos kolonizavimą. Pats žodis *kraštai* reiškia pasienį. Druskininkų apylinkių dzūkai ir dabar pasieniečius vadina kraštukais.

Kolonizuojant rytinį Sėlos žemių pakraštį, aktyviai dalyvavo Giedraičių kunigaikščiai ir bajorai, kurių ankstyvosios valdos buvo prie Kiemanto ežero (dabartiniai Giedraičiai) ir Baltadvaris (prie Videniškių). Ant aukšto Siesarties upės šlaito stovėjo ir jų pilis, kurios liekanos matomos ir dabar. Atrodo, kad Giedraičiai prie Livonijos sienos tarp būsimos Rokiškio ir Zarasų ėmė kurtis XV amžiuje, nors pirmieji jų paminėjimai šiame krašte atsirado XVI amžiaus pradžioje.

1516 metais giedraitiški bajoras Adomas Volodkovičius skundėsi didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Senajam, kad Rokiškio dvaro žmonės užpuolė ir apiplėšė jo tėvoninį dvarą, esantį į šiaurę nuo Rokiškio, taip pat kad pažeidžiamos jo žmonos tėvoninės žemės ribos Šapeliuose¹⁹. Atrodo, kad Volodkovičiaus dvaro būta į šiaurę nuo Rokiškio prie Vyžuonos ežero. Tai, kad dvaras vadinamas tėvoniniu,

reiškia, jog jį valdo jau ne pirmoji Volodkovičių karta, vadinasi, jie įsikūrė dar XV amžiuje. Tą patį galima manyti ir apie Volodkovičienės tėvų Šapelių dvarą.

1529 metais Kernavės vėliavininkas Simonas Žaba ir Alekna Krivičius aprašė LDK ir Livonijos sieną. Jų sudarytame dokumente suminėti pasienio valsčiai. Pasirodo, kad 1529 metais kiekvienas didelis pasienio dvaras jau sudarė valsčių. Tarp kunigaikščių Giedraičių valdų prie Livonijos sienos aprašyti Suvieko ir Obelių valsčiai. Rašoma, kad Obelių valsčiaus riba Rokiškio valsčių pasiekia prie Susotų ežero (galbūt tai ežeras, iš kurio išteka Susėjos upė). Nuo Suvieko valsčiaus iki Rokiškio valsčiaus yra keturios mylios. Toliau į Susėjos upę remiasi Rokiškio, Hanušiškių (Onušio), Čedasų ir Pienionių valsčiai. Nuo Susotų ežero iki Nemuno (Nemunėlio) yra septynios mylios. Už jo prasideda Biržų ir Upytės valsčiai²⁰.

1536 metais Žygimantas Senasis Giedraičių valsčiuje (w dzierzawie giedrojtskoj) Vilniaus vaivada Goštautui paskyrė Antanašės dvarą²¹.

Daug konkrečiau Giedraičių bajorų valdos užfiksuotos XVI amžiuje per 1528, 1565 ir 1567 metų LDK kariuomenės surašymus. Apie valdų dydį galima spręsti iš siunčiamų karių skaičiaus (vienas raitelis į kariuomenę buvo siunčiamas nuo aštuonių valstiečių tarnybų). Giedraičių kunigaikščiams ir bajorams būdinga ir tai, kad jie turi dvarų ir senojoje tėviškėje, ir Lietuvos šiaurėje prie Livonijos sienos. Petras Solkovskis iš Rokiškio (galbūt Rokiškėlių), Antanašės ir Kumpolių dvarų siuntė 5 raitelius ir 2 pėstininkus, Jurgis ir Jonas Petravičiai iš Avilių dvarų – 10 raitelių ir 5 pėstininkus. Kiti bajorai, gyvenę prie Avilių ežero, buvo skurdesni ir siuntė tik po vieną karį. Tai Stanislovas Juražičius, Stanislovas Paulavičius, Mikalojus Leonavičius, Stanislovas Pleskavičius. Kaip ma-

tyti iš kariuomenės sąrašė išvardytų dvarininkų valdų, jos driekėsi nuo Rokiškio iki netoli Zarasų telkšančio Avilių ežero. Tikrai dauguma Giedraičių kunigaikščių ir bajorų buvo praradę savo senąsias pavardes, kurias jau pakeitė senelių ar tėvų patronimai²². Giedraičiai buvo ir didžiųjų kunigaikščių Obelių dvaro valdytojai. Jie gaudavo aukštus postus – seniūnų, teisėjų – ir vėliau įkurtoje Vilkmėgės apskrityje.

Rokiškio kraštas buvo kolonizuojamas ir kitu būdu. Čia gaudavo žemės ir rytinių LDK pakraščių dvarininkai, kurių valdas užėmė Maskvos Didžioji Kunigaikštystė, o šie nepanoro būti maskvėnų pavaldiniai. Taip Rokiškį buvo įkurdinti smolenskiečiai Krošinskiai, taip pat iš rytinio LDK pakraščio atbėgę bajorai Serafimovičiai (Serapiniškis ir Kraštai prie Onušio), Bobojedai (Laičiai prie Notygalės ir Panemunė į vakarus nuo Nemunėlio, galbūt dabartinė Pandėlio teritorija).

¹ *Akty Litovskoj metriki*. Tom pervyj. Vypusk vtoroj. 1499–1507 g.g. Sobrany F. I. Leontovičem. – Varšuva, 1897, s. 36–38 (vertimą į lietuvių k. *Lietuvos valsčiai: Žiobiškis*. – Vilnius: Versmė, 2000, p. 371–372).

² Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorija*, t. 1. – Vilnius: Mokslo, 1984, p. 358.

³ Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė. *Livonijos kronikos*. – Vilnius: Mokslo, 1991, p. 54.

⁴ Simniškytė A. Sėlos kraštas VI / VII–XII / XIV amžiais: teritorinė struktūra ir hierarchija // *Lietuvos archeologija*, t. 27. – Vilnius: Diemedis, 2005, p. 29–48.

⁵ *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*; parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsak. sudarytojas), Rimvydas Petrauskas. – Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 79.

⁶ *Ten pat*, p. 80.

⁷ *Ten pat*, p. 85.

⁸ *Codex epistolaris Vitoldi, magnis ducis Lithuaniae, 1376–1430*. –

Cracoviae: 1882, p. 4; Narbutas T. *Lietuvių tautos istorija*, t. 5. – Vilnius: Mintis, 2001, p. 527.

⁹ Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in Gegenwart und im 13 Jahrhundert*. – St. Petersburg, 1892, S. 451; Baranauskas T., Zabiela G. Mindaugo dvaras Latava // *Lietuvos istorijos metraštinis*. 1997. – Vilnius: 1998, p. 32–34.

¹⁰ Bielenstein A. *Die Grenzen...*, S. 452.

¹¹ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1. – Vilnius: 1955, p. 95.

¹² *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae*. – Vilnae, Anno 1758, p. 207–211.

¹³ *Skarbiec diplomatów. Zebrał i w tresci opisał Ignacy Daniłowicz*, t. 1. – Wilno, 1860, s. 267.

¹⁴ *Akty Litovskoj metriki*. Tom pervyj. Vypusk pervyj (1413–1498), p. 66–67 ir 125.

¹⁵ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 69.

¹⁶ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, p. 99–100.

¹⁷ Wojtkowiak Z. *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.* – Poznań, 1980; „Pole“ jako jednostka osadniczo-terytorialna na Litwie w XVI w. – Zeszyty naukowe universitetu im. Adama Mickiewicza. Historia – Zeszyt 11–1971, s. 158–173; tas pats. *Powiat Kurkiewski*. – *Acta Baltico-Slavica* X, 1976, s. 37–46; tas pats. *Powiat Giedrojcie*. – *Zapiski Historyczne* – Tom XLIII – Rok 1978, s. 9–24.

¹⁸ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 669, ap. 2, b. 325, l. 217.

¹⁹ *Russkaja istoričeskaja biblioteka*, t. 20. *Litovskaja metrika*, t. 1. – Peterburg, 1903, p. 399.

²⁰ *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae*, p. 222.

²¹ *Lietuvos Metrika (1380–1584). Užrašymų knyga*. – Vilnius, 1998, p. 48.

²² *Russkaja istoričeskaja biblioteka*, t. 33. *Litovskaja metrika. Otdel pervyj. Častj tretja. Knigi publičnych del. Perepisi vojska Litovskogo*. – Petrograd: 1915, p. 478–486.

Poeto ir kunigo asmenybės atspindys tirpstančio laiko spalvose: Pranas Savickas (1777–1864)

DAIVA VILKICKIENĖ

Rokiškio rajono savivaldybės

Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos

direktorės pavaduotoja

Laikas, nepalikdamas pėdsakų, nusėda užmaršties dulkėmis, ištrina kasdienio gyvenimo vingius, nuplauna politinių įvykių, santvarkų, ideologijų ir permainų apnašas. Ilgam išlieka tik talentinga kūryba – rašytinis žodis, darantis poveikį ne vienai ateities kartai. Laikas atrenka kūrėjus ir suteikia jiems antrąjį gyvenimą – atgimimą spausdinto žodžio pavidalu.

Todėl labiausiai gaila, kai to rašytinio žodžio, turinčio išliekamąją vertę, tėra tik menki trupiniai. Liūdna, kai gali remtis tik skurdžiais faktais, nepajėgiančiais atskleisti konkretaus žmogaus išsamaus paveiklo. Ypač graudu, kai labai nedaug žinoma apie talentingus kūrėjus, kurių darbai galėjo įeiti į lietuvių literatūros istoriją.

Kartais likimas žmonėms ir jų kūriniams iškrečia negailestingus pokštus. Tokia lemties išdaiga ištiko ir poeto, kunigo Prano Savicko gyvenimo ir kūrybos atminties ženklus. Kukli Prano Savicko biografija, telpanti į keletą eilučių, neką gausesnis ir kūrybinis palikimas bei kūrybos vertinimas.

Kilimo nuo Užnemunės, kokią tik galima įsivaizduoti buvus prieš du šimtmečius – 1777 metais, pačiame gamtos žydėjimo laike – vos

perkopus gegužės vidurį. Spėjama, kad poeto kilmė buvusi valstietiška. Niekuo nestebina to meto gabaus jaunuolio pasirinkimas – kunigystės mokslai Vilniaus dvasinėje akademijoje ir įšventinimas į kunigus (1801–1811 m.). Tolesnis gyvenimo vingis nuvedė į Rytų Aukštaitiją, kur būsimasis poetas pradėjo kunigo tarnystę Dubingiuose ir Kuktiškėse (Utenos raj.). Trys dešimtmečiai – didžioji kūrybingoji Prano Savicko gyvenimo dalis – prabėgo Rokiškio krašte.

Aleksandravėlė – kaimas Rokiškio rajone greta Ilgio ir Kampuolio ežerų. Ši vaizdinga vietovė, nuo seno garsėjanti Dievo Motinos atlaidais, šiandien dažnai vadinama mažų ežerėlių kraštu ir siejama su aukštaičių lyriko Pauliaus Širvio vardu. Nelikę kadaise čia XVIII a. Radvilams priklausiusio dvaro, tačiau ant aukšto kalnelio tebestovi akmens mūro baltai dažyta Aleksandravėlės bažnyčia, kurioje nuo 1835 m. kunigavo poetas Pranas Savickas. Čia, bažnyčios šventoriuje, jis ir palaidotas. Mirė nugyvenęs ilgą gyvenimą, sulaukęs 86-erių... Šiuos faktus liudija lenta, pritvirtinta prie Aleksandravėlės bažnyčios. Daugiau rašytinių žinių apie Prano Savicko pėdsakus šiame krašte nelikę. Tiksliai

palaidojimo vieta taip pat ginčytina. Aleksandravėlės bibliotekoje saugomos buvusios bibliotekininkės mokytojos G. Šajaukienės 1996 ir 1997 m. užrašytos dvi Prano Savicko kapavietės versijos. Pagal vieną jų – Prano Savicko kapą žymi kuklus metalinis kryželis su išnykusiu užrašu ir tiesiai per kapą nutiestas takelis...

Kaip teigia to laikotarpio literatūros kritikai, Pranas Savickas buvo vienas iš nedaugelio to meto poetų, rašiusių lietuviškai. Gyvendamas Rytų Aukštaitijoje, poetas perėmė šios šnektos žodyną, todėl eilėraščiai parašyti vietos tarme – kaimo žmogui suprantama kalba. Pasak Zigmo Zinkevičiaus, matyti, kad Pranas Savickas „rašė rytų aukštaičių tarme, pvz., dunktis – stogas, parlungu – per langą, runku – rankų, sakunt – sakant, sawis – savęs, kiemi – kieme, awela – avelė, duien – du ir kt.“ (Zinkevičius Z. „Lietuvių kalbos istorija“, t. 4. – V., 1990, p. 193).

Eilėse gvildenamos socialinės tematikos problemos, juntamos antibaudžiavinės nuostatos, todėl nenuostabu, kad gausu tikroviškų valstietiškos buities vaizdų, daiktinės leksikos, realizmui būdingo episkumo. Poetas kūrė gyvenimo tikrovės epą, sekdamas daugeliui to

meto lietuvių kunigų poetų būdingu keliu.

Kunigo, kurį galima pavadinti liaudies dainiumi, eilėraščiai buvo perduodami iš lūpų į lūpas ir žmonėse plito perrašinėjant. Yra išlikę tik du Prano Savicko plunksnai priskiriami eilėraščiai – „Pustymai“ ir „Apsakymas“ (remiantis Juozo Tumo-Vaižganto paskelbta atribucija). 1847 m. datuoti rankraščiai neišliko iki mūsų dienų. Iš XIX a. pabaigoje išspausdintų eilėraščių profesionalumo, meniškumo ir įtaigumo sprendžiama, kad šie kūriniai parašyti ne pradedančiojo poeto – tai rodo, kad kūrinių būta daugiau.

V. Mykolaitis-Putinas sakė, kad tokių „gerų eilėraščių, stilistiškai sklandžių, laisvų ir techniškai beveik jau tobulų, XIX amžiuje mes turime labai nedaug“ (V. Mykolaitis-Putinas. *Naujoji lietuvių literatūra*. – K., 1938, p. 25). „Savickui priskiriami eilėvėdavimai priklauso prie vertingesniųjų XIX a. vid. lietuvių poezijos faktų“ (Vytautas Vanagas, www.llt.lt).

Eilėrašties „Pustymai“ laikomas vienu geriausių socialinės tematikos kūrinių XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūroje. Eilėraštyje ryški gamtos ir žmogaus gyvenimo paralelė: atšiaurios, speiguotos ir gilios žiemos gretinamos su vargingo žmogaus gyvenimu. Autorius kalba baudžiauninko vardu:

Vėjas pučia nuog vakarių, vilnis sniego neša.

Vėjas stiprus kaip verpetas trobų dangčius plėšo.

Neša sniegą per laukelius, tarp trobų apstoja.

Pila pusnis prie ulyčių, suka, verpetuoja.

Vienas žmogus, pažiūrėjęs per langą, taip sako:

– Baisu išeit ir iš gryčios, niekur nėra tako!

Visos trobos užpustytos, visur pilna sniego:

Kokį rado kur tik plyši, tai visur įbėgo.

Dievas žino, kaip ten mūsų gurbe galvijėliai?

Eik tu, Jonai, pažiūrėti ar tu, Antanėli!

Maži ėriukai ir sušalo, – tegul Dievas myli!

Nuog pusnakties užvien pusto, nė kiek nenutyla.

O tu, Petrai, apsirišęs, apsililk skrebelius, –

Prakaposi pečiun žabtų bent penkis glėbelius.

Vaikai rėkia visi gryčioj: „Tėvel, mamul, šalta...“

Anei aš tam esmu kaltas, anei močia kalta.

Vardan Dievo, dvasios šventos, – kokia bjauri diena!

Peržiem tokios dar nebuvo, kaip šiandien, nė viena.

Gryčia mūsų labai sena, Dievo dėl tik turis,

Langai žemėn jau perėjo, išsikreipė durys.

Dangtis visas jau užlūžęs, viršuj daugel sniego,

O per sienas nuog tirpimo vidun vanduo bėga.

Vaikai, badu išmarinti, visi duonos prašo,

O čia duonos anei kąsnio, nėr pieno nė lašo.

Žmona serga nuog nedėlios, badu numarinta,

Vaikas mažas prie krūtinės nedėlia dešimta.

Aš ir patsai trečia diena, kaip nemačiau duonos,

Visas veidas man ištino, o bedvasis ponas

Ir dėl savęs zbitkas daro: geria, kortom groja,

Kad mes visi badu mirštam, anei pagraudoja.

Dieve mano, Dieve mano, užu ką koroji?

Dėl kog manęs tam neščėstyj tu neratavoji?

Iš rudens ką surinkom nuog savo laukelio,

Visa dvaras tuoj išvežė, neliekant grūdelio.

Nei tau žmogui yr akvatos išdirbt žemę savo:

Ką pasėsi ir surinksi, – žinok, kad ne tavo.

Šiandien, remiantis skurdžiais faktais, galima tik spėlioti, koks žmogus ir sielų ganytojas parapijiečiams buvo Pranas Savickas, ar nesikirto jo, kaip kunigo, ir poeto keliai. Keletas vaizdingų posmų ir Juozo Tumo-Vaižganto pastebėjimai taupiai byloja kunigą buvus jautrų kaimiečių vargams, skausmui ir neteisybei. Tegalime tik nujausti, ką būtume galėję turėti, išlikus visai poeto kūrybai, ypač rea-

listiškai ir meniškai atspindėjusiai to meto gyvenimo pėdsakus, pamažu tirpstančius prabėgančiame laike.

Simbolinis kapas nėra užmaršumo antspaudas. Žmogus gyvas tol, kol jis prisimenamas, kol apie jį kalbama ir rašoma. Ir nesvarbu, kad praėjo šimtmečiai, kad nėra išlikusio jokio atvaizdo, kad takelis, vedantis amžinojo poilsio vietos link, klaidina...

Visuomet branginama tai, kas seniausia ir ko mažiausiai likę. Juolab šiandien yra vertingi svarūs kanauninko Juozo Tumo-Vaižganto žodžiai, pasakyti apie Praną Savicką ir jo kūrybą, kuri palyginimui pateikiama originalo kalba (Tiesos Kelias, 1929, Nr. 4, p. 201–203). ▶

Tiesos Kelio Nr. 4, 1929 m.

Kan. J. Tumas.

Pranciškus Savickas.

1778—1864.

Kun. Pranciškus Savickas mirė Aleksandravėlėje, ties Kuršo Subačium, 1864 m. kovo 6. d. 86 m. amžiaus, 53 m. kunigystės, 30 m. (1835—1864) praklebonavęs čia pat. Šiomis datomis nustatome jo gimimo metus 1778-9, o įsišventimo 1811. Aleksandravėlės žmonės atmena jo sekundicijas. Pr. Savickas buvo aukštaitis, dėlto ir jo pavardę skiriam galūne nuo bendravardžio žėnaičio Savickio, ir beveik visą savo amžių praklebonavo Aleksandravėlėje, jokio platesnio pasaulio nematęs, toliau, kaip Kamajuose, nebuvęs. Ir sutapo klebonas su savo parapijonais baudžiauninkais, ir sirgo jų ligomis, pyko jų pykčiu, skundė jų lūpomis. Tai demokratas 1831 m. revoliucijos tipo.

Kun. Valerijono Zagurskio — Ažukalnio (Rimšės krašto zarasiėčio) amžininkas, Kun. Pr. Savickas toli buvo pralenkęs jį savo dvasios ir savo kūrybos visuomeniškumu. Jūdviejų raštai zarasiėkiuose galėjo lygiomis kursuoti, tai vienam, tai antram primetami. Pažinęs Val. Zagurskio rašymo būdą (apie jį vėliau), manau, kad „Aušros“ žinia neva apie karštą jo širdį ir didelę meilę prastų žmonių greičiau bus pagauta iš Pr. Savicko „Pustymai“. Panašaus į padedamąjį čia posmą Val. Zagurskis nėra parašęs nė vieno.

„Aš ir patsai trečia diena, kaip nemačiau duonos. Visas veidas man' ištino, o be dvasios ponas: Jis dėl savęs zbitkus daro—geria, kortom groja“, visa, ką tik neturtis baudžiauninkas laukuose ir gurbuose išsiauklėjo, savo dvaran susivežęs.

Rašliavos Muziejun yra patekę, kol kas, tik du Pr. Savicko kūriniu: 1, skurdo vaizdas „Pustimej“; tas skurdas čia—nelaimė; ir 2, pasiturėjimo vaizdas „Apsakimas; pasiturėjimas čia—iš darbštumo. Raštai pažymėti 1847 metais ir bent vienas parašytas Kamajuose. Klebono A. Keraičio liudijimu tačiau nėra pėdsakų, kad kun. Pranciškus Savickas būtų čia kurias kunigo pareigas ėjęs; galėjo čia būti tik atsitiktinai.

Aleksandravėlės kunigas Stanionis man atsakė nei archyve, nei gyvoje kalboje nieko apie Pr. S. nelikę. Tai padedu čia abudu gabalu, pamasindamas, kad apsidairytumėte po zarasiėkius, beneaptiktumėte daugiau šios pat rūšies kūrinių.

Rašybą palieku originolo, tik raštženklis pats pastatau.

Zarasiškiai „e“ taria dvejaip: arba visai minkštai: puczie, niesza; niekados netaria ia; arba labai kietai, kaip rusišką „e obo-rotnąją“ ir ja žodžio šakny bei galūnėje pakeičia: vejkej, gejdys. Uo=pusiau o, pusiau a. é-siaurąją žymiu, kaip dabar.

Pustimej.

Wėjes pūcze nog wakariu, wilnis sniega nesza;
Wėjes stipras, kejp werpetas, triobu dunkčius plésza.
Nesza sniegu par laukelus terp triobu apstoja.
Pila pusnis prie ulicziam, suka werpetoja.
Wienas žmagus, pažiureis par lungu, tejp saka:
— Bejsu iszejt ir isz griczius — niekur nėra taka;
wisas triobas užpustitas, wisur pilna sniega.
Kokiu rada kur tik pliszi, tej wisur inbėga.
Diewas žina, kejp ti musu gurbi galvijėlej?
Ejk tu, Jonej, pažiurėti ar tu Antanėli!
Maž gėriukej ir suszała? — tegul Diewas mili!
Nog pusnakties ažwien pusta, nej kiek nenutili.
A tu, Petrej, apsiriszis, — apsiwilk skrebelus
Prakaposi pečiun žabu bent penkius glėbelius.
wejkej rėkia wisi gricziaj: — Tėtėl, Mamul, šalta.. —
Anej asz tam esmu kaltas, anej Moczia kalta.
Wardan Diewa Dvases szwentos — kokia biauri diena!
Paržiem tokias da nebuwa, kejp szinden nėwiena.
Griczia musu łabej sena, Diewa del tik turis;
Łungej žemėn jau parėja, isikrejp duris.
Dunktis wisas jau užlūžis, wirszuj dougal sniega,
O pas sienas nog tirpima widun undo bėga.
Wejkej badu iszmarinti, wisi duonas prasza
A cze duonas anej kusnio, nēr piena nej łasza.
Žmōna serga nog nedėlos, badu numarinta.
Wejkas mažas prie krutinej nedėla deszimta —
Asz ir pacej trecze diena, kejp nemacziou duonas,
Wisas wejdas man isztina — O bedwasis ponas!
Ir dėl sawis zbitkus dara — geria, kartom groja;
Kad mes wisi badu mirsztam, anej pagraudoja —
Diewe mana, Diewe mana! ažu ku karoji?
Dėlkog manis tam neszczėsti Tu neratavoji?
Isz rudenies ku surinkom nog sawa laukela,
Wisu dwaras toj iszwežė, neliekunt grudela.
Nej tau, žmaguj, ir akwatas iždirpt žemi sawa:
Ku pasėsi ir surinksi — žinak, kad ne tawa.—

Apsakimas.

Prie galuj wienas ilgas uliczias du kiemej grecziom stawėja.
Wienam kiemi žmanės badu noka, a kitam wisa turėja.
Par gaspadori, kursej turtingas, wisas triobas naujas buwa;

A ja susieda triobas suiri, griczia be maža negriuwa.
Par anu buwa wejkelej gražus, skejsti ir swejki unt kuna;
Par biednu duien berniukej — duktė — sutraukti kaltuna.
Wienas giwena su wisejs zgadoj, losku par Panų turėja,
Dėl kita buwa piktas ir Panas, nsej ja susiedej milėja.
Par wienu buwa tris jungej jaucciu, ketwertas riebjū arklaku,
Dwilika karwju, puskapis awju ir artie kapas gėriaku;
Naujas brikelis pamalawotas ir tris neblagi wežimej.
Par kožnu ratej wis gėlažinie j naui ir gražus kinkimej.
Par ja susiedu tokie tik turtej: jauccies ir sena kumeta,
Wiena karwiatė, dwi ažkas tiktej ir dwi ar wiena aweta. —
Turtigam kiemi wisa szejmina tarp sawim zgadaj giwena;
Iszej laukan, akwaczej dirba, ir wienas kitu rupena.
Gražias mergetės, wisas sustari, giedat giesmeles pradėja.
A ir bernelej par ilga kłausi giedot mergiotėm padėja —
Darinkti bašej, linksmas giesmetės, toli par miszku skumbena
Nor gieda giesmes, wienok pjaut kwieczius neprižiurėti skubena
Ir darbininkam linksma dirbtuwa, matunt priesz sawim kejp muru.
Rugiu seima dwieju desėtku—kwiecziu deszimties puru.
Gubas prie gubam už wien stowėja, o warpas pišnas grudelu
Duona bus bašta, o da pardawis ne maža paims rublelu —
Ir wasarais net žiurėt mieta, kokie tej miežej—žirnelej!
Kas tik pasėta, wis laikswėj auga ir ilgi, ir tunkus linelej
Kur buwa slėnej ir prie baletėm, gilej ižkasti rawelej.
A piewas tej kejp stalas, tejp ligios, ne auga niekur karklelej.
Pac gaspadoris, atwežis pietus—padėk jum, Diewe—pasakė.
A darbinikej droug wienu baštu—dėkuj a dėkuj atsakė.
— Mana wejkelej, pameskit darbu (tejp gaspadoris wadina):
Ku Diewas dawė, pawalgi pietus, pailsia ira adina.
Dėkuj jum, mana wejkelej mejli, jau geru szmatu pawarėt.
Par trumpu czėsu su nedouk runku tiek szindien darba padarėt.
Atejk, Elžbieta, iszimk iš brika, ku gaspadinės indėta.
Paimk abrusu, pakłok ant žemės, kur patogesné bus wieta.
Ira cze szauksztej—bludej—tarielkas ir ašaus gausi baczkėlė.
Cze rasi swiestu, donu ir suri; ira arielkas plėczkelė.
Išgert prie procej wienu czerkely arielkas nigdi neszkadis.
Bet kas ju gere dažnej be mieros, tej tokiam pieunej pawadis.
Netoli sakunt, mana susiedas kejp gerti pardauk pradėjo,
Isznika turtej, palika biednas—smilgas ja lauki derėjo
Ja wisas dirvas smilgam žalawa, kur ne kur warpa stawėja.
Blōgej iszartā, blōgiau akėta, senej jau mėsztu regėjo.
Ja wasarais wiszkej pabłogis, kur nekur žaluoja.
Ja wisas piewas karklejs užauga, karklini szarka lizduoja.
Diewe duok dungu, Tėwas senelis gerus jam turtus palika:
Szimtas musztiniu, pułkas galwiju buwa ir klėtis nedika.
Rugej, kejp wilnia, papusti vėja, priekin tej adgal swardawa.
Ir wasarojej gražus laukeli, linej, kejp rėta žalawa.
Pirmuosiuos metuos pa smerczej Tėwa, anas apjėmis walditi,
Aplajdė žemi, pradėja gerti ir pustėt'wisu geribi.
1847 metuosl 20 dienoj antra mėnesia Kamajuos paraszita.

Prie pedagogikos mokslo ištakų: Antanas Busilas

RITA VISKAITIENĖ

Rokiškio rajono Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos
Bibliografijos, informacijos ir kraštotyros sk. vedėja

Antanas Busilas. Dailininkas Liūdas Truikys, 1933 m.

Pedagogas, vadovėlių autorius, poetas, vertėjas Antanas Busilas gimė 1889 m. gegužės 2 d. Aukštakojų kaime, Obelių seniūnijoje, Rokiškio rajone.

Pirmąsias mokslo žinias įgijo pas kaimo daraktorių. Vėliau su tėvais persikėlė į Dorpatą (Tartu), kur baigė pradinę mokyklą. 1899 m. su tėvais apsigyveno Peterburge. Čia mokėsi progimnazijoje, gimnazijoje ir privačiai įgijo vidurinį išsilavinimą. 1906 m. jis išlaikė egzaminus pradinės mokyklos mokytojo cenzui gauti.

Stolypino reakcijos metu, nesitikėdamas gauti darbo Peterburge, 1906 m. vasarą A. Busilas grįžo į gimtąjį kraštą. Mokytojauti jis

pradėjo Kriaunų pradžios mokykloje ir dirbo iki 1912 m. Čia ir aplinkiniuose kaimuose jis organizavo bibliotekėles, savišvietos ratelius, kartu su kaimo žmonėmis statė spektaklius. Jis mėgo dainuoti, turėjo gražų tenorą, kuris plačiai skambėjo apylinkėje.

1912–1916 m. A. Busilas Peterburge studijavo pedagogiką ir filosofiją, lankė Frebelio draugijos aukštuosius kursus, vėliau – agronomijos, mokėsi dainavimo Peterburgo ir Kauno konservatorijose. Organizavo lietuvių chorą ir jam vadovavo, buvo priimtas į K. Glinskio vadovaujamą lietuvių aktorių trupę. 1916–1918 m. atlikęs karo tarnybą, 1919 m. grįžo į Lietuvą.

1919–1920 m. A. Busilas dirbo Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos nariu ir sekretoriumi. Vėliau pats ėmėsi rašyti vadovėlius pradžios mokykloms. Parašė šiuos vadovėlius: „Pedagogikos pagrindai“, „Lietuvių kalbos metodika“, „Lietuvių kalbos ir gramatikos rašybos vadovėlis“, „Sparneliai“ (2-jų dalių skaitymo vadovėlis), matematikos vadovėlio „Jaunasis matematikas“ 3 dalis, „Aritmetika“, „Matematikos uždavinynas“, „Žemės ūkio klasėms vadovėlis“ ir kt. Vadovėlius pasirašydavo savo pavarde arba B. Gailiaus, K. Arūno slapyvardžiais. Visuose vadovėliuose ir metodikose keliama vaiko aktyvumo, savarankiško mokymosi svarba.

Jis siekė, kad vaikas mokėtų stebėti, analizuoti, daryti išvadas, o ne kalty iš knygų. Tai būdingos to meto pedagogikos ir metodikos tendencijos, kurios ryškiai atsispindi A. Busilo veikloje ir kūryboje.

1921–1932 m. A. Busilas dirbo įvairiose Vilniaus, Kėdainių, Kauno mokyklose. 1921–1922 ir 1924–1928 m. redagavo žurnalą „Mokykla ir gyvenimas“ ir jame spausdino savo teorinius pedagogikos straipsnius. 1921 m. išleido platų straipsnį-apybraižą „Psichologijos etiudai“, 1922 m. – pedagogikos apybraižą „Vaiko kūno brendimas“, „Vaiko sielos brendimas“ ir „Protinio darbo higiena“. Redaguojamame žurnale stengėsi mokytojams pateikti pedagogikos teorijos pagrindus.

1932–1939 m. atsidėjo literatūros ir mokslo darbui, rašė ir leido vadovėlius. Greta plataus pedagogikos baro A. Busilas mėgino ir literatūrinius sugebėjimus. 1933 m. išspausdinama eiliuota pasaka „Karalaitis Jonas kvailutis ir paukštėlis Auksasparnis“; 1934 m. „Muzikantai“ (eiliuotas scenos vaizdelis su dainomis ir šokiais).

Žinomas A. Busilas ir kaip vertėjas. Jo išverstos A. Puškino pasakos: „Aukso žuvelė“, „Caras Saltanas“, „Miegančioji caraitė“, „Pasaka apie auksinį gaidelį“. Išvertė dar M. Lermontovo bei N. Nekrasovo kūrybinių. Mėgino versti į rusų kalbą lietuvių poetus, tačiau jie liko neišspausdinti.

1940–1941 m. A. Busilas dirbo Vilniaus miesto mokyklų inspekto-

riumi, vėliau – Kauno gimnazijos mokytoju. Vokiečių okupacijos metais iš mokytojo pareigų buvo atleistas. Dirbo buhalteriu vienoje odos-galanterijos įmonėje. 1945 m. gruodžio 1 d. paskirtas Kauno Maironio literatūros muziejaus direktoriumi. Ten dirbo iki mirties. Mirė 1951 m. rugpjūčio 31 d. Palaidotas Petrašiūnų kapinėse.

Šios žymios asmenybės jamžiniui 1990 m. atidengtas paminklinis akmuo jo gimtinėje – Aukštakojų kaime. Jį atidengiant dalyvavo ir A. Busilo dukra – Danutė Busilaitė-Kijauskienė.

Šiame „Prie Nemunėlio“ numeryje pateikiama pasakos „Karalaitis Jonas kvailutis ir paukštėlis Auksasparnis“ ištrauka.

Antano Busilo kūrybinis palikimas Rokiškio krašto muziejaus fonduose.
Nuotr. Albino Kuliešio

Karalaitis
Jonas kvailutis
ir
paukštelis Auksasparnis

I.

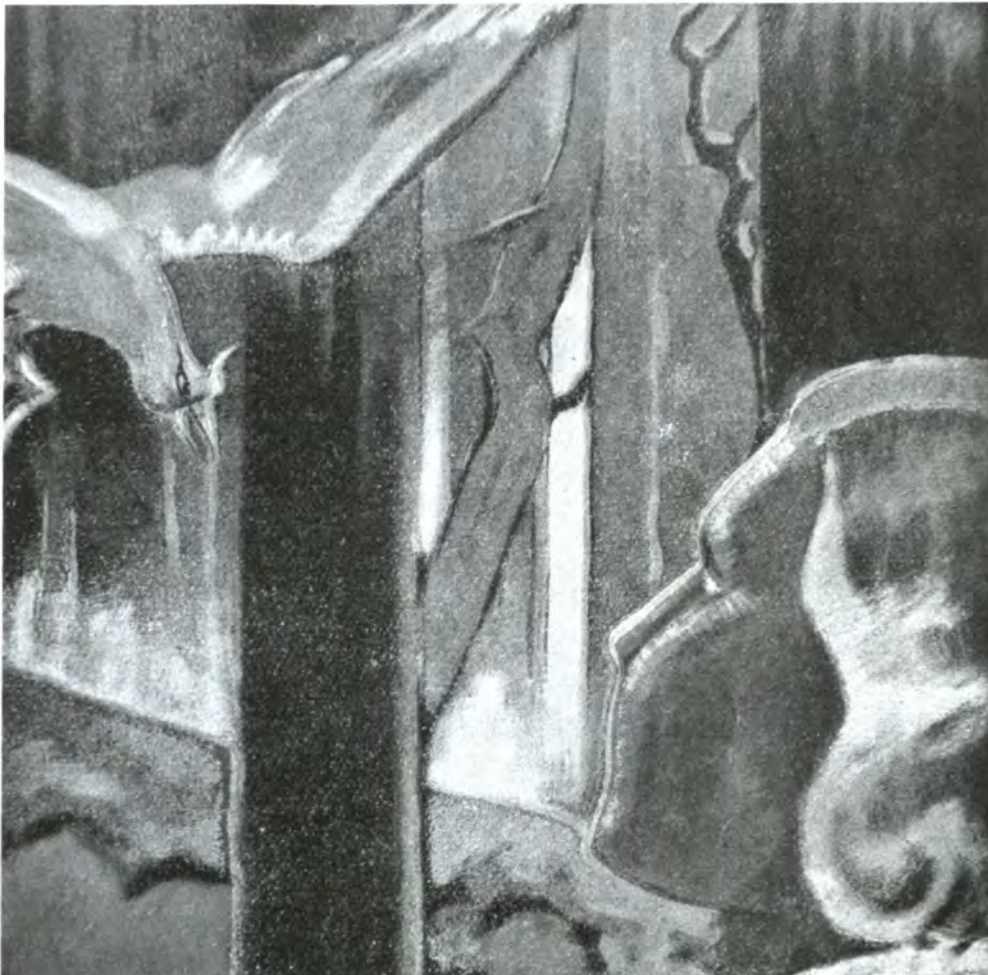
Už jūrelių, už marelių,
už aukštųjų, už kalnelių
kažin kur labai toli,
monų, pasakų šaly,
traškančiajam pagiry,
prie pat kranto pamary,
aukštame uolų kalne,
spindulių skaisčių tvane
švituriavo erdvūs rūmai
neapsakomo gražumo.

Rūmų bokštai dangų rėmė,
rūmų laiptus jūra sėmė,
marmuru glaistytos sienos
baltos buvo kaip tas pienas.
O viduj... koks prašmatnumas!
koks papuošalų puikumas! –
nieks negal to aprašyti,
nė žodeliais apsakyti.

Rūmuose tuose gyveno
viens karalius jau nuo seno.
Buvo jis ne tik turtingas,
bet kilnus ir išmintingas,
tvarkė, kaip žmogus begali,
kuo gražiausiai savo šalį
ir, patenkintis būkle savo,
viešpatavo ir puotavo.

Ypač džiaugė tas karalius,
kad jam lėmė Visagalis
susirasti tokią žmoną,
nėr tokios tarp milijonų.
O kai po kelių metelių
susilaukė jis vaikelių,
dvejeto gražių bernaičių,
mažylių karalaičių,
tai jo laimei trūko vieno –
paragaut tik gulbės pieno.

Slinko veikiai laimės dienos,
nes vaikai, savaip kiekvienas,
(ir Petrelis – vyresnysis,
Ir Jonelis – jaunesnysis)
karalienei ir karaliui
teikė džiaugsmo iki valiai.
O kai laiks laimingai plaukė,
tai nejuto, kaip sulaukė
iš mažųjų, iš vaikelių,
jau paaugusių bernelių.

II.

Kai berneliai paaugėjo,
savo valią reikšt pradėjo,
tai, bematant, pasirodė,
kad labai jie nevienodi,
kad jų būdai griežtai skirias,
kad kiekviens kitaip sau irias.

Tuo metu, kai jauns Petrytis
mėgo puoštis ir švaistytis,
tai Jonukui, paprastai,
nerūpėjo visa tai,
ką taip mėgsta karalaičiai
ir panašūs jiems ponaičiai.

Tuo metu, kai jojo brolis,
būdams paprastas jaunuolis,
trankos po šalis kitas,
lanko kariškas mankštas
arba girioje medžioja,
ar kur švaistos, uliavoja,
tai Jonelis viens dažniausiai
vaikštinėja sau ramiausiai
po plačius pilies sodus,
beglobodamas lizdus.
Kai tas darbas jam pabosta,
tai jis kiūtina prie uosto
ir čia, radęs sau vietelę,
gėris, kaip skaisti saulelė
žaidžia su paviršium jūrų,
skverbdomos į dugną niūrų.
Arba stebi sau, kaip vėjas,
pamary įsigalėjęs,
vandenį melsvus putoja
ir bangų kopas kilnoja.
Kai pajūry neįauku,
vyksta stebėt laukų
arba šlaistos po girias
ar po pievas, po kvapnias.
Stebi čia, kaip medžiai ošia,
kaip lankas gėlelės puošia,
kaip laukuos javai liūliuoja,
žvėrys kaip kurie medžioja,
kaip žydrynėj paukščiai ulba,
čivruoja, suokia, čiulba...

Artėliau kiek jį pažinus,
matės jį rimtai mėginus
šnekučiuotis su paukšteliais,
su medeliais, su žiedeliais,
su žalčiais, vilkais, lokiais
ir dar gyviais visokiais.
Bet kai niekam nerūpėjo,
ką jis matė, ką girdėjo,
kas glūdėjo galvoje,
kas jam buvo širdyje,
o visi tik tiek žinojo,
kad jis vienas pats klajoja,
kažin ką sau begalvodams,
lyg svajodams, lyg sapnuodams,
ir kai buvo jis keistokas,
užsispyrėlis stačiokas,
tai visi, kas jį pažino,
Jonu kvailučiu vadino.

Veltui stengėsi tėveliai
įkalbėt savam sūneliui,
kad žiūrėtų jis taisyklių,
kurių laikosi jaunikliai
kunigaikščių ir didikų,
nors kažin kaip būt išdykę.
Jis į nieką nežiūrėjo
ir savais keliais vis ėjo.

Kamajai: mano gyvenimo lūžis

AUKSUTĖ RAMANAUSKAITĖ-SKOKAUSKIENĖ

Lietuvos Respublikos Seimo narė,

Lietuvos partizanų vado, Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio (LLKS) gynybos pajėgų
vado, LLKS Tarybos deklaracijos signataro, dviejų Vyčio kryžiaus ordinų
kavaliariaus generolo Adolfo Ramanausko-Vanago dukra

Vaikystė – tai turbūt toks laiko tarpsnis žmogaus gyvenime, į kurį vėliau dažnai mintimis sugrįžtame tam, kad vėl pajustume ano laiko dvasią, kad galėtume pabūti su mums pačiais brangiausiais žmonėmis, gyvenančiais jau tik mūsų prisiminimuose.

Grįždama į vaikystę, visuomet prisimenu Kamajus. Mintys greitai nuskrieja į tą gražų Lietuvos miestelį Rokiškio rajone, blykstelėjusį mano vaikystėje ryškiom aukso spalvom ir aptemusį tamsiom rudens darganom. Jis – riba tarp to, kas buvo ir ko nebeliko.

Ten praleistos dienos, giliai įsirėžusios į vaikišką sąmonę, buvo paskutinės kartu su Tėveliu – Lietuvos partizanų vadu Adolfu Ramanausku-Vanagu, prieš išsiskiriant visam laikui, tai buvo paskutinės dienos prieš ilgą išsiskyrimą su Mama, Lietuvos partizane, būsimąja politine kaline.

Kai areštavo tėvus ir aš palikau Kamajus, buvau aštuonerių. Manęs laukė kitas gyvenimas sovietmetyje, pilnas vargo, netekčių, skausmo...

Pirmą kartą po daugelio metų – o tai buvo jau atkūrus Nepriklausomybę – važiuodama per Kamajų miestelį labai jaudinausi. Užplūdo keisti jausmai – ir smalsumas, ir baimė, kad jis gali būti ne toks, kokį saugau savo vaizduotėje, nes prabėgo

Adolfas Ramanauskas-Vanagas
su dukra Auksute.

Nuotr. iš asmeninio Auksutės
Ramanauskaitės-Skokauskienės albumo

tieks daug laiko... Tačiau neapleido ir keista mintis, kad negaliu to miestelio neatpažinti. Važiavau ne viena, todėl sustoti galimybės nebuvo, bet pakako laiko pabūti su savo mintimis. Tos kelios minutės stebint Kamajų gatves vėl grąžino mane į nepaprastą vaikystės rudenį, pasibaigusį labai tragiškai ir skausmingai.

Prisiminiau, kaip maža partizanų šeimos dukrelė, išslapstyta aštuonerių metų Pietų Lietuvos žmonių,

atsidūrė šiaurinėje Lietuvos dalyje, buvo pavadinta kitos mažos mergaitės vardu ir pavarde. Dairiausi mokyklos, kurios duris 1956-aisiais, tapusi Adona Valadkaite, labai nedrąsiai pravėriau...

Iš karto už miestelio atsivėrė gražiai sutvarkytas skverelis su kryžiais, skirtas žuvusiems už Lietuvos Laisvę šio krašto partizanams.

To tikrai nesitikėjau... Kaip simboliška... Prisiminiau Tėvelio užrašytus žodžius: „Aš esu kalbėjęs su daugeliu eilinių partizanų bei jų vadais, ir mūsų bendras pagėidavimas buvo tas, kad tada, kai Lietuva atgaus laisvę, kiekviename miestelyje, toje vietoje, kuri buvo skirta partizanų lavonų niekinimui, būtų pastatytas kryžius ir paminklas, kuriame būtų parašyti tokie žodžiai, kokių partizanai nusipelnė“.

„<...> kiekvieno partizano įneštas indėlis Lietuvos laisvinimo kovon su to partizano išgyvenimais partizanavimo laikotarpiu sudaro atskirą paslaptinę istoriją. Tie paslaptingos istorijos lapai, kuriuose yra įrašyti kiekvieno partizano nuveikti darbai, nueitas nepaprastai sunkus laisvės kovos kelias ir legalų gyvenimą gyvenančiam žmogui dažnai net neįsivaizduojami ir neįtikėtini išgyvenimai – o jie bemaž be išimties pabaigoje užantspauduojami to

Kamajų pradinės mokyklos 1956 m. pirmos klasės, kurią lankė Auksutė Ramanauskaitė Aldonos Valadkaitės pavarde, mokiniai. Nuotr. iš asmeninio Auksutės Ramanauskaitės-Skokauskienės albumo.

paties partizano krauju ir gyvybe – yra nusinešami amžinybėn, iš kurios jie niekuomet nebus visiškai visi sugrąžinti ir niekieno nebus išskaityti tokie, kokie jie iš tikrųjų buvo“ (A. Ramanauskas-Vanagas „Daugel krito sūnų...“ – V., 1991).

Šiuos žodžius tėvelis patvirtino savo gyvenimu, pasiaukojama kova už Tėvynės Laisvę ir už ją paaukota gyvybe.

Onutė ir Jonas Kilai. Nuotr. iš asmeninio Auksutės Ramanauskaitės-Skokauskienės albumo

Kamajai... žinojau, kad čia dar tikrai atvažiuosiu...

Mintyse vartau tylūs mūsų paskutinius gyvenimo kartu atminties lapus. Jie ryškiausi ir skaudžiausi, nes paskutiniai...

Beveik dvylika metų praėjo nuo partizaninio karo pradžios, iki mes atvykom į Kamajus. Mirtini pavojai, nepaprastai sunkios gyvenimo, darbo ir kovos sąlygos buvo tėvų gyvenimo

kasdienybė. Mylėjo, gerbė ir saugojo mūsų šeimą Pietų Lietuvos žmonės. Vykstant partizaniniam karui, daugelis jų buvo ryšininkai, rėmėjai, partizanų pagalbininkai. Kartu buvo siekta Lietuvos Laisvės ir Nepriklausomybės. Partizaniniame kare dalyvavo ir mano močiutė Anelė. Senelis Motiejus už pagalbą partizanams buvo areštuotas (be teismo išvežtas ir nukankintas Kazanėje). Didelį ryžtą ir pasipriešinimą Lietuvos okupacijai parodė lietuvių tauta, tik jėgos buvo nelygios. Partizaninis pasipriešinimas buvo nuslopintas, tačiau pagarba tėvų idealizmui ir pasiaukojimui išliko. Mes nebuvom vieni, bet KGB-istų žiedas apie mus veržėsi. Didelę tautos dalį išvežė, ištrėmė.

Ėjo 1956-ieji... Čekistai mūsų įnirtingai ieškojo. Iš labiausiai kvalifikuotų KGB darbuotojų buvo sudaryta nuolatos veikianti operatyvinė grupė, kuriai talkino daugybė KGB agentų. Vien tik tais metais buvo užverbuota trisdešimt agentų, iš naujo užmegztas ryšys su dar dvidešimt agentų, anksčiau išbrauktų iš agentūrinio tinklo. A. Ramanauskas-Vanago paieškai vadovavo Rainių budelis, KGB 4-osios valdybos vadovas Petras Raslanas ir KGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus mjr. Nachmanas Dušanskis.

Mums buvo nepaprastai sunku... Partizanų jau nebebuvo.

Bet šį kartą apie Kamajus...

Slapstėmės Alytuje, tylioje Dzūkų gatvelėje, belangėje mūsų globėjų Brūzgų namo kamarėlėje. Alytus – mano tėvų jaunystės miestas, kuriame jie susipažino, draugavo, susižiedavo, kur Tėvelis dirbo pedagoginį darbą, o mama mokėsi mokytojų seminarijoje. Iš šio gražaus Dzūkijos miesto jis ir išėjo į partizaninį karą (Alytus yra suteikęs A. Ramanauskui šio miesto garbės piliečio vardą). Tačiau 1956 metais Alytus buvo kitoks, ir mums jame buvo labai nesaugu.

Lietuvos partizanų vadas Adolfo Ramanauskas-Vanagas.
Nuotr. iš asmeninio Auksutės Ramanauskaitės-Skokauskienės albumo

Pažymėjimas, išduotas Valadkų šeimai, pasirašytas
LLKS gynybos pajėgų vado generolo Adolfo Ramanausko-Vanago.
Dokumentas iš asmeninio Auksutės Ramanauskaitės-Skokauskienės archyvo

Man ėjo aštunti metai, tėvai susirūpino dėl man priartėjusio mokyklinio amžiaus. Tėvelis labai vertino mokslą – pats jo atkakliai siekė, buvo išsilavinęs, todėl ieškojo kelių į mokslą ir savo dukrai. Punioje, mažame miestelyje Alytaus rajone, gyveno Valadkų šeima, kuri labai daug padėjo Laisvės kovotojams partizaniniame kare ir su kuria tėvai nuolat palaikė ryšius. Viena šios šeimos dukterų, Onutė, buvo nutekėjusi į Rokiškio rajoną. Ji su savo vyru Jonu Kilu gyveno Kama juose, bet kartais abu apsilankydavo Onutės tėviškėje. Visiems pasitarus, buvo suplanuotas mūsų persikėlimas į Rokiškio rajoną. Praktiškai įgyvendinti šį planą buvo labai sunku – transporto priemonė buvo dviratis, o saugiausias persikėlimo laikas – nakties metas. Vis dėlto

Valadkų šeimos ir tėvų atkaklumo, valios ir pastangų dėka mums tai pavyko padaryti. Į Rokiškio kraštą persikėlė ir mano močiutė Anelė. Atsidūrėme visiškai priešingame Lietuvos kampelyje nei gyvenome iki tol, čia mūsų niekas nepažinojo. Jono tėviškė buvo maždaug už trijų kilometrų nuo Kamajų miestelio, ten gyveno jo mama ir sesuo Valė, brolis Vilius tuo metu tarnavo kariuomenėje. Šios moterys mus ir priglaudė. Įsikūrėme jų nedidelio, jau labai seno namelio palėpėje, kur buvo prikrauta įvairių ūkio rakandų, ir laisvos vietos buvo labai mažai. Vis dėlto jautėmės labai dėkingi šeimnininkėms, nes gerai supratome mus priglaudusių žmonių riziką. Netikėto užpuolimo ar kitu nenumatytu atveju jiems apsaugoti buvo sugalvota versija – „Kilų namelį

vasaros atostogoms išsinuomojo ir jame apsigyveno mokytojai iš miesto, norintys pabūti arčiau gamtos, ir šeimnininkai nieko apie juos daugiau nežino“.

Man ta vasara buvo labai graži. Vieta nuošali, prie miško, kaimynų arti nebuvo. Vieną vakarą, prisimenu, dar nesutemus, tėvai leido išbėgti į kiemą. Dėl tokio toli gražu ne kasdieniško pasiūlymo labai apsidžiaugiau, tik ši mano pramoga baigėsi nekaip: būnant kieme, iš pievos parbėgo avinas, jaunas, kažkienu dėl juoko pamokytas badytis. Man jo ketinimai pademonstruoti savo mokslą visai nepatiko ir, kai jis puolė tai daryti, aš greitai nusprendžiau gelbėtis. Kelias į trobelę to „baisaus žvėries“ buvo atkiristas, todėl jam besiantinant nebeliko nieko kito, kaip tik šokti į pilną vandens ir gana

gilia kūdra. Gerai, kad tuo metu kažkas iš namiškių žvilgterėjo pro langą – taip buvau išgelbėta ir nuo „baisaus žvėries“, ir nuo netikėtų maudynių, kurios galėjo baigtis labai prastai.

Kilų trobelėje buvo tik vienas kambarys, bet šeimininkės man su močiute nakčiai užleisdavo kambarįje buvusią laisvą lovą. Vieną dieną lūžo lubų balkis ir įkrito į lovą, kurioje miegodavom. Gerai, kad buvo dienos metas ir mūsų ten nebuvo...

Buvo vasara... Graži vasara... Ir tėvai, ir močiutė, kurią labai mylėjau, buvo šalia. Tėvai kažką darė: Tėvelis rašė ir rašė, Mama intensyviai siuvinėjo (kaip vėliau sužinojau, tie siuvinėjimai buvo mūsų pragyvenimo atrama – patikimi žmonės rankdarbius turguje parduodavo). Močiutė kaip išmanydama stengėsi padėti šeimininkėms.

Artėjo ruduo, ir žiemą apgriuvusioje mažoje trobelėje, atrodė, bus ankštoka, varžysim šeimininkes. Ta-

čiau aplinkybės susiklostė taip, kad jaunoji Kilų šeima, Jonas su Onute, išvažiavo gyventi į Klaipėdą. Mano tėvų ir gerųjų žmonių susitarimu aš su močiute žiemai gyventi išėjau pas Džiugelienę, kur iki šiol gyvena jaunieji Kilai, o tėvai apsigyveno pas senųjų Kilų kaimynę Barzdonienę. Ji gyvena viena ir jos namas buvo erdvesnis. Atskirai gyventi, atrodė, bus saugiau.

Džiugelienė taip pat gyveno viena – jos sūnus tarnavo kariuomenėje. Kad nereikėtų samdyti ar prašyti pagalbos ūkio darbams svetimų žmonių, močiutė viena naktimis juos nudirbdavo. Prisimenu, kaip ji naktimis nukasė didžiulį bulvių lauką, nurovė ir sutvarkė visas daržoves žiemai. Tuo metu Džiugelienė jau laukė sugrįžtančio sūnaus. Jis, Jurgučiuukas (taip mama jį meiliai vadindavo), sirgo sunkia džiovos forma ir grįžo namo paliejęs, stipriai kosėjo, buvo labai tylus.

Greitai artėjo laikas eiti į mokyklą. Pripratau prie savo naujojo

vardo, jis manęs netrikdė. Dažnai keičiant mūsų slapstymosi vietą, ir vardą tekdavo dažnai keisti. Tačiau žinojau, kad taip reikia. Daug ką žinojau... ir supratau mūsų situaciją. Tiesiog toks buvo mano gyvenimas nuo pirmos gimimo dienos, toks buvo ir tėvų perduotas mus supančios aplinkos supratimas.

Dienos greitai bėgo, ir rugsėjyje su Aldonos Valadkaitės dokumentais peržengiau Kamajų pradinės mokyklos slenkstį. Man, vaikui, tai buvo naujas pasaulis – mokyklos aplinka, miestelio gatvelės su saulės apšviestais, lyg auksiniais medžių lapais ir, tuometiniu mano supratimu, daugybe žmonių, nes iki tol gyvenau labai uždaram rate.

Tėvams prieš žiemą, kol dar nebuvo pasnigę, būtinai reikėjo pasiekti Kauną. Juk keliaudavo jie tik dviračiais.

Taip nenumaldomai artėjo spalio vienuoliktoji, jų arešto Kaune diena. Bet tai jau kitas mano gyvenimo puslapis...

Albinas Kuliešis

Žmogui, mylėjusiam savo kraštą

(Adolfui Ramanauskui-Vanagai)

*Dzūkijos smėlyje paliko tavo pėdos
Iš užmarsties ryškėja jos manoj širdy
Kiekvienas turime sustoti
Ties tavos aukos altorium
Tėvynės meilę atgaivint savy
Dzūkijos pušys tyliai ošia dainą
Kurį dainuodavai tu vakarais
Tava dvasia iš užmarsties
Su žuvusiais ateina
Takeliais, kloniais, plevom ir miškais
Ir sklendžia vanagas –
Lietuviškas erelis
Viršum sugrįžtančių iš užmarsties
Kartų galvų
Sugrįžta jie sušaudyti ir nukankinti
Pakilę iš nežinomų kapų
Skraidyki, Vanage,
Ir saugok mūsų dvasią
Tava auka pagis vėl Lietuva
Kulavijų kapota, šaudyta, nalkinta
Jau tūkstantmetį ji gyva
Tu nesušaudytas, tu gyveni tarp mūsų
Pušynu drąsiai eini vakare
Ir tyliai beldiesi į širdis mūsų
Sakydamas – aš Vanagas – įleiskite mane...*

Prieš 50 metų, arba 1959-ųjų pavasarį

VENANTAS MAČIEKUS

Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatas,

Rokiškio krašto garbės pilietis

Žiobiškio apylinkės pirmininkė Adelė Smalstytė pereina dirbti į Rokiškio rajono socialinio aprūpinimo skyrių. Skubiai ieško žmogaus, kuris galėtų ją pakeisti. Apsistoja ties mano kandidatūra: baigęs vidurinę mokyklą, raštingas, dirba kolūkyje. Nesispyrioju, nes matau didesnes galimybes kai kurioms savo idėjoms realizuoti. 1958 m. gruodžio 1 d. aš jau nominali vietos valdžia, nes realios valdžios daugiau turi kolūkių pirmininkai – Žiobiškio (tada kolūkis vadinosi „Socializmo keliu“) Vilipas (vardo nebeprisimenu), agronomas, ne girtuoklis, ne kombinatorius, išmanęs ūkio reikalus ir nuoširdžiai besistengiąs didinti derlingumą agrotechninėmis priemonėmis, ir „Tarybų Lietuvos“, apimančios į rytus nuo Žiobiškio tarp miškų įsikūrusius kaimus (Degsnių, Mitragalio, Vaidlonų, Šeškiniškio, Steponių, Šedžių ir kt. smulkesnius), Steponas Talius, tarpukario metais veikęs prieš teisėtą valdžią (pagal sovietinę terminiją „revoliucionierius“), pirmuoju bolševikmečiu buvęs Juodupės valsčiaus partorgu ir iš ten atsinešęs nekokį šleifą, šiaip žmogus gal ir neblogas, bet ganėtinai ideologizuotas.

Prasideda įprastas apylinkės pirmininko darbas: visokių pažymų išdavimas, kolūkiečių gyvulių surašinėjimas (tikrinama, kad nebūtų viršyti nustatyti laikymo normatyvai vienam ūkiui – ne daugiau kaip viena karvė su prieaugliu, ne daugiau kaip

viena avelė su ėriukais ir pan.), deputatų sesijų organizavimas, kitų metų sąmatų sudarymas ir t. t. Apsiprasti naujame darbe padeda apylinkės sekretorė Elena Bajarūnienė. Šiuos rutininius darbus nustelbia naujas, kai kam nelabai malonus įvykis: 1958 m. pabaigoje ir pirmaisiais 1959 m. mėnesiais iš Sibiro ima grįžti Žiobiškio parapijos tremtiniai. Iškyla jų registravimo klausimas: priregistruoti savo gimtajame kaime gali bandyti apsigyventi savo buvusių namų, kurie užimti svetimųjų, neretai tų pačių, kurie savo parašais pasiuntė į tremtį, kokiame kampe; nepriregistruoti turės prieglobsčio ieškotis kitur. Ištremtųjų namus užėmusieji sunerimę. Rajono valdžia sukviečia apylinkių pirmininkus lyg tai seminarui, lyg tai pasitarimui. Daug kalba Rokiškio rajono vykdomojo komiteto pirmininkas žemaitis Stankus (gal Kazys, vardo gerai neprisimenu), kalba jam būdinga maniera: revoliucingai karštai, mintį iliustruodamas konkrečiais pavyzdžiais, savo teiginius paremdamas turtingos švelniūros krestelėjimais. Pagrindinė pirmininko mintis tokia: tremtiniais tarybų valdžia leido grįžti į Tėvynę, tas tiesa, bet nėra tikra, kad visi grįžusieji yra persiauklėję, atsikratę buožiško raugo, ir apylinkių pirmininkai turį labai atidžiai vertinti kiekvieną grįžusią šeimą. „Liaudies priešams ne vieta mūsų rajone“, – užbaigia nominalusis rajono vadovas.

Kaip teigiamą ir sektiną principingo apylinkės pirmininko pavyzdį Stankus nurodo Didsodės apylinkės pirmininko Deksnio (dėl pavardės nesuvisiškai tikras) priimtą sprendimą neregistruoti savo buvusios gryčios kambarėlyje apsigyvenusios tremtinio šeimos, nes tos šeimos galva jo namus užėmusiam ir parašu į Sibirą pasiuntusiam kaimynui tiesiai į akis pasakęs, kad turės išsikraustyti iš jo namų. Taip pagirtas Didsodės pirmininkas iš pasitenkinimo net šokinėja ant kėdės. Tačiau dauguma apylinkių pirmininkų tyli ir neparodo savo požiūrio. Išsiskirstome supratę, kad tremtinius registruoti lyg ir neuždrausta, nors aiškiai to rajono pirmininkas nepasakė. Nežinau, kas lėmė tokį palyginti humanišką Rokiškio rajono valdžios sprendimą, bet, manau, čia yra faktiškojo rajono vadovo, komunistų partijos Rokiškio raj. skyriaus pirmojo sekretoriaus, vietinio ruso Kalačiovo nemažas nuopelnas. Juk kai kurių rajonų (Joniškio, Pakruojo, Pasvalio, gal ir kitų) vadovai buvo davę griežtus nurodymus neregistruoti tremtinių. Apie tai sužinojau Žagarės ekspedicijoje 1975 m., ir vėliau rinkdamas medžiagą Pašvitinio (1982 m.), Linkuvos ir Žeimelio apylinkėse (1991 m.).

Rokiškio raj. milicijos pasų stalui neseniai pradėjo vadovauti jaunas, mandagus viršininkas (gaila, pavardės nebeprisimenu). Užėinu pasi- teirauti dėl tremtinių registravimo.

Patvirtina, kad jų priregistravimas ar nepriregistravimas priklauso nuo apylinkių pirmininkų, nors gali būti ir išimčių. Apie išimtis daugiau nieko nepaaiškina. Apsirūpinu priregistravimui reikalingų dokumentų blankais, kuriuos, kad žmonėms nereikėtų vargti, pats užpildinėju ir patvirtinu parašu bei antspaudu. Priregistravimas vyksta sklandžiai. Per trumpą laiką pavyksta priregistruoti apie 15 šeimų, visas, kurios kreipėsi ir kurių sodybos pateko į Žiobiškio apylinkės teritoriją. Dalis Žiobiškio parapijos kaimų buvo priskirta Kazliškio apylinkėi (tuometiniam Pandėlio raj.), ir tiems žmonėms niekuo padėti negaliu. Prisimenu, kreipėsi bajoriškos kilmės Juozas Vaitkevičius iš Zumbrickavietės (dabar Stumbravietės) vienkiamio prašydamas kaip nors padėti prisiregistruoti savo namuose, kurie vos už kelių šimtų metrų nuo Rokiškio raj. ribos, jau Pandėlio raj. Išaiškinu senukui, kad tam neturiu teisės, o kaip nors tarpininkauti irgi negaliu, nes nepažįstu Kazliškio apylinkės pirmininko.

Kai kurie tremtiniai, radę nugriautus ar užimtus namus, kūrėsi Kaune ar kituose miestuose. Pvz., trijų seserų Jasinevičiūčių namuose Vaidlonų (dabar Vaidlėnų) k. įsikūrusi pradžios mokykla ir dar gyvena iš kažkur atsibąsčiusi mokyklos valytoja su šeima. Kolūkio pirmininkas S. Talius neleidžia joms apsigyventi savo namuose motyvuodamas tuo, kad nėra vietos. Jos net nesikreipia dėl priregistravimo ir įsikuria Kaune.

Pasitaikė ir vienas atvejis, kurį reikėtų priskirti prie pasų stalo viršininko užsimintų išimčių. Dėl kažkokių priežasčių neregistruoja Aniceto Kliaugos iš Patilčių k. šeimos. Atėjęs į apylinkę 72 metų senukas guodžiasi, prašo patarti, ką daryti. Patariu palaukti kokį mėnesį. Po mėnesio kartojame procedūrą ir vėl neregis-

truoja. Matyti, kažkuris iš tremčiai pasmerkusio trejeto nenori, kad šeima kurtųsi gimtinėje, ir rašinėja skundus KGB. Senukui atrodo kitaip ir jis registracijos reikalų tvarkyti atsiunčia savo jauniausią dukrą, žavią trisdešimtmetę. Ir ką jūs manote, šį kartą jo šeimą priregistruoja. Suprantama, ne dėl gražuolės, o manyčiau dėl to, kad, patikrinęs skundus ir radęs juos šmeižikiško pobūdžio, KGB nebetrukdo. Esu girdėjęs, kad kai kur Lietuvoje apylinkės pirmininkai tremtinius registruodavo už pinigus. Toks apylinkės pirmininkų elgesys neatitiko mano dorovinių nuostatų. Vienintelis atlygis už pagalbą registruojantis buvo vaisės: gal trijų šeimų iš penkiolikos buvau pavaišintas.

Gegužės mėnesį tremtinius priimena Rokiškio raj. KGB skyrius. Vieną popietę iš Rokiškio į apylinkę paskambina KGB majoras (pavardės gerai nebeprisimenu, lyg tai Bartasiūnas ar labai panaši pavardė) ir paklausia, ar nesu užplanavęs kur nors išvykti. Atsakau, kad ne. Dar paklausia, ar turiu dviratį ir paaiškina, kad atvažiuosias iš Rokiškio dviračiu ir kartu važiuosime į kaimus. Sulaukiu majoro, sėdame ant dviračių. Tik tada paklausia, kur Vikonių, Patilčių, Ažusienių kaimai. Pasakau, kad nuo Žiobiškio reikia važiuoti Panemunio vieškeliu. Pakeliui majoras atskleidžia savo vizito tikslą: yra skundų. Vieni skundai medžiaginio pobūdžio: Vikonių k. gyvenantis tremtinys Jonas Stašys (žmonių pravardžiuojamas *Bagociumi*), sodindamas bulves, savo sklypelį patręšė kolūkio mėšlu, panašiai pasielgė ir tremtinys Mitragalio kaime. Tai palyginti esą menkniekiai. Tačiau vienas skundas esąs vertas didesnio dėmesio: tremtinys Kazys Gėgžnas burnoja prieš tarybų valdžią. Ima klausinėti apie K. Gėgžną. Paaiškinu, kad kiek man žinoma, žmogus yra labai nervingas, išvargintas tremties ir, matyt, kartais pakalba ką nors netinkamo.

Surandame K. Gėgžno sodybą pamiškėje tarp Patilčių ir Ažusienių kaimų. Ant kiemo bestovys ir pats sodybos šeimininkas. Mane atpažįsta, sveikinasi. Sakau: „Čia su manimi svečias iš Rokiškio, nori su Tamsta pasikalbėti“. Majoras iš karto ima gąsdinti: „Tai ką, tau Lietuvoj negerai, nori vėl Sibiran grįžti“. K. Gėgžnas suirzta: „Tai tokie kaip tu žmones Sibiran trėmė, kankino kalėjimuos...“ Majoro nervai neišlaiko ir jis mikliai, treniruotu judesiu iš po švarko, iš po kairės pažasties, išsitraukia pistoletą ir nukreipia į Gėgžną. Gėgžnas nenurimsta, ima šaukti: „Tai tu lietuvių kraują liejai, nebijau tavęs, šauk“. Majoras irgi nervinasi: „Ne vieną tokį sutvarkėm, sutvarkysim ir tave“. Bijau, kad neįvyktų nelaimė, bandau Gėgžną raminti, bet jis, atrodo, mano žodžių negirdi. Laimei, triukšmą išgirsta už sodybos prie karvių ar darže buvusi žmona Genė Gėgžnienė ir tekina pasileidžia link mūsų. Atbėgusi puola majorui bučiuoti rankas ir atsiprašinėti, kad vyro nervai pairė, kad jis ligonis, todėl nereikia kreipti dėmesio į jo kalbas. Dėl tokio Gegžnienės nusizeminimo sutrikęs majoras paslepia ginklą ir šiek tiek ją pagąsdinęs, kad, jeigu vyras nesiliaus kalbėti prieš tarybų valdžią, teksią grįžti Sibiran, atsisveikina. Pavažiavus kiek toliau nuo Gėgžnų sodybos, mano bendrakeleivis ima apgailestauti pasikarščia- vęs ir pareiškia nebe norįs tikrinti kitų skundų, nes jaučiasi pavargęs, be to, nenustatysi, kiek to kolūkio mėšlo sodinant bulves užarta. Visiškai pri-tariu protingam majoro sprendimui. Išsiskiriame Žiobiškyje. Po pusantro mėnesio atsistatydinu iš apylinkės pirmininko pareigų, ruošiuosi stojamiesiems egzaminams ir, juos išlaikęs, tampu Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto studentu.

Toks trumpas, bet įdomus, labai praturtinęs gyvenimiška patirtimi mano biografijos tarpsnis.

Prie Pašilių kryžkelės

(Apybraiža)

STASYS DAUNYS

Muziejininkas

Tėvas – garsus Pašilių kaimo krosnininkas ir stalius. Išgeriantis ir mušeika sūnus Jonas, retkarčiais palinksminantis kaimo jaunimą savo armonika. Vidurinysis sūnus Kazymieras – kaimo siuvėjas. Duktė Anastazija laikė tris namų kerčias, kai tėvas našliu paliko. Pagaliau – visokių išsigalvojimų pilnas pats mažiausias sūnus Juozukas. Tokia Pipinių šeima, pačioje XIX a. pabaigoje iš kažkur atsikrausčiusi ir apsigyvenusi Alsetos dvaro smuklėje ties Pašilių kryžkele.

Amatininkų pasirodymas kaimo pašiliškiams, netgi gretimiems kaimams, buvo kaip giedra šienapjūtėje. Greit kalbas apie muštynes ir dvaro degtinę išstūmė naujienos apie gabių rankų mūrininką: tokias krosnis suplūkiąs, kaminus kraunąs, netgi Alsetos dvaro ponas liovėsis nuogaštauti dėl buvusios smuklės nuomininko žydelio Petuko netikėto dingimo ir pasakęs, kad nors dabar turėsiąs geras krosnis. O iš tikrųjų senasis Pipinis ne tik krosnininkas – žiemai prasidedant Pipinių namuose sukaukšedavo kirviai, šniokšdavo obliai, o iš po meistro rankų į visus kiemus plisdavo geldos, mediniai kibirai, kubilėliai. Kamajų turguje visada galėdavai rasti jei ne senąjį meistrą, tai kurį nors Pipinio suaugusį sūnų, apsikrovusį rogošė naujutėliaisiais dirbiniais.

O kiek kalbų sukėlė pašiliškiams Anastazijos ratelis, bene pirmasis

pradėjęs suktis, kai kaimo moterėlės dar tebeverpė su ornamentuotomis senoviškomis verpstėmis. Parvežė kartą tą ratelį jai brolis Kazymieras net iš Kupiškio. Ten, sakė, jau daug kas tokiais verpia. Ir ėjo kaimynės pasižiūrėti. Ir stebėjosi. Kai kurios girdėjusios, kad Rokiškio dvare panytės tokiu rateliu šilkus sukančios, „zelckas“ vilneles verpiančios. O pakalnės Agotėlė, per laikus savo gryčiutėje raštuota verpstele duoną pelnius, nuramino, girdi, nestiprūs būsią siūlai, kai tokiu smarkumu susukami – tik verpalų gadinimas.

Užtat Juozukas nebegalėjo atitraukti: taip vikriai ratelis sukosi, čir vir vir... lyg tas šaltinėlis pasrautų. Per dienas jis dabar tupinėjo apie Anastaziją ir klausydavosi, ir žiūrėdavo, kaip sesers pirštai pešė iš kuodelio plonutes sruogeles ir suko į plonutį siūlelį.

Ir sukosi ratelis rytais, per dienas, o žiemą ligi pusiaunakčio. Juozukas matė, kaip ateidavo gerai apsirengusios moterys, palikdavo vilnų ryšulėlius paprašiusios, kad Nastulė paskubėtų – kojinių, vyrams milų reikią. O ši skubėjo. Tik jai ne milų reikėjo, o duonos, kurią visi nešė į namus, išskyrus mažąjį Juozuką. Skubėjo, kad greičiau suverptų ir atiduotų siūlų grįžtes. Austi jinai neturėjo kada, nors stakles buvo atsivežusi. Bet tų staklių žiemos metu rasi kone kiekvienoje gryčioje. Tik Agotėlė neturėjo jų kur pastatyti,

be to, jai ir austi per sunku. Net stambiosios ūkininkės pačios audėsi milus ir savo dukras sodino į stakles kraičių austi, ateičiai ruošti. Tarp visų ir Pipiniai su drabužiu šiaip taip vertėsi: nuperka, žiūrėk, iš kur nors audeklo gabalą, už darbą, žiūrėk, sumoka mileliu, drobės marškiniams, žiūrėk, atrėžia kokia ūkininkė – ne už ačiū, o už kubilėlį burokams raugti, už suverptą linų grįžtelę.

Lėtai ritosi metai, vienodai slinko dienos. Vasarą pro šalį nudulkėdavo įkalnin tai vieno, tai kito kaimyninio dvaro brikelė svečiuosna į Alsetos dvarą. O Alsetoje gražu: sodyba ant kalvos, po medžiais, aplink sodai, klombos. Žiemą keliu prapūškuodavo alsetiško šlajos su šiltuos kailiniu susisukusiu ponu: gal į svečius, gal miškų pirkti, gal naujų namų Rygon derėti. Pakyla pusnies debesys šilo link ir vėl tylu, tik vėjas nuo atkalnės vis paklebena Pipinių langines, primena, kad žiema dar nepraėjo.

Juozo namuose kaip nebūta, eidavo per kiemus siūdamas. Jonas buvo prie namų ir vaikščiodavo per kaimus mūrininkaudamas, krosnis statydamas. Darbštus tas Jonas. Ir stiprus be galo. Tik jau linksmo, pasiutiškai linksmo būdo vyras buvo. Net per daug. Ir iškalbingas neapsakytai. Muzikantas. Gal už tai visų laukiamas buvo subatvakariais, kai reikėdavo armoniką pavirkdyti. O plėšė kaip pašėlęs. Plėšė daina

pritardamas, koja į aslą suduodamas. Gal už tai ir mergaitės jį mylėjo. Viena už kitą, susipešdamos. Sukosi Jonas apie ūkininkaites, mainė vienos žydras akis į kitos gražesnes, kaitresnes. O kiek nerimo vienturčių dukrelių tėvams kėlė: ne savo drąsa, o berniška dalia, savo grubiomis rankomis, nors kad ir kaip mikliai jų pirštai lakstė armonikos sagutėmis.

Tėvas girdėjo visas sūnaus linksmybes. Klausėsi ir nervinosi. Griežto jo būta, bet jautraus. Ar tai dera visų giedorių „pramatoriaus“, padoraus amatininko vaikui! Negalėjo jis pakęsti to tšymosi su mergomis, tų nuolatinių kalbų apie Jono išdaigas, apie vakarėlius, kuriuose kvatojančios armonikos garsai veikiai virsdavo peštynėmis. Oi įsisūrėjo tėvui tas sūnaus linksmas būdas lyg marškiniai ant nugaros darbymetėje. Kažką padarytų, jeigu... Jeigu ne tas mažylis. Kur dings tas Juzelis? Kitiems jau amatai rankose, o šis – gaila vaiko. Jonas jo neapkenčia kaip kažin ko. Jei ne tas vaikas, tai...

Vieną parytį, po smagaus subatvakario Skrobliskėse, tėvas, pamatęs lovoje Joną su perplėštu švarko atlapu, taip stipriai sviedė kampan bebaigiamą drožti kirvakotį, kad šis vos pusiau nepertrūko. Po to pripuolė, virpančiomis rankomis prispaudė prie savęs sumišusį Juozuką, pabučiavo ir sudribo ant suolo, beviltiškai pasirėmė alkūnėmis į stalą, o stori surambėję meistro pirštai, rodos, susmego pro plaukus į nusvirusią galvą. Gryčių apėmė kažkokia baisi tylą, kurioje tėvo balsas virto siaubingu šnirpimu, o po jo – prislopintas ir išgąstingas vaiko kūkčiojimas. Tai lyg kiaurpelkė, atsivėrusi Pipinių gryčioje, į kurią, atrodė, griūva sunkūs gyvenimo pastoliai blokšdami kartu ir tą mažą vaiką. Juzelis prisiglaudė prie tėvo peties, verkė, kol pagaliau pro ašaras ištarė:

– Kas?

O tėvas pakėlė pamėlusį veidą, pažiūrėjo, lyg stengdamasis visam laikui įsidėmėti Juozuką:

– Tu išsik... eik kur nors, gelbėkis. Aš uždegsiu gryčių, tegul supleška viskas. Tu išsik, Juzulėli...

Bet Juozukas neišėjo. Ir tėvas nebandė padegti gryčios, o tik suspaudė rankomis savo galvą. Vaikas viską suprato. Jo paraudusios akys pralėkė per kampan, kur tarp sumaugytų drabužių miegojo Jonas, ir tyliai paprašė tėvo, kad šis daugiau taip nebekalbėtų. Šito paryčio Juozukas niekada nepamirš. Juk jis ligi šiol nebuvo matęs tėvo ašarų. O pasirodo jų būta, ir jos tikriausiai tokios pat sūrios kaip ir jo, Juzulio. Tėvas, pasirodo, kenčia nuo Jono išdaigų, kaip ir jis nuo savo vyresniojo brolio.

...Sekmadienį paprastai viskas nutildavo. Snausdavo kampe pailsęs Anastazijos ratelis, ant grindų tysojo tėvo kirvis. Sekmadienio priešpiety Pipinių namuose visus apimdavo savotiškas suglebimas, rimtis, kartais virstanti liūdesiu. Diena poilsiui. Diena garbei to, kas sutvėręs laiką, padalijęs jį į metus, dienas, valandas. Tą pilką liūdesį gryčioje dar labiau pagilindavo, susakralindavo ilgi šventų litanijų skaitymai prie stalo, ilgi giedojimai, prasiveržiantys į pratisą, sustiprėjantį ir vėl pritilstantį šauksmą „pasigailėk mūsų!“ Atlaidų metu Pašilių kelias sumirgėdavo skarelėmis, pagrioviais nukumsėdavo seniai, pėsti, lazdomis pasiramstydami, prastrikėdavo paaugliai, nenumalšinami, nenurimstantys. Visi traukdavo Panemunėlio bažnyčion. Pipinių kiemas taip pat.

Vieną vasarą, kai Juozukui jau sukako šešeri, Anastazija pasiėmė jį su savim į Mataušo atlaidus, Rokiškin. Jonas su kaimo vaikinais, susitaisę į būrį, irgi traukė miestan kelyje užkabinėdami pažįstamas merginas,

basas, įraudusiomis blauzdomis, nešinas rankose batelius, skubančias nepavėluoti ir kaip nors prisigrūsti arčiau grotelių.

Diena pasitaikė giedra. Keliu einant iš po kojų dūmavo dulkių kamuoliukai. Šventoriuje tiesiog kepino. Bažnyčioje Pipiniui pasisekė atsisėsti, o Anastazija su Juozuku suklaupė tuoj po viškomis. Per visas pamaldas vaikas taip ir prasistaipė tarp suaugusiųjų, o protarpiais taip suspausdavo jį maldininkai pečiais, kad šis tik spėdavo neuždusęs susileisti tūpčia ant grindų. Aprimus spūsčiai, vėl stiebdavosi pamatyti degančių žvakių, didžiulių paveikslų aukštai, altoriaus. O kai užgrojo vargonai, vaikas išsižiojęs taip ir įsispoksojo į langus, kad nė nepastebėjo, kaip visi bažnyčioje parpuolė ant kelių. Tada tai gerai viskas matėsi, tik Anastazija tuoj ėmė tampyti už skverną. Juozukas priklaupė ant kažkieno patemptų kojų.

Grįžo popiečiu. Pamažu tolo bažnyčios bokštas. Tėvas ėjo tyloimis, lyg norėdamas parsinešti namo susikaupimą. Juozukas bėgo pirma, retkarčiais atsigręždamas pasižiūrėti, ar tebesimato bokštas.

Namuose tylu. Ir taip tuščia, kurčia pasirodė, kad nors imk ir... Taip liūdna. Praeity liko ką tik susapnuotas sapnas, o prieš akis vėl papilkusios sienos, vėl svirplio čirenimas užkrosny ir vakarykštės šviežios duonos kvapas. Juozukas ilgai tupėjo ant slenksčio negalėdamas suprasti: juk viso to, ką matė, girdėjo, jautė, nepalyginsi su nuobodžiais rožinio kalbėjimais ir giedojimais, kurių tėvas nepraleisdavo, o su didžiausiu kruopštumu visus varė prie stalo ir pats labai rimtai užtraukdavo: „Tėvee Abraoomee...“ Ant sienos kleksėjo laikrodis, senas, ilga metaline švytuokle. Juozukas jo lyg ir negirdėdavo – taip buvo apsipratęs. Bet šiandieną išgirdo. Klausėsi, o tas kleksėjimas jam priminė galingą

varpų mušimą. Tik kodėl jis taip skuba: tik tak, tik tak... Varpai daug rečiau muša: din – dan, din – dan... Oi, kaip muša! Bet kur jie, kad niekur nematė? Iš kažkur aukštai. Aa, tikriausiai tame bokšte, prie bažnyčios sienos. Aukštas aukštas, tokio dar nebuvo matęs. Jis būtinai padarys ir bokštą, varpai tikriausiai skambės. Bet kodėl jis jų nematė? Va langus, tai tik tokius įdės: bus ir raudonų, ir žalių, ir mėlynų spalvų. Oi, kaip gražiai jie atrodė, kai užgrojo vargonai, visi pradėjo giedoti „Pulkim ant kelių“, o iš lauko langus nušvietė saulė. Taip ir sumirgulavo. O ant vieno stiklo buvo tamsi žmogaus galva, su barzda. Ją jis padarytų, bet patį veidą kaip?

Juozukas jau buvo bebrėžias šukele ant aslos veidą, kai švystelėjo saulės spindulys ir nusėdo ant ištiestos vaiko blauzdos. Tik dabar tas saulės spindulėlis buvo toks paprastas ir krito pro pažaliavusį lango stiklą. Bet gelsvas spindulėlis tarytum pažadino Juozuko vaizduotę iš svaigulio. Vėl išgirdo sunkų, nevienodą tėvo kvėpavimą. Visą tą popietę vaikas negalėjo atsikratyti minčių, kurios ragino jį greičiau imtis peilio, ieškotis lentelių – juk dar niekada nedarė bažnyčios. Tyliai atidengė užkrosnio dangtį ir ėmė kraustyti. Kas priklausė tik jam. Tik jam vienam. Čia va iš lentelės išdrožtas angelėlis – buvo kapinėse matęs. Čia ir žmogaus galva su nosimi ir iškiliais skruostais. Akių nemokėjo įdėti. Niekam Juozukas tų savo drožinėlių dar nėra rodęs. Juoktųsi. Kur tau – sudeginti lieptų... Ir priminė, kai kartą brolis Jonas, pamatęs Juozuką kažką bedrožiant, ištraukė iš rankų peilį ir užmetė ant lentynos palubėje.

– Neduok vaikui peilio, tėvai, – tepasakė ir išėjo.

O tėvas (vaikas gerai prisimena) peilį nuėmė nuo lentynos ir vėl atidavė jam. Tėvas! Kodėl šitaip? Ir

drožė toliau, tik jau drąsiai. Dabar jau ir apie tas lėles būtų galima pasitarti. Buvo padaręs dėžutę, kurios viduje turėjo šokinėti dvi lėlės. Jau ir pačios lėlės buvo baigtos. Reikėjo padaryti taip, kad jos šokinėtų. Bet kaip? Pariši ant virvelės – matysis. O lėlės turi atrodyti kaip gyvos, kad visi stebėtųsi. Nei tėvas, nei Anastazija, tuo labiau Jonas nėra tų lėlių matę. O jis jau sugalvojo, kaip padaryti. Ant ašelės, kuri stovės dėžutės viduryje, bus pritaisytas medinis ratelis, o juo banguota viela, per kurią sukdamasis ratelis kilnosis ir judins pririštas lėles. Ašį suks ne ranka, o siūlu. Ne, siūlas negerai – matysis... Kad gavus kur nors nematomo siūlo!

Ilgai, prisimena, tada svarstė, pagaliau sugalvojo vietoj siūlo paimiti sesers plaukų. Jos kasos juk ilgos! Ir kartą, kai Nastė atgulė po kaičio, Juozukas prisėlino ir išskyrė iš kasos vieną ilgą ilgą plauką. Jau buvo besiryžtas timtelėti, kai tuo tarpu tarpdury iš kažkur atsirado Jonas. Kai durų trenksmo pažadinta Anastazija praplėtė akis, pamatė prie lovos betupintį Juozuką, visą sumišusį ir išraudusį.

– Aš norėjau vieno tavo plauko, – aiškinosi pagautas. Nastė nusijuokė, stumtelėjo vaiką ranka ir vėl buvo beužsimerkianti. Tokio abejingumo padrąsintas Juozukas nebeatlyžo, ėmė prašyti, kad pati duotų keletą. Gal ir būtų išprašęs, jei nebūtų įsikišęs Jonas:

– Tam durniui duosi? Jis patį velnią susigalvos.

Taip ir negavo. Tačiau jau kitą dieną, kai visi susirinko gryčion, Juozukas padėjo ant stalo dėžutę ir liepė visiems žiūrėti, kaip gyvos lėlės šoksiančios. Ir iš tiesų pro atdarą dėželės šoną matėsi, kaip jos šokinėja. Nastė patenkinta šypsojosi. Tėvas irgi susidomėjęs žiūrinėjo ir niekaip negalėjo suprasti, ką čia tas vaikas prigalvojo.

– Tai kaip čia dabar? – stebėjosi.

O Juozukas vos galėjo susivaldyti, taip šokinėjo širdis, toks džiugesys kuteno krūtinėlę, net rankos vos begalėjo sučiupinėti ašutą, kuris pamažėle vyniojosi nuo ašelės ir judino lėles.

– Jonai, ar tu kada matei, kad šitaip būtų? – kreipėsi tėvas į Joną, kažko užsikniaubusį ant lango ir besikrapštantį. Šis priėjo, viena akim užmetė:

– Žiūrėk, durnius siūlą traukia...

Burbtelėjęs tvojo atžagaria ranka per dėžutę ir nusikvatojo. O dėželė nulėkė į kitą gryčios kampą, atsimusė sienon ir... subyrėjo.

Juozukas tada, prisimena, aiktelėjo ir daugiau nieko neištarė. Tėvas, pasakęs, kam šitaip reikėję, paėmė nuo aslos lėlę, pažiūrėjo. Paskui apžiūrėjo dėžutę ir nusišypsojo.

– Arklio uodegos ašutai. Sugalvok tu man šitaip.

Po jo Juozukas kuriam laikui liovėsi drožęs, o jei ką ir nusidrožė, tai vėl gerai slėpė savo kamputy – užkrosny. Nors tėvas nebarė. Tik kartą nei iš šio, nei iš to, prisiminęs šokančias lėles, pasakė:

– Tu nedrožk tu baidyklų. Jos negyvos. O tuo tik poną Dievą rūstini. Gyvybę tik Dievas tegali įkvėpti.

Juozukas visai nenorėjo pasityčioti iš Dievo kūrybos, jam buvo įdomu ir jis padarė. Jos negyvos, bet... Nuėjo ant suolo, susirietė po savim kojas ir ilgai žiūrėjo pro langą į kelią, vinguriuojantį per Pašilės kaimo laukus Kraupių smuklės link.

...Šiaip ar taip, kaip keistai beatrodytų Jono akyse, Juozukas buvo kažkoks ne toks, ne kaip visi. Ne iš vėplyjų, ir tėvas tatoi pastebėjo. Ir ko tik neprisigalvojęs tas vaikas! Kartais ir suaugęs nesuprasi. Į ką dabar langas panašus, žiūrėkit! Visas

išklijuotas popierėliais: raudonais, geltonais, mėlynais...

– Tai kas čia bus? – paklausė nebeiškentęs tėvas.

– Bažnyčios langas, – atsakė Juozukas, klijuodamas paskutinį popierėlį prie rasoto stiklo.

– Mm, – sumykė tėvas ir nutilo.

Tuo tarpu lauke pasirodė saulė, ir asloje pasklido popierėlių padažyti silpni jos spindulėliai. Ant lango dar labiau išryškėjo spalvingas raštas. Tik dabar tėvas prisiminė, kad tikrai tokios pat spalvos krinta pro švento Mataušo bažnyčios langus. Niekada, atrodo, jis to nematė ir dabar nebūtų prisiminęs, jeigu ne tas Juza. Pašėlęs! Ir įsižiūrėk į bažnyčios langus! Bet Anastazijai pasirodė kitaip: spalvos, tai spalvos, bet jos turi raštą, ir tas raštas be galo panašus į jos anklodę, tą pačią, kurią sekmadieniams lovą patiesianti.

– Na, ar ne kaldros raštas! – stebėjos Anastazija savo atradimu.

Rimtai šypsojosi ir pats Juozukas, dvilbė akimis čia langą, čia sesers anklodę, dabar iškeltą iš spintos palyginimui. Raštas tikrai panašus, netgi spalvos. Šilta nustebimo bangelė pralėkė vaiko skruostais. Bet kad jis visai netaikė nei to rašto, nei tų spalvų, vis tiek baisiai panašu į anklodę.

Nors apklijuotas langas ir temdė gryčią, tačiau nuo tos dienos Juozukas ant jo galėjo klijuoti kiek nori. Tegul sau, kalbėjo tėvas, matyt, vaikas turi tokį patraukimą. Gal bus ne toks kaip kiti. Tik jam reikėtų į dvarą kur nors, pas panytes pasimokyti, gal ir tame pačiame Rokiškyje. Gal rusų kalbos pramoktų, „druktavonės“ prasilavintų, o paskui... Paskui nežinia, kas iš jo išeitų. Ir ėmė tėvas, ar šunelį leidamas, ar geldelę skobdamas, galvoti apie mokslus, kuriuos išėina aukštų žmonių vaikai, vienas kitas turtingesnių tėvų sūnelis. O kai vieną dieną Juozukas

ištraukė iš užkrosnio visos pėdos aukštumo „bažnyčią“, tėvas ilgai tylėjo, kažką galvojo, pagaliau susigraudinęs uždėjo ranką ant vaiko galvos ir pasakė:

– Dvasią šventą Dievas bus tau davęs, – o pats širdyje pajuto dar didesnę meilę sūnui, ir ne paprastam, o – kunigui. „Vaikas turi palinkimą prie šventų dalykų“, – kartojo tėvas mintyse atspėtą teisybę, nors apie Juozuko padarytą bažnyčią niekam per daug nepasakojo. „Ką čia vaikas bo vaikas, tačiau dėžutė su langais ir stogu, su durimis ir boniomis pasiutiškai panaši į Rokiškio... Nėra tai šventos bažnyčios paniekinimas, nors nedidelė ir pagarba. Bet svarbiausia, prie to vaikas linkęs“.

Ir pradėjo tėvas tempti Juozuką prie „druktavonės“. Nei į dvarą, nei kitur neleido. Kur ten, Alsetos dvaro panytės pačios buvo ne kažin kokio mokslo, nors nugriebusios knygeles skaitė. Kur ten prie ponų! Girdėjo tėvas, kad lietuviško rašto moko kažkokie „daraktoriai“ eidami į namus, per kiemus. Kaip tyčia ir tokio arti nesigirdėjo. Bet Pipinis ir pats pusė „daraktoriaus“, ir lenkiškai, ir lietuviškai ne tik perskaitė, bet ir šermenyse iš „kantičkos“ giedojo. Ir viena kita knygelė kažkokiu būdu buvo patekusi į stalčių.

Kaip ten bebūtų, o Juozukas kaip nors turėjo prisikibti prie mokslo, bene atkreips dėmesį koks nors kunigėlis, ar neįtaisys kaip nors kokion mokyklon, kad ir ten, kur kunigus ruošia. Ir sėdėjo, kai tik laisvesnio laiko buvo, tėvas su sūnum prie „kantičkos“, slebizavojo sudarkytus lietuviškus žodžius, kurių prasmė vaikui ne visad buvo aiški. Vaikas vertė pageltusius, pirštais nučiupinėtus lapus, kartojo tėvo ištartus žodžius apie „baisų smaką“, apie pasaulio „patapą“, o mintyse sukosi nebaigti drožti arkliukai, popierėliai. Kartais vaikas įsispoksodavo į Anastazijos pirštus, kurie vikriai

narpė siūlus, o ant rėmelio tįsdavo margos juostelės: tėvas papešdavo ausį ir vėl skaitydavo. Sunkiai sugaudė vaikas, nors vargais negalais skaityti pramoko.

... Oras, apie balandžio vidurį šiek tiek prasiblaivęs, į mėnesio pabaigą visai atšalo. Kur ne kur papelkėje pasirodžiusios kupstų viršugalvės vėl prisidengė šlapdribos sniegu. Paskutinis pavasario šaltis iš paskutiniųjų spūstelėjo, ir sniegas sustingo į vientisą blizgantį ledo šarvą. Pelkyne sucipsėjusios pempės kažkur pasislėpė, ir tik pačiu vidurdieniu prie piliakalnio pasigirdavo jų sveikinimas, labiau primenantis maldavimą, o ne pavasario pranašavimus. Žmonės, pabandę ratus, vėl, nors nenorom ir spirdamiesi, vienas po kito kinkė arkliukus į roges.

Tėvas paėmė paskutinį šiaudų kūlį. Kaip gerai, kad užsiliko. Paleidęs raištelį, kojomis sutrypė ištisinius rugių šiaudus, suglamžė ir pametė inkščiančiai karvei. Nebepaglostė šį kartą, nepatapnojo jos sprando kaip paprastai. Ilgai žiūrėjo senis į šėmąją, lyg šioji rytų ne trakienius šiaudus, o namų ramybę, santarvę, lyg duonos riekę, nutrauktą nuo stalo. Paskui išėjo į kiemą, pažvelgė į saulės pusę, į stogo varveklus.

Jau kuris laikas Juozuko nebevargino nuolatinis „živatų“ skaitymas balsu. Tėvas vaikščiojo susirūpinęs, tylėdamas tašė lenteles. Kazymieras ištisomis savaitėmis negrįždavo: vis po kiemus, vis siūdamas. Paskutiniam pieno šlakeliui pasibaigus, ir Anastazija ilgiau sėdėjo prie ratelio, duonelę verpė. Balta kruopienė vis nutraukdavo rytdienai duonos riekę, o dabar Juzai iš dantų nekrinta duonos žiauberė. Maišą rugių tėvas anąkart paėmė iš Kielos, pažadėjo tekinius padirbsiąs, atsirokuosiąs. Kad kaip nors tos vasaros sulaukus...

O tai pavasaris...

– Reiks vėl iš dvaro šiaudų prašyti, – lyg su savim kalbėdamas gryčioje prasitarė tėvas, akimis dirstelėjęs į besiruošiančią Anastaziją.

– Te ar beišgalėsime atsisteisti, – suabejojo šioji nepakeldama akių.

– Vis kaip nors atidirbsim. Karvę nudvasinti šitokiame laike tikra nuodėmė, – prislėgtai samprotavo tėvas.

Juozukas sudėjo tėvui po ranka naujos statinaitės šulelius, nukrėtė prie švarkelio prilipusias drožles, ir, atsisėdęs ant lovos, laidė akimis, kaip tėvas kietais it replės pirštais rinko šulelius, statė juos, kaustė mediniais lankais. Širmų plaukų kuokštas nudribo ant kaktos ir pridengė storus šerinius tėvo antakius. „Karvę? O kodėl nudvasinti karvę?“ – pagalvojo Juozukas. Ir vaiko akutės nuslinko palinkusiais meistro pečiais į kampą, kur ant plataus suolo po marška gulėjo prariektos duonos kepalas. Rodos, tos duonos kvapu nuo aslos padvelkė liepinės drožlės.

– O dvaras iš kur gaus, jei nėra? – po ilgos tylos paklausė vaikas.

– Dvaras? Dvarui tas pats Dievas duoda, – ramiai atsakė tėvas, nė neabejodamas pasakyta tiesa.

– Ir šiaudų nepristinga?

Į šiuos vaiko žodžius tėvas kažką numykė, paskui užtikrintai paaiškino:

– Nieko ponų Dievas neužmiršta. Ačiū Dievui, ir mes sveiki, visi su rankomis, su kojomis.

– Tai kodėl, sakei, kad niekas taip sunkiai nesiverčia kaip mes?

– Visiems nelengva, – ištarė tėvas ir stipriai suvožė lūpas, lyg bijodamas ką nors nereikalingo prasitarti.

– Ir Kielai?

– Ir jam.

– Bet jis visko turi...

– Daugiau turi, daugiau ir reikia. Reikalų daugiau, rūpesčių.

Ne, Pipinis niekad nepyko ant tų,

kurie turėjo daugiau už jį. Kiekvienas turi tiek, kiek jam skirta. Net ir tada, kai nugirdavo valakininkų bernus besiskundžiant, net ir tada nesumurmėdavo senojo lūpos prieš turtinguosius. Dievas gailėstingas, neužmirš ir jo. Ar ne iš Apvaizdos malonės ir senasis dvaro ponas Žvirblis praturtėjo! Juk ne kažkas buvo, kai į Alsetas atėjo. O pasisekė, dvarą aptvarkė, čia vėl auksiniai.

– Kodėl vis turtingiesiems papuola auksiniai? – nebeiškentusi įsiterpė Anastazija.

– Argi Žvirblis iš turtingųjų paėjo?

– Tik dvarą paėmė į savo rankas, tai tuoj ir auksiniai, – perkirto Anastazija.

Tėvas pakilo iš vietos:

– Kažnaką įsimislįjai. Kad rado, tai tikrai rado. Iš kur tiek miškų prisipirko, į banką tiek pinigų įdėjęs! Sako, užžadus padaręs, kryžių patatyti žadėjęs, jei kada auksinių rasiąs. Ir padėjo. Rado. Ir kryžių pastatė.

Kryžius ties piliakalniu ant kalvos, visai prie dvaro keliuko, tikrai stovėjo ir pro Pipinių langą gerai matėsi, kaip jis, išskėtęs rankas, kiek pasviręs į pelkės pusę, kas vasarą vis labiau skendo krūmų purkšlyne. Pro tą vietą eidami senieji kepures nuo galvų nusitraukia, tik dvaro ponas bričkele risčia pralekia pro šalį. Pasitaikydavo ir tokių drąsuolių, kurie pralobti norėdami naktimis po krūmais pasirausdavo: bene bus senasis Žvirblis auksinių žemėje palikęs.

Bet kur tau, per tiek metų! Juk Žvirblis spėjo dukras ištekinti, Skrobliškėse naujam dvarely įsisenėti ir pagaliau žentelį Alsetose atkutinti. O tas žentelis per daugelį metų visus auksinius iš žemių baigė iškrapštinėti, bernai rankas pramušė palaukes beplėšdami, kelmynus laukais beversdami, vis tuos auksinius bežerdami į pono stalčių. Neramiu žvilgsniu ir senasis Pipinis kartais

dirstelėdavo nuo savo kiemo į dvaro pusę, nors ir vydavo šalin mintis apie vis tiktai esančią nelygybę. Neramiai ir šį kartą pažvelgė pro Juozuko galvą į langą, neramiai širdim atitraukė akis nuo kryžiaus, nors ir slėpė nuo namiškių po krūtine ramybę graužiantį nerimą.

...Kai grūdas brangus – piemuo pinga, sakydavo Pašilių kamininkai. Vasarėjant paprastai gaspadoriai įnikdavo ieškoti gero piemens, darbininkų mūriniams gurbams drėbti, stiprių padienių darbininkų lauko darbams.

Įvirto tą lietingą pavasarį, dar vos rugio želmeniui nuo žemės pasikėlus, į Pipinių kiemą pora vyrų. Anapus ežero gyveną, apie Pipinių darbus girdėję.

– Tai kaip, tėvai? Malūnui reikia gizo. To mažojo, – ėmė derėti gretimo kaimo malūnininkas. – Eikš, kuo vardu? Juza. Tai mat, Juozapai, malūne dirbsi. Amatą turėsi – važiuojam.

Tėvas apsidžiaugė, patrynė usą ir išleido vaiką malūnininkauti, amato mokytis. Pora vyrų, vedini Juozuką, nukeliavo ežero pakrantėmis.

– Sėsk laivelin ir plaukiam.

Supliuškeno irklai, ir laivelis nušliaužė, palikęs brydę pakrantės maldyne. Nusivežė Juozapą toli, toli, į Gigieliškių malūną.

– Taip. Vadinas, nori malūnininku būti, – lyg iš naujo vesdamas derības, paklausė rytą malūnininkas, kai jau Juozukas po pirmos nakties

buvo besidairęs, ką čia reiks malūne dirbti.

– Bet palauk, ne taip greit iš tavęs išeis malūnininkas. Pabūsi iškart, vaikelį, prie ūkio, pasidaruosi. Mat, tai, tų krūmų kiek aplink malūną – iškaposi juos, iškirsi.

Ir kirto būsimasis malūnininkas purkšlynus, valė arklių pristovėtą kiemą, kol pagaliau ėmė davinėti šiokio tokio darbo pačiam malūne. Čia iššluok, čia patvarkyk, „nudulkėjusius“ miltus vakare susemk pūran. Na, jei jau šliužą pakelsi ir nuleisi – gizas būsi. Ir stengėsi berniukas, kartą net inkštė įsikibęs į kartį, kuria pakeliamas ir nuleidžiamas užtvankos šliužas. Buvo sunku, vidurius plėšė, bet, pasirodo, galima priprasti. Ir būtų pripratęs kaip reikiant, bet štai vieną kartą kartis taip stipriai spūstelėjo, kad „gizas“ nepajuto, kaip išlėkė į orą ir dribtelėjo žemėn. Tik pasikėlęs pajuto, kad šilta srovelė teka skruostu, selpia kažkas virš antakio, surakino vieną šoną. Malūnininkienė, pamačiusi, kas nutiko, pasišaukė berniuką kambarin, aptvarstė, vaikas atsipeikėjo. Atsipeikėjo ir malūnininkai: nebrangus, tai nebrangus, bet užsimušti gali velniukas. O paskui atsakyk tu už jį! Verčiau jau ką nori, tą lai daro... Bet nereikėjo „gizui“ atsakyti geros vietos. Pavakary Juozukas kažkur dingo. Išėjo pats, šeimnininkams nieko nė nesakęs.

Jau buvo prietema, kai Juozukas pasiekė namus. Grįžo nebe laiveliu,

o pėsčias, kulniuodamas keliu aplink ežero pakrantes. (Valtelė paliko ties malūnu po gluosniais.) Tą dieną tėvas jau buvo spėjęs apgailauti, kam išleidęs vaiką į Gigieliškes. Kažin kaip jam ten bus, toli nuo namų, nepratęs tarp svetimų žmonių... Bet kai sužinojo, kad Juozukas grįžo visiškai, ir taip netikėtai, tėvas į burną įsidėjo pirštą, lyg nagą graužtų.

– Negalėjai pakentėti. Ne vyras. Išsprūdo iš rankų amatas... Būtum užsidirbęs... Piemuo. Bandos negainei... Kur tave dėsiu... – užkimdamas tėvas svaidė kartėlio žodžius.

O paskui buvo tylą. „Piemuo“ tą dieną nebėjo į gryčią, pastovinėjo už tvartelio, ašarą nubraukė ir nuėjo per laukus. Ant piliakalnio tokia ramybė – atsisedo po lazdynu ant pradžiūvusios velėnos ir niekaip negalėjo suprasti, kas įvyko. Mintys lakstė nevaldomos, po kojomis atsivėrė kažkokia duobė. Ar ne ja gąsdindavo Anastazija, kad mažasis Juozukas neitų prie gryčios asloje buvusios bulviaduobės ir neįkristų? Akys merkėsi. Bet... Vėl prisiminė čaižiai ne kartą pasakytus Jono žodžius – „dykaduonis, šersim mes tave čia“. „Būtum užsidirbęs“. Gal tėvas teisus, tik kodėl jis taip piktai pasakė. Argi piemeniu taip sunku būti? Neis namo. Ne, parėis, susirinks savo drožinius. O paskui? Tėvas geras, bet kam taip šiurkščiai. Ar man neužtenka Jono sprigtų. Paskui bus per vėlu. Dabar pavasaris.

Adelė Diržytė-Naginskienė

*Adelė Diržytė-Naginskienė,
apie 1911–1912 m. Nuotr. iš Rokiškio
Juozo Keliuočio viešosios b-kos archyvų*

Pedagogė ir literatė Adelė Diržytė-Naginskienė gimė 1885 metų sausio 31 dieną Palūšnių vienkiemyje, esančiame prie pat Kamajų kelio, už poros kilometrų nuo geležinkelio stoties. Tėvai buvo laisvieji ūkininkai. Adelė buvo dvilyktasis vaikas šeimoje. Deja, iš šio gausaus pulko užaugo tik penki – ji ir keturi broliai.

1911 m. Adelė baigė „Saulės“ kursus ir 1912 m. Maskvoje išlaikė mokytojos egzaminus. 1912–1915 m. jai teko mokytojauti Panevėžio labdarių mokykloje, 1918–1919 m. „Žiburio“ progimnazijoje Jaroslavyje, 1919–1922 m. Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje, 1922–1929 m. Rokiškio gimnazijoje. Netekusi darbo mokykloje, ji ir toliau rūpinosi vaikais: 1932 m. įsteigė Lietuvos

vaiko draugijos skyrių Rokiškyje ir buvo ilgametė jo pirmininkė. Šis skyrius įkūrė vaikų darželį nepasiturinčių šeimų vaikams. Adelės dukra, taip pat pedagogė ir literatė, Elena Naginskaitė-Vajegienė prisimena: „Motina organizavo mokyklos tradiciniuose vakaruose įvairias loterijas, kad surinktomis lėšomis būtų galima sušelpiti mokinius, neišgalinčius susimokėti už mokslą. O kartais kokią nors mokinę ir savo namuose apgyvendindavo“.

Dar viena Adelės veiklos sritis buvo audimas. Ji audė rinktiniais liaudies raštais pagalvėles, takelius, staltieses, o labiausiai išgarsėjo tautiniais rūbais. Užsakymų ji gaudavo iš įvairiausių Lietuvos vietovių ir net iš pačios prezidentienės. Šio amato ji išmokė ir jaunas mergaites.

Literatūrinę veiklą Adelė Diržytė-Naginskienė pradėjo 1908 m. beletristikos ir scenos vaizdeliais. Kai kurie jų buvo spausdinami tuometiniuose periodikos leidiniuose „Draugija“, „Vienybė“, „Ateitis“, „Nepriklausoma Lietuva“. Daugelis jų pasirašyti Aglaitės A. slapyvardžiu. 1920 m. atskiru leidiniu išleisti scenos vaizdeliai „Pavasaris“ ir „Gyvenimo pasaka“.

Adelė Diržytė-Naginskienė parašė ir pjesę – triveiksmę dramą „Krūminė“, kuri buvo suvaidinta 1940 m. sausio 27 d. Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijos scenoje. Dukra Elena Vajegienė prisimena: „Šioje mokykloje kasmet vykdavo vakarai. Jiems paprastai būdavo parenkami tokie draminiai veikalai, kuriuose būtų ne tik vaidinama,

Naginskų šeima 1940 m. birželio 31 d. minint bendro gyvenimo 20-ąsias sukaktuves Rokiškyje. Nuotr. iš Rokiškio Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos archyvų

Adelė Diržytė-Naginskienė, 1912 m. Nuotr. iš Rokiškio Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos archyvų

1-ji merg. Nijole, parodyk mums tas... les ja
desime žinti.
2-ji merg. Parodyk, širdelė, mes tik pažinti esame pa
ju sau neskinime
Nijole Ne jums skirtos tos gėlės. Jos užburtos!
Mergaitės Užburtos?!
Nijole Kai tik iškyta tas lelijų kraimas, tuoj
ta pilkute paukštelė man čiulbėdama sa
ko: „Eik nusiskink tas gėles, nusiskink
- jas tau skirtoji onieile prašydė
3-ji merg. Nijole, motulė nesiklauso.
Nijole Patarčiau kaip norėsiu! Aš valdovės dukter
tik tūk, tik į vandens rebrėšk!
Nijole E juo baigytuos, baigytuos! ne juokis
neišmanė (liaksmi) na jėtais kime
Mergaitės Tai dimni.

1-ji mergaitė Ai jau ir parąngau
2-ji man net galva apsiukė
3-ji Tai darberinčios būnė!
Nijole Jabar jau eitile austi, luvgau... nusci
Mergaitės išeiina, Nijole sedosi (sotė)

Scena
Parizgata katologato daina, Nijole nesamian
klauso, nulipa imyn, rori eili s miska, bet
ta vėl sedu (sotė)

Nijole Iš vėl gieda, vėl vilvoja mane... kas gi čia
bulų?... kas galėjo prašydontis gėles? Valdov
Nijole Kas oparus? Apsimti sako turis daug
lobių... Wisom autses tik autses terti...

Adelės Diržytės-Naginskienės pasakos „Krūminė“ rankraščio, saugomo Rokiškio Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos rankraštyne, fragmentas

bet ir šokama, dainuojama. Tuose vakaruose galėdavo pasireikšti įvairių gabumų moksleiviai. Vakaro rengime dalyvaudavo ir daugelis mokytojų, režisieriai, muzikai, dailininkai, šokio žinovai. Paskutiniame tradiciniame dar J. Tumo-Vaižganto gimnazijoje vykusiame vakare ir buvo parodyta A. Naginskienės „Krūminė“.

Mirė Adelė Diržytė-Naginskienė gana jauna, 1949 m. vasario 6 d., teturėdama 64-erius metus. Šiais metais minimos 60-osios jos mirties metinės. Ta proga „Prie Nemunėlio“ puslapiuose pateikiama pjesės „Krūminė“ ištrauka iš Rokiškio rajono savivaldybės Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos rankraščių archyvo.

Žurnalo redakcinė kolegija

„Saulės“ gimnazijos kursų Kaune auklėtinės, 1911 m. Pirmą iš kairės – Adelė Diržytė-Naginskienė. Nuotr. iš Rokiškio Juozo Keliuočio viešosios bibliotekos archyvų

Krūminė

3-jų paveikslų pasaka

Laikas – Lietuvos senovė
Prieš pakylant uždangai, girdėti tolima muzika ir paukščių balsai.

Pirmas paveikslas – Saulėtekis, giria.

1 scena

Krūminė su savo dvaru gieda rytmetinę maldą.

Choras. Teka saulelė, žėri ugnelė.
Aukštybių Tėve, tu mus matai
Į tavo širdys, į tavo rankos
Tebus tau meilūs mūsų darbai.
Padėki, stiprink, gink nuo piktybių
Apdaro, maisto vis ištesėki,
O kai gyvatos mus dienos baigsis
Pasigailėki, pasigailėki,
Dausų šalelėn nukilt padėki
Visi maldaujam Tavęs žemai.

(Kelis kartus visi žemai lenkiasi, po to Krūminė sėdasi į sostą, padarytą iš akmenų ir miško samanų.)

Žmonės. Sveika, mūsų, motina valdove, Sveika... Sveika...

Vyresnysis. Dėkojame tau, kad mumis rūpinies ir globoji kaip gera motina... Kokius mums darbus šiandien pavesi atlikti?

Krūminė. Kokius tik dirbsite, žiūrėkite, kad nebūtų veltui sugaištas laikas... Žvejai tegu eina žvejoti, moterys tegu daro ir džiovina žuvis. Medžiotojai tegu vėdina nudorotus kailius. Bitininkai prižiūri bites, tepaima iš svirno statines medui. Audėjos teskuba austi. Velėtojos tebalina gijas ir drobes. Jūs ir patys žinot ir matot, kas reikia dirbti, tai eikite sveiki prie savo darbų. *(Dvariškiai lenkiasi ir išsiskirsto. Krūminė nueina nuo sosto žiūrėdama tolyn.)*

2 scena

Ateina Nijolė su aukle.

Nijolė. Ir aš noriu tave pasveikinti, mano motule.

Krūminė. *(Bučiuodama Nijolės kaktą.)* Kodėl neatėjai rytmetinę maldą?

Nijolė. Skauda galvelę... Vis tokie neramūs keisti sapnai...

Krūminė. *(Suima Nijolės galvą, atidžiai į ją pažiūri, po valandėlės.)* Sveika esi, mano mergele, tik reikia daugiau dirbti, tai bus saldus miegelis.

Krūminė. *(Kreipiasi į auklę.)* Pasek tu jai, močiute, pasaką ar dainelę padainuok, kad neramūs sapnai išsiblaškytų. Aš čia dar kiek parymosiu, apie dienos rūpesčius pagalvosiu...

(Sėda į sostą.)

Nijolė. Valdove būdama aš taip nesirūpinčiau.

Auklė. Žinoma, kam jaunai rūpesčiai... Sėsk čia, uogele, aš galvelę sušukuosiu, vainiką nusipinsim, kad mano valdovė būtų graži kaip šio ryto saulelė.

Nijolė. *(Svajodama pina aukso vainiką.)*

Kam čia mano grožis? Vis tiek niekai... Čia taip prasta, taip skurdu, visa neįdomu.

Auklė. Nenoriu, kad taip kalbėtum. Iškilmė, lobiai. Linksma... Valdžia begalinė, šaunūs pokyliai, o pas motulę laisvos laimės pilnos dieneles. Paklausk, ką dainelė sako.

(Šukuodama Nijolės kasas dainuoja):

Pinsiu kaselę šilkų saujelę
Jaunystės gražumėlj.
Džiaukis, mergele,
Džiaukis jaunoji,
Kol dar pas motinėlę,
Kol neišpintos tavo kaselės,
Kol žalias vainikėlis,
Kol neuždėtos baltos drobelės,
Žodeliai nekalbėti.

(Nijolė giliai susimąsto.)

Auklė. Ko taip susimąstei, mano jaunoji valdove?.. Žiūrėk, koks gražus rytelis, kaip gražiai gieda paukšteliai... *(Garsėja lakštingalos daina.)*

Nijolė. Lakštingala!.. Tai lelijos pražydo... laukia

Krūminė. Kas tavęs, vaikeli, laukia?

Nijolė. Gėlės...

Auklė. Tai eikime, uogele, į darželį, pasiškinsime gražesnių vainikui pinti. (*Abi išeina.*)

Krūminė. Kad tik nebūtų pikta akis Nijolės pakerėjus. kažko jai trūksta... susimąščiusi vis...

3 scena

[eina šauklys, lenkiasi

Šauklys. Valdove, mūsų giriose svetimi medžioklę surengė. Iš pat ryto girdėti jų ragų balsai!

Krūminė. Siųsk pasiuntinį, kad mano vardu uždraustų medžioti.

Šauklys. Dar šiąnakt lokiai daug bičių inkilų išvartė, o iš paupio dingo kelios valtys. Gal kas žvejoti išsimanė mūsų vandenyse?

Krūminė. Gali eiti, tuoj aš pati vykstu pažiūrėti. (*Šauklys išeina.*) Iš pat ryto negeros žinios... tiek nelaimių iššyk... Ne prieš gerą... (*suploja rankomis*). Močiute, kur esi?

4 scena

Skubiai ateina auklė, paskui ją, pindama vainiką, Nijolė atėjusi sėda prie motinos kojų.

Krūminė. Šauklys pranešė, kad lokiai daug bičių inkilų išvartė. Noriu, kad pasakytum rūmų moterims – tegu jos padės sudoroti medų. (*Auklė išeina. Krūminė glosto Nijolės galvą.*) Ko mano dukrelė susirūpinusi?

Nijolė. Aš rūpesčių nemėgstu, motule.

Krūminė. Gal trūksta ko tau, vaikelai?

Nijolė. Man daug ko trūksta... Niekas nebemiela, pas mumis taip prasta, taip prasta... Ir tu pati, motule, tik baltomis drobėmis gaubstaisi, tartum kokia vargdienė... Žmonės gi kaip lokiai, žverėnomis apsitaisę... O mūsų būstinė – ne rūmai, bet lūšna – pašiūrė. Koks čia man jaunai gyvenimas...

Krūminė. Dukra, ką prasimanai?!. Kur matei malonesnius jaukesnius rūmus kaip mūsų? Kur rasi geresnių žmonių?..

Nijolė. Jei nemačiau, tai pasakoj girdėjau, sapne sapnavau...

Krūminė. Sapnai, pasakos tai nėra gyvenimo tikrovė. Vien pasaka gyventi negalima.

Nijolė. Be pasakų man taip nuobodu.

Krūminė. Reikia daugiau dirbti ir galvoti, kad žmonėms, kuriuos tu niekini, būtų geriau gyventi.

Nijolė purto galvą.

5 scena

Iš miško išeina tariamoji auklė – Pykulio pasiuntinys.

Krūminė. Kodėl, tu aukle, taip susisupusi? Ar negaluoji?

Pasiuntinys. Irmėdė visą paėmė.

Krūminė. Palinksmink Nijolę, kol žaidintojos ateis, ir pažiūrėk, kol aš grįšiu.

Pasiuntinys. Nesirūpink, saulele, visa gerai atrasi. (*Krūminė išeina, Nijolė susimąščius dėsto gėles.*) Tai apie ką liepsi, mano valdove, sekti pasaką?.. Gal apie neregėtus žemės lobius ar apie svečios šalies puikų valdovą?..

Nijolė. Pasek, močiute, apie lakštingalą.

Pasiuntinys. Apie lakštingalą... Lakštingalų, mergele, yra visokių. Ir dabar viena gieda iš už devynių upių, iš už devynių girių čia atlėkusi.

Nijolė. O ko ji iš taip toli čia atlėkė?

Pasiuntinys. Ji yra vieno galingo valdovo pasiuntinė.

Nijolė. Pasiuntinė?!. O ko ją čia tas valdovas siuntė?

Pasiuntinys. Rasti mergelę, kuri jos giesmę suprastų.

Nijolė. Šitaip!..

Pasiuntinys. Ir kad toji mergelė mėgtų lobius, norėtų dėvėti aukso vainiką.

Nijolė. Ir aš mėgstu.

Pasiuntinys. Kad ji trokštų valdovės sosto...

Nijolė. Aš taipgi manau valdove būti... O pats tas valdovas ar labai lobingas?

Pasiuntinys. Jo lobiai neapsakomi.

Nijolė. O kas bus, kai tokią mergelę suras?

Pasiuntinys. Tada pats valdovas pas ją atvyks.

Nijolė. O gal jis koks baidyklė?

Pasiuntinys. Ne, mergele, valdovas, kurio klauso lakštingala, gražus ir labai lobingas. (*Pasigirsta mergaičių dainelė „Už jūrelių, už marelių“ ...*)

Pasiuntinys. Gal leistumei mane pailsėti, taip negera. Jūs ir be manęs pažaisite.

Nijolė. Eik, močiute, mum vienom žaisti dar geriau. (*Pasiuntinys – tariamoji auklė išeina. Nijolė giliai susimąsčiusi rymo.*)

6 scena

Įbėga mergaitės.

Mergaitės. Sveika, sveika, Nijole!

1-oji mergaitė. Jau ir gėlių prisiskynusi, tai gražumėlis.

2-oji mergaitė. Ir mes atsinešėme gėlių.

Nijolė. Gerai, tai pinsime vainikus! (*Susėda ant sosto laiptų, pina vainikus ir dainuoja.*)

Pas močiutę augau
Valelę turėjau,
Kas rytelis vakarėlis
Į darželįėjau.
Į darželįėjau,
Rūtytėles skyniau,
Prisiskynus rūtytėlių
Vainikėlių pyniau...
Vainikėlių pyniau,
Ant galvelės dėjau,
Užsidėjus ant galvelės,
Jaunimėlinėjau...

Nijolė. (*Pašoka, meta šalin vainiką.*) Aš nebepinsiu, toks vienodas. Nepatinka. Gėlės visai negražios...

2 mergaitė. Kur begausi gražesnių!

Nijolė. Pamatysite, kad gausiu. Kokį aš rytoj vainiką nusipinsiu! Saule motule, kokių aš mačiau gėlių. Net akį veria... Jos auga Nemune, bet aš nieko nebijau! Kas man Nemuno srovė?! Priskinsiu gėlių, ir mano vainikas bus gražiausias.

1-oji mergaitė. Tu kalbi apie Nemuną? Aš tai iš tolo bijau vandens. Motulė sako, kad srovė gali įtraukti. Kai įbrisi ir nebeišėsi.

2-oji mergaitė. Nebrisk į vandenį, Nemunas gilus!

3-ioji mergaitė. Nijole, parodyk ir mums tas gėles, padėsime skinti.

1-oji mergaitė. Parodyk, širdele, mes tik pažiūrėsime, mes jų sau neskinsime.

Nijolė. Ne jums skirtos tos gėlės. Jos užburtos!..

Mergaitės. Užburtos?!..

Nijolė. Kai tik iškyla tas lelijų krūmas, tuoj ta pilkutė paukštelė man čiulbėdama sako: „Eik nusiskink tas gėles, nusiskink jas – tau skirtoji meilė pražydės.“

1-oji mergaitė. Nesink motulės nesiklausus.

Nijolė. Padarysiu, kaip norėsiu! Aš – valdovės duktė.

Visos. Tik neik, tik į vandenį nebrisk!

Nijolė. Ė jūs, baikštuolės, baikštuolės... nė juokų neišmanote (*linksmi*). Na, pažaiskime.

Mergaičių žaidimai.

1-oji mergaitė. Oi, jau ir pavargau.

2-oji mergaitė. Man net galva apsisuko.

3-oji mergaitė. Tai darbininkės būsite!

Nijolė. Dabar jau eikite austi, tuojau ir aš nueisiu. (*Mergaitės išeina, Nijolė sėdasi į sostą.*)

7 scena

Pasigirsta lakštingalos daina, Nijolė neramiai klauso, nulipa žemyn, nori eiti į mišką, bet grįžta, vėl sėda į sostą.

Nijolė. Ir vėl gieda, vėl vilioja mane... kas gi čia būtų?.. Kas galėjo pražydyti gėles? Valdovas. Ar jis gražus? Močiutė sako, turįs daug lobų... Visur auksas, tik auksas žėri...

Apie seseris Kurmytes

PETRAS BLAŽEVIČIUS

*Rokiškio rajono savivaldybės Kultūros,
turizmo ir ryšių su užsienio šalimis sk. vedėjas*

*Tarp žinomiausių Rokiškio krašto žmonių garbingą vietą užima
Kirkūnų kaime gimusi Ona Kurmytė ir jos sesuo Bronė, gimusi Sankt Peterburge.
Jos įėjo į Lietuvos teatro istoriją kaip savitos ir išskirtinės asmenybės.*

Ona Kurmytė

Aktorė Ona Kurmytė, pasak Antano Vengrio, yra „tartum viena mūsų praeities teatro kolonų, be kurios jo fasadui trūktų esminio bruožo“.

Gimė Ona 1901 m. balandžio 2 d. Rokiškio apskrityje, Obelių valsčiuje, Kirkūnų kaime, neturtingų valstiečių šeimoje. Šešerių metų kartu su tėvais palikusi gimtuosius Kirkūnus, apsigyveno Petrapilyje. Paūgėjusi mokėsi šv. Kotrynos gimnazijoje, Aleksandros teatro vaidybos studijoje, J. Vaičkaus dramamos mokykloje, tačiau nieko kaip reikiant negalėjo užbaigti dėl „karo sumaiščių ir revoliucijos peripetijų“. Teofilija Vaičiūnienė prisimena, kad ji ir Ona Kurmytė buvo pradėjusios „lankyti Gaidekurovo dramamos studiją. Bet po keleto dienų Ona dingo. Matyt, nepatiko jai atmosfera“.

Vaidinti Ona pradėjo Skrajojamajame J. Vaičkaus teatre Petrograde. Pirmieji jos vaidmenys buvo Vilkienė P. Vaičiūno pjesėje „Prąžydo nuvytusios gėlės“ (1916 m.), Henrieta to paties autoriaus kūrinys „Aukos“ (1918 m.) ir Merčiutkina A. Čechovo „Jubiliejuje“. T. Vaičiūnienė rašė ir apie 1919 m. vasarą

*Ona Kurmytė, 1936 m. Nuotr. iš:
Naujoji Romuva, 1936, Nr. 39 (299)*

Petrograde, Lietuvių klube, repetuojamas H. Zudermano „Jonines“, kurias režisavo kilęs iš Rokiškio krašto Juozas Bieliūnas. Šiame spektaklyje vaidino ir Ona Kurmytė.

Kaip rašoma knygoje „Lietuvių teatras 1918–1929“ (V., 1981), vaidinti jai dažniausiai pavykdavo puikiai – intucija ir temperamentas nenuvildavo.

Be abejo, rusų kultūros didmiestyje Ona įgijo gyvenimiškos ir meninės patirties.

1920 m. spalio pradžioje nedidelis Lietuvių klubo vaidintojų būrelis, kuriame buvo ir O. Kurmytė, kartu su vadovu J. Bieliūnu grįžo į Vilnių.

1920 m. lapkričio 10 d. Ona Kurmytė kartu su kitais vienuolika J. Vaičkaus trupės narių pasirašė sutartį dėl darbo Dramos vaidykoje Kaune. 1920 m. gruodžio 19 d. įvyko J. Vaičkaus režisuoto spektaklio „Joninės“ premjera, kurią K. Puida įvertino kaip šablonišką, tačiau teigiamai įvertino O. Kurmytės (Marikė), P. Tendžiulytės (Trudė) ir P. Kubertavičiaus (Fogelroiteris) vaidybą.

Pačius gražiausius ir svarbiausius savo kūrybos teatre metus Ona Kurmytė praleido Kauno dramamos teatre, kuris net septynis kartus keitė pavadinimą. Kaip pabrėžė A. Vengris, „fiziniai duomenys leido jai išvystyti plastiką, o žemas, duslokas gerklinis balsas ir audringai karštas temperamentas – vaidinti ir jaunai senyvas moteris, visokias burtininkes, raganas ir dramatiškas valdoves“. T. Vaičiūnienė, apibūdinama Onos išvaizdą, rašė, kad ji „aukšta, liekna, su šviesiais vešliais aukso spalvos plaukais ir didelėmis, mėlynomis išraiškingomis akimis“, o štai kalbėdama apie ją kaip aktorę ir žmogų pažymėjo, kad „didelio temperamento, plataus diapazono, grynai intucijos aktorė ir stichinio charakterio žmogus. Jos gyvenimo

būdas buvo visiems žinomas, atviras ir prieinamas. Ji nieko nesivaržė ir neslėpė. Jeigu ką mylėjo – mylėjo atvirai, bet jeigu ko ne kentė, – ne kentė irgi atvirai. Tiems, kuriuos ji šiandien myli, – atiduos paskutinius marškinius, pasidalins paskutiniu duonos kąšniu, bet kai supyks – nesivaržys dėl keršto priemonių. Laimė, kad tas įkarštis greit praeidavo ir niekas rimtai nuo jos nenukentėjo. Jeigu vakarykštis priešas užeidavo pas ją, dar jį ir pavaišindavo.“

XX a. trečiojo dešimtmečio pradžia buvo nelengva. T. Vaičiūnienė prisiminė, kad 1921 m. ilgesnį laiką aktoriai negaudavo atlyginimo. „O. Kurmytė susilaukė dukrelės ir, kai nebūdavo ko valgyti, pirkdavo silkę ir valgydavo ją neišmirkytą, kad daugiau išgertų vandens ir turėtų daugiau pieno savo mergaitei“. Pasak Teofilijos, jos su Ona netgi „suknelę išėiginę turėjo vieną“.

O teatre? Jau 1923 m. rašytoja O. Pleirytė-Puidienė almanache „Kūrybos keliais“ rašė: „<...> Tačiau gambiausioji mūsų vaidylė buvo p. Kurmytė, tikras talentas ir taip vadinamoji Dievo dovana, kuri mokėjo pasireikšti veik žalioje medžiagoje. Negaliu spėti, ar artistė buvo nors kiek specialiai studijavusi scenos mokslą, šiaip jau ji buvo veik bemokslė, o vienok kiek artizmo ir inteligencijos, kiek savitumo ir kūrybos jos interpretacijoje. Ar ji buvo komedijoje, ar dramoje, jos vaidyboje nepastebėdavai jokio šablono, nieko dirbtino. Kiekvienai savo rolei ji mokėdavo surasti ne tik naujų formų, bet ir naujo turinio“.

Minėtame O. Pleirytės-Puidienės straipsnyje vardijami enciklopedijose nepaminėti vaidmenys, sukurti Kaune iki 1923 m.: „iš geriausių jos rolių pažymėtina teta iš Čiurlionienės „Pinigėlių“; Gerta iš J. Žulavskio „Ijolės“, žydė Potašienė iš Glaso ir Kleino komedijos „Potašas ir Perlamutras“ ir teta Tesman iš „Hedos Gabler“.

A. Vengrio straipsnyje („Kultūros barai“, 1975, Nr. 11), rašoma, kad vien 1925 m. Ona Kurmytė sukūrė net tris vaidmenis: Vitichės – G. Hauptmano „Paskendusiam varpe“; Jordžio – H. Ibseno „Šiaurės karžygiuose“ ir senės La Frošar – A. Denerio ir E. Kormono „Dviejose našlaitėse“. Apie pastarąjį spektaklį A. Vengris rašo: „Tai buvo 1925 metų pradžia. Aktorė ėjo vos 24-uosius, o jau sugebėjo sukurti tokį ryškų ir įspūdingą Paryžiaus padugnėsna nugramzdintos moters valkatos, girtuoklės ir žiaurios plėšikės paveikslą, kad ilgainiui jis, per du ištikus dešimtmečius rodomas scenoje, neišdildomai įsirėžė publikos bei teatro žmonių atmintyje. Jis tapo savotišku Kurmytės charakterinės vaidybos sinonimu. Net ir po šio spektaklio atnaujinimo 1932 m. (režisierius B. Dauguvietis) <...> Kurmytės persikūnijimo galia triumfavo. Ji žadino giliai siekiančias kritikų refleksijas“.

Trečiajame dešimtmetyje O. Kurmytė sukūrė Dalią (P. Vaičiūno „Nuodėmingasis angelas“, 1927 m.), uošvę (L. Pirandelio „Šiaip arba taip“, 1928), Gerdą (V. Mykolaičio-Putino „Valdovas“, 1929), Eglę (V. Krėvės „Šarūnas“, 1929), madam Tuazel („Pirmasis skambutis“ 1929).

Irena Aleksaitė, rašydama apie Onos sukurtą uošvės paveikslą spektaklyje „Šiaip arba taip“, pažymi: „Tik pats B. Dauguvietis ekspresyviai vaidino žentą, ir jo dramatiška uošvienė Ona Kurmytė išsiskyrė iš visų atlikėjų“. Apie madam Tuazel „Lietuvių teatre 1918–1928“ (V., 1981) rašoma kaip apie vaizdingai sukurtą komedijinį vaidmenį. Tuo tarpu apie Eglę „Šarūne“ – vėl liaupsės. Cituoju A. Vengrį: „Ir dabar dar matau Kurmytės Eglę, su Jurašiūnaitės Vovere tarp baltų beržų pinančią ilgesingas meilės svajones, o paskui – pamišusią, klaidžiojančią su vainikėliu ant galvos, kaip gyvą priekaištą

Ona Kurmytė – Dalia P. Vaičiūno „Nuodėmingajame angele“, rež. B. Dauguvietis, 1927 m.

ją apvylusiam Alūnui ir jos meilės nesupratusiam Šarūnui. Šis vienas tragiškiausių lietuvių moterų paveikslų Kurmytės interpretacijoje įgijo sceniško konkretumo ir poetinio vaizdingumo“. Tarp ketvirtojo dešimtmečio O. Kurmytės vaidmenų minimi Sara (J. Žulavskio „Sabbatai Cevi“, 1931), Elžbieta (F. Šilerio „Marija Stiuart“, 1937), Gonerilė (V. Šekspyro „Karalius Lyras, 1937). Aktorės sukurta Elžbieta buvo grubi ir žiauri despotė, plačios, stačiokiškos eigasties, duslaus balso, kapotų judesių. Pasak A. Vengrio „N. Vosyliūtė laiko Marijos vaidmenį didžiausiu savo laimėjimu. Kurmytės Elžbieta buvo nemenkesnis pasiekimas“.

Nuo 1940 m. aktorė dažniausiai vaidino motinas (M. Gorkio „Miesčionyse“, 1940, Š. Gergelio ir S. Litovskio „Motinoje“, 1940; Se Man Iro „Prieš mūsų“, 1951; I. Popovo „Šeimoje“, 1951).

Bene geriausia jos sukurta motina – Rūkienė J. Baltušio „Gieda gaideliuose“ (1948), „Lietuvių tarybiniame teatre. 1940–1956“ (V., 1979) rašoma, kad šiame

spektaklyje „iš <...> subtilių detalių O. Kurmytė tarsi auksakalys kūrė monumentalų charakterį, kuriame atsiskleidė didelis gyvenimiškos teisybės ir galingo temperamento aktorės talentas“. Aktorius Antanas Mackevičius prisiminė: „Vienas aktorės šedevrų, sukurtų pokariniiais metais, buvo Rūkienės vaidmuo Baltušio dramoje „Gieda gaideliai“, kupinas nepaprasto sodrumo, aistros ir, jei taip galima pasakyti – skulptūriškumo. Tokio nepermaldaujamo buožiškos prigimties demaskavimo ir pasmerkimo – mūsų lietuviškoje scenoje neteko matyti nei prieš tai, nei po to. O žiūrovai eidavo į teatrą po kelis kartus pažiūrėti tik Rūkienės – O. Kurmytės“.

1950 m. O. Kurmytė jau sunkiai sirgo. Į Kauno teatrą įsiliejus gausiam Maskvos A. Lunačiarskio teatro meno auklėtinių būriui, O. Kurmytė su savo kolegomis nuo 1952 m. sausio 1 d. buvo perkelta į Kauno jaunojo žiūrovo teatrą, kuriame dar spėjo sukurti savo paskutinį vaidmenį – motiną D. Ščeglovo pjesėje „Pabėgimas“. 1952 m. gegužės 31 d. Ona Kurmytė-Mazurkevičienė mirė ir buvo palaidota Eigulių kapinėse.

T. Vaičiūnienė rašė: „Kas matė Oną Kurmytę <...> sutiks su manim, jog tai buvo didelė aktorė „iš Dievo malonės“. Paaukojo ji teatro menui, kurį begaliniai mylėjo, savo jaunystę, grožį, sveikatą, netgi gražų balsą. Vaidindama charakteringas herojes, kalbėjo ne savo balsu, pažeidė balso stygas <...>. Ir gyvenime, ir scenoje Kurmytė mėgo stichiją. Nemokėjo savęs niekur tausoti. Užtat ir sudegė pasiekusi didžiausio kūrybinio subrendimo, turėdama tik penkiasdešimt vienerius metus“.

Onos Kurmytės pavyzdys paskatino ne tik jos seserį, bet ir kitas Rokiškio krašto moteris pasirinkti aktorės kelią ir įeiti į garsiausių kraštiečių „garbės galeriją“.

Bronė Kurmytė

Aktorės Onos Kurmytės sesuo Bronė gimė 1913 m. rugpjūčio 15 d. Sankt Peterburge. Su teatru ji susipažino dar vaikystėje. Kaip rašo V. Maknys „iš pradžių ji svajojo apie baletą“ ir mokydamasi mokykloje įstojo į Kauno valstybės teatro baletą studiją, dalyvavo P. Čaikovskio „Spragtuko“ ir „Gulbių ežero“ spektakliuose. Baletą studiją ji baigė 1929 m., būdama šešiolikos metų. 1930 m. įstojo į Valstybės teatro Vaidybos mokyklą, Boriso Dauguviečio kursą, kurį baigė 1933 m. kartu su Galina Jackevičiūte, Aleksandru Kernagiu, Baliu Lukošium, Emilija Platušaitė, Vanda Lietuvaityte ir būsimuoju vyru Juozu Monkevičiumi.

1933–1940 m. Bronė Kurmytė dirbo Valstybės teatre Kaune. 1933 m. kovo 14 d. ji debiutavo Sebastijano vaidmeniu V. Šekspyro „Dvyliktoje naktyje“. Šio laikotarpio įsimintiniausi jos vaidmenys – Julija A. Ostrovskio pjesėje „Pelninga vieta“ (1938) ir Inken Peters G. Hauptmano „Prieš saulėlydį“ (1939). Rašydamas apie pastarąjį spektaklį, Jurgis Blekaitis pabrėžė, kad režisierius R. Juknevičius „mokėjo naujai įžvelgti: tiktai didelis menininkas galėjo pamatyti nepatyrusios Bronės Kurmytės asmeny būsimą žavią Inken Peters iš „Saulėlydžio“, o dar kitame straipsnyje pažymėjo, kad „Romualdo Juknevičiaus rankose atsiskleidė Bronė Kurmytė Hauptmano dramoje „Prieš saulėlydį“.

1940 m., įsteigus Vilniaus valstybės teatrą, ji buvo perkelta į sostinę, kur dirbo iki 1942 m., kada su vyru J. Monkevičium grįžo į Kauną. Vilniuje ji vaidino Maričę R. Juknevičiaus 1940 m. pastatytoje H. Hejermanso dramoje „Viltis“. 1941–ųjų balandį Vilniaus teatre įvyko V. Ivanovo pjesės „Šarvuoties 14–69“ (režisierius R. Juknevičius)

Bronė Kurmytė. Nuotr. iš: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 11. – V., 2007

premjera. Šiame spektaklyje Bronė vaidino Peklevanovo žmoną Mašą.

1942–1949 m. Bronė Kurmytė – Kauno didžiojo teatro aktorė. Tai buvo nelengvas laikotarpis. Vėlyvą 1943 m. rudenį buvo nužudytas jos vyras, Kauno dramos teatro vyriausiasis režisierius Juozas Monkevičius grįžtantis po spektaklio. Našlaičiais liko sūnus Juozas ir duktė Kamilė.

1945 m. A. Kupstas pastatė I. Helman spektaklį „Laputės“,

kuriame Bronė Kurmytė vaidino Redžiną. Knygoje „Lietuvių tarybinis teatras. 1940–1956“ rašoma: „Redžina – vienas geriausių Bronės Kurmytės vaidmenų. Santūrumas, žavi šypsena slepia šios moters valingą jėgą, negailestingą gudrumą, blaivų toliaregį protą. <...> Bronė Kurmytė sukūrė apibendrintą gudrios ir negailestingos „laputės“ paveikslą“. Tuo tarpu 1948 m. P. Kubertavičiaus režisuotame spektaklyje J. Baltušio „Gieda gaideliai“ Marytės vaidmuo Bronėi Kurmytei nelabai pavyko. Užtat būtent šiame spektaklyje vėl sužibėjo jos sesers Onos, vaidinusios Rūkienę, talentas.

1949–1959 m. Bronė Kurmytė buvo Kauno jaunojo žiūrovo teatro, o 1959–1968 m. – vėl Kauno dramos teatro aktorė. Iš šių laikotarpių paminėti Roplainienės (R. Blaumanio „Sūnus palaidūnas“, 1957) ir Bernardos Albos (F. Garsijos Lorkos „Bernardos Albos namai“, 1964) vaidmenys.

B. Kurmytė sukūrė keletą vaidmenų ir kino filmuose. Lietuvos kino studijos filme vaikams „Žyd-rasis horizontas“ (1957) ji vaidino Vytuko mamą, filmavosi režisieriaus Almanto Grikevičiaus filme „Ave, vita“ (1969) ir režisieriaus Algirdo Dausos juostoje „Tas prakeiktas nuolankumas“ (1970).

G. Hauptmanno „Prieš saulėlydį“, rež. R. Juknevičius, 1939 m.

Inken – Bronė Kurmytė, Matijus Klauzenas – Mečys Chadaravičius

1964 m. aktorei suteiktas respublikos nusipelnusios artistės vardas. Tačiau, kaip pabrėžė Julijonas Juozas Lozoraitis, „ji niekada nepasiekė tokių aukštumų, kurio-mis buvo apdovanota sesuo Ona Kurmytė...“

Bronė Kurmytė mirė 1975 m. balandžio 4 d. Kaune ir, kaip ir jos sesuo, palaidota kairiajame Neries krante esančiose Eigulių kapinėse.

Per žvyrkelius tolyn nuėjęs...

Aktorius, režisierius, dailininko, pedagogo
Broniaus Gražio 75-mečiui

FERDINANDAS JAKŠYS

Aktorius

Su Broniumi augome Duokiškio parapijoje, bet nebuvo drauge: jis mokėsi Užpaliuose, aš – Kamajuose, nors dažnai susitikdavome pačiame Duokiškyje, bendruomenės suėjimuose, šventėse. Bendravo mūsų tėvai, vieni kitus gerai pažinojome.

Dabar, kada aplankau Duokiškio kapines, rodos, grįžtu į praeitį – beveik kiekvienas kapo įrašas atgimsta konkrečiu, gyvu žmogumi, taip gerai pažįstamu. Kapinių viduryje du iškilūs antkapiai dviem Duokiškio šviesuoliams: įspūdingas medinis monumentas Broniaus tėvui ir tautodailininko S. Karanausko išdrožtas koplytstulpis Kaziui Paunksniui.

Čia, prie Uosinto ežero, ilsisi Broniui artimi žmonės, kur ir pats ilsėtis reiškia norą:

*Būtų gražu
jei savoj gimtinėj,
nuo kalnelio
Uosintą matyčiau...
„Noras“*

Gerai prisimenu a. a. Tėvuką – vešlaplaukį, žilaplaukį, su velniukais akyse ir aukštaitiška, linksmuoliška dvasia darbštuolį. Pats Bronius mena: „Tėvas prasimanydavo visokių darbų, kad visų akys džiaugtųsi. Buvo pasodinęs medžių alėją, kur čiulbėtų paukšteliai ir linksmintų žmones, iškasė prūdą, užveisė sodą“:

*Aktorius, režisierius, dailininkas
Bronius Gražys. Nuotr. iš Duokiškio
mokyklos muziejaus fondų*

*Iš gryčios į kiemą,
iš kiemo į tvartą.
taip vasarą – žiemą –
nuo vartų, prie vartų.
Dalgelė į pievą,
žagrelė į lauką.
pagarbinsiu Dievą,
tepriima auką...
Žemelė – arklelis,
varstotas – priekalas,
lyg sodo bitelei
arimo nēr galo.
Taip metai iš metų
vilties ir laukimo,
užmiega TĖVELIS
nebaigęs arimo...
„Kelias“*

Šeimoje derėjo meilė, daina, malda ir gėris. Čia visos menininko Broniaus Gražio ištakos: iš gimtųjų namų aplinkos, tėvų gerumo, talento skleisti grožį, džiaugtis gyvenimu net slegiant nepritekliams ir nuolatiniams rūpesčiams.

„Mano paties šaknys – „nuo žagrės“, esu kaimo vaikas ir tuo didžiuojusi, nes visi geri, natūralūs, intuityviai dori dalykai kilo iš kaimo, iš artimo sąlyčio su gamta. Nuo mažens mane persmelkė Tėvo troškimas visur matyti grožį, jo paties rankų kuriamą harmoniją. Mano kraujas nuolat šaukiasi gamtos, norisi meistrauti, dirbti tuos negudrius, bet iki gaudulio mielus kaimiškus darbus. Ir dvasios reikalai tada klostosi kaip tie margi kaimo moterų audžiami raštai,“ – sako Bronius.

Tėvas buvo darbštuolis, tokius norėjo matyti ir vaikus. Mane sutikęs vis perspėdavo: „Tu tik neik Broniaus keliais, neik į artistus.“

Pokario laikais, ypač provincijoje, artistas asocijavosi su blogos reputacijos žmogumi, buvo laikomas cirkininku, štukmeisteriu, džokeriu. Būdavo juokaujama, kad net kapi-nėse draudžiama juos laidoti – mat jie neturį sielos...

Būdamas dar Konservatorijos Teatrinio fakulteto studentu, mūsų susitikimuose atkakliai neigė tokį kaimo žmonių požiūrį. Tvirtino,

kad aktorystė – tokia pat prestižinė profesija kaip rašytojo, filosofo, advokato ar mokytojo.

Vėliau, kai jau Bronius tapo aktoriumi, matydavau, kaip išdidžiai sėdėdavo tėvas Vainaičių kaimo klojime žiūrėdamas Broniaus atvežtus Klaipėdos dramos teatro spektaklius, kaip iškiliai šypsodavos sveikinantiems ir dėkojantiems už šaunų sūnų, jo talentą. Tada jau ir man išdidžiai, su pasididžiavimu palinkėdavo nemažesnės garbės...

Daug sulaukdavo komplimentų, supratingų vertinimų iš kaimyno Kazio Paunksnio. Tas žmogus mokėjo tinkamai, profesionaliai vertinti kiekvieną spektaklį, Broniaus aktorinį ir režisūrinį darbą.

Jau būdami aktoriais, atvykę į Duokiškį, visada rasdavome Kaziuką sėdintį ant parduotuvės laiptų, su šalia savo nuolatinio palydovu – asiliuku. Jie abu tapo neišskiriamu Duokiškio įvaizdžiu... Kaip jis džiaugdavos mūsų susitikimais – pakildavo ir nušvitęs visam Duokiškiui apskelbdavo, kad Gražys ar Jakšys atvažiuo! O jau kalbos būdavo be galo, be krašto. Man išpasakodavo apie Broniaus spektaklius, jo surengtas parodas, dailininkų stovyklas, kviesdavosi į namus Paunksnių kaime, rodydavo archyvus, kolekcijas, piešinius. Man buvo pažadėjęs išdrožti Strazdelio biustą, vis sakė, kad jau pradėjęs; leisdavosi fotografuojamas su Strazdelio, Dariaus ir Girėno statulėlėmis arba su mylimu asilėliu. Pats nerūkantis, atimdavo iš pypkorių cigaretes ir šerdavo asilėlį, kuris cigaretes kaip delikatesą labai mėgo. Draugavo su visais Broniaus bičiuliais dailininkais, pažinojo Klaipėdos aktorius, o save pristatydavo kaip dailininką, Vienožinskio mokinį.

Vietiniai kaimiečiai jį laikė keistuoliu, patys būdami linksmuoliai, neskaudūs juokdariai, dažnai labai

sąmojingi, savo padėtimi patenkinti, nuolaidūs, nekerštuoliai, bet apščiau pasišaipydavo iš šviesuolio Paunksnio Kaziuko...

K. Paunksnis rinko ir turėjo daug sukaupęs medžiagos, atsiminimų apie Strazdą, Vaižgantą. Manau, kad ir Bronius, statydamas „Nebylį“, yra pasinaudojęs tais atsiminimais, kaip ir aš, statydamas spektaklį „Prieš srovę“, naudojausi prisiminimais apie Strazdelį. Nuolat primindavo, kad Strazdelis buvo išsimokslinęs, iškilus žmogus, o ne toks, kokį

Rokiškėnai – aktorius, režisierius ir dailininkas Bronius Gražys (kairėje) ir dailininkas Danas Andriulionis. Nuotr. Roberto Gabrio

mums pristatinėjo istorikai: kuralaiša persirišusį nevaleivą kunigą-poetą...

Kaip gyvas Kaziukas Duokiškio kapinėse S. Karanausko koplytstulpyje – vis dar tebesėdintis ant savo laiptelių. Sako, kad tautodailininkas jį pavaizdavo tik iš nuotraukos, jo nematęs ir nepažinojęs.

Mylėjom mes Kaziuką ir gailu, kad visi kartu suėję neišsisakėm, neišsikalbėjom, nepasibuvom...

Man labai gailu ir kūrybingai nuostolinga, kad su Broniumi neteko dirbti viename teatre, bendradarbiauti: jis iš Marijampolės išvyko į Klaipėdą, aš – iš Šiaulių į Vilnių. Tik

atsitiktinai pamatomi spektakliai, susitikimai festivaliuose. Nors visą laiką sekiau jo darbus, stengiausi kuo daugiau jų pamatyti.

Mačiau pirmuosius spektaklius Marijampolės, tada dar Kapsuko, dramos teatre. Su koku entuziazmu pirmieji du Konservatorijos kursai išvažiuo kurti teatro Kapsuke. Mums, pirmakursiams, tik pasirodžiusiems bendrabutyje, atsisveikindami linkėjo sėkmės moksluose ir dainavo:

*Sudie, tau Vilniau,
kur kelnės smuko –
mes išvažiuojam
jau į Kapsuką!..*

Bronius jau ten reiškėsi kaip charakterinis aktorius, režisierius, visuomenininkas, teatro fotografas ir archyvaras, savo teatro patriotas.

Nuo 1956 metų egzistavęs, aktyviai, kūrybiškai dirbęs, 1962 m. Chruščiovo nurodymu buvo uždarytas. Skaudus tai buvo smūgis kolektyvui ir didelė netektis Lietuvos kultūrai. Bronius neliko nuošalyje ir pasyviai nesitaikstė – su grupe aktorių važiuo į Maskvą, vaikščiojo po TSRS ir KP (CK) instancijas, norėdami apginti teatrą. Deja, kaip nepartiniai net nebuvo priimti; išskyrus A. Kubilių. Taip teatro apginti ir nepavyko: *Roma locuta, causa finita!*

1963 m. visas teatro branduolys perkeliamas į Klaipėdą.

Teko po to su Šiaulių dramos teatru gastroliuoti jau tuščiose, nykiose teatro patalpose: grimo kambario sienoje žiojėjo skylė, o po ja užrašas: *Sic transit gloria mundi.*

Taip Bronius, iškilusis aukštaitis, iki dabar savo kūrybinius metus pragyveno Klaipėdoje, tapo aukštuoju žemaičiu – apdovanotas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ medaliu ir kitais medaliais, ženklais, garbingais vardais. Jeigu visas regalias

uždėtum, tai ir pilvo didesnio reikėtų! Nuglostė, numylavo Jį Klai-pėdos visuomenė. Kaip tėvukas dabar dar labiau, iškiliau pakeltų galvą didžiudamasis sūnumi ir apskritai Aktoriumi. Dabar vartome jo kūrybinio gyvenimo analus „Menų Paunksmėje“: teatras, dailė, poezija, fotografija, pedagogika. Pedagogika...

Jis buvo mano pirmasis pradinės Mokytojas, Pedagogas. Jis – Konservatorijos absolventas, aš – besiruošiantis stoti į Teatrinį fakultetą.

Repetuodavome ir Nečionyse, prie tėvuko kasto tvenkinio, jo sodintų medžių paunksmėje. Pertraukomis valgydavome Broniaus mamos keptus blynus, gerdavome šviežią karvutės pieną su medumi.

Vėl kalbėjome, kad požiūrį į artistą turėsime keisti taip, kaip keisis ir pats teatras – iš buitinio-psichologinio į intelektualų, kad ateityje daugiau remsis originaliąja dramaturgija ir lietuvių klasika. Daug pasakojo apie Stanislavskio sistemą, esamus teatrinis metodus. Aiškino praktiškus sistemos elementus, jų raišką sceninėje kalboje: artikuliaciją, dikciją, tartį, kirčiavimą. Man tai buvo sunkiausia, augusiam Aukštaitijos kaime: vis rodėsi, kad kalbėti tarmiškai (ūkiškai) – tai ir kalba turtingesnė ir žodis sodresnis. O klaidas rašydamas darydavau baisiausias! Ant bendračių nosines kabindavau: „nueitį, nuneštį, bra-liuk, ne taip jau lengva“.

Bronius mokė kalbėti kaip Uni-versitete, laikytis to meto kalbininko Aldono Pupkio priesakų. Taigi teko save kastruoti, kalbėti jau „panskai“.

Interpretacijai pasirinkau S. Nėries eilėrašį „Kareivio motina“. Į kokius kareivius motina išlydi sūnų: į armiją ar į mišką – čia jau buvo mano interpretacijos laisvė, ir kokią laisvę sūnus parneš gimtiems laukams, kūriau jau savo potekstėse...

J. Biliūno apsakymu „Brisiaus galas“ akcentavau seno žmogaus lemtį, žmogaus žmogui negailestingumą, nuvertintą gyvybę.

Bronius pabrėžtinai kreipė dėmesį į objektą, paskirtį, kam yra skaitomas kūrinys. Mokiausi kalbėdamas gyvam ir negyvam objektui – kelmui, peleninei, paveikslui, kad tik būčiau girdimas, suprantamas. Visa tai buvo lengviau išreikšti Krylovo pasakėčia „Lapė ir varna“, nes turėjo moralą, ir J. Janonio „Kalviu“ – studentišką rūstybę ir apmaudą išlieti egzaminų komisijai...

Visa toji pedagogika buvo tokia tikra, kad liko kaip ketverių metų sceninės kalbos kurso Konservatorijoje įvadas ir santrauka.

Režisierius R. Juknevičius pastebėjo Broniaus pedagoginį polinkį, režisūrinę gyslelę. Jo patartas ir paskatintas išvažiavo į Maskvą, į Aukštuosius režisūros kursus Mažajame teatre. Grįžęs į Klaipėdą, režisavo daugiau kaip 20 spektaklių. Labiau domino lietuviška dramaturgija. Jo ir charakteriniai vaidmenys ryškiausi iš tos dramaturgijos – išmintingi, raiškūs, juvelyriški, spindi aukštaitišku gerumu, vidine harmonija. Visus juos sieja kaimiška dora.

Ne viskas Broniui harmoningai klostosi režisūroje – kritika anuomet slopino režisūrinę iniciatyvą nacionalinei dramaturgijai. Nebuvo geranoriškumo: prokuroriškai, neišmanančiai užbraukdavo režisieriaus ir teatro pastangas.

Tačiau nepaisant kritikų iškalbų, demagogijos, skepticizmo, pasišaipymų, laikas iškėlė režisierių, jo darbus į Atminties Paunksmę, Parnasą. „Kirtiklių“ kritika neužmušė tokių spektaklių kaip „Nebylys“, „Barbora Radvilaitė“ gyvybės, gražaus lietuviško žodžio, krikščioniško mentaliteto, gal tik laikinai pristabdė publiką, suklaidindama ir padarydama skriaudą visuomenei.

Šaunuoliai tie režisieriai, o tarp jų ir Bronius Gražys, paniekinę tų „kirtiklių“ paistalus, atkakliai dirbo, puoselėjo lietuvišką dramaturgiją. Tais spektakliais didžiuojamės, o kritikai anksčiau ar vėliau užmiršdami ir nueina praeitin, tik dar likusiuose teatrinio laikraščio „Klakeris“, taipogi Broniaus redaguojamo, puslapiuose paminimi.

Eilės kritikui:

*Teatro nēr, artistų nēr,
gerai, kad Aš esu.
Nuo mano bambos,
nuo manęs
Kultūroje šviesu...*

A-ū-ū! Kurgi jūs? Kurgi jūsų šviesa?

Klaipėdiečiai šiandien gerbia Bronių Gražį už visapusišką Žmogaus, Aktoriaus–Menininko veiklą. Teatrinė visuomenė, kartu ir aš su nusižeminimu lenkiuosi Broniui linkėdamas sveikatos, ištvermės, harmonijos visuose jo nepakartojamuose, pilnuose estetikos juvelyriniuose darbuose: sveikinimo atvirukuose, laiškų išrašymuose, netgi pašto ženklų ant vokų parinkimuose, neišpasakytai šilto, skausmingo žodžio dedikacijose. Tavo žodžiai, darbai – dvasia, kiekvienas žodis – lašas, atgaiva mūsų dvasiai:

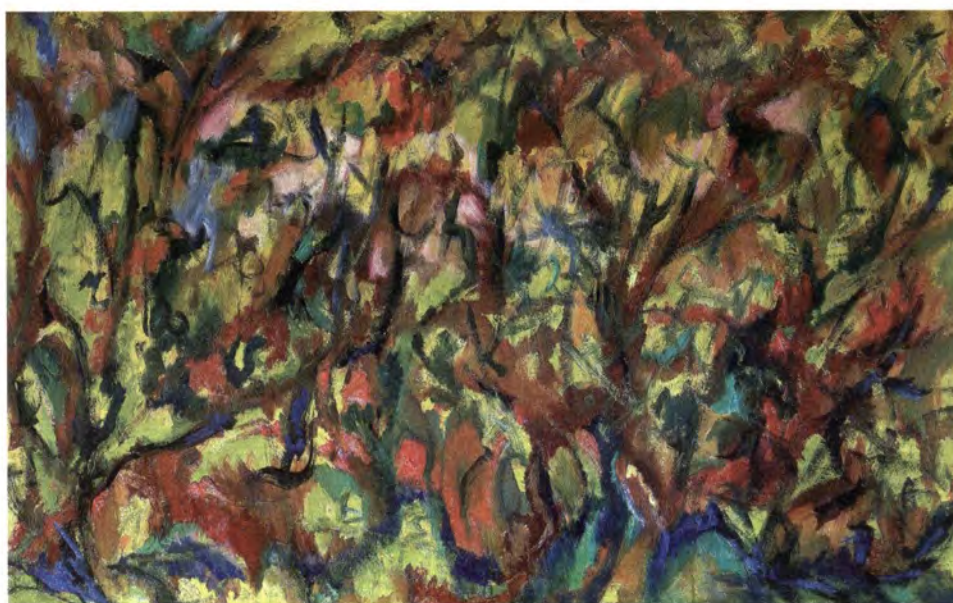
*Ne šventieji puodus žiedžia,
ne šventieji – ką parašo.
Žiogas smuikeliu pagriežia,
lašas – akmenį pratašo.*

*Kas pasvers bitelės triūsą,
Valgant dieviškąjį medų.
Jei reikės – poetu būsiu,
Bursiu iš kavos ir vedų.*

O mes, kaip čiulbuonėliai raudonas uogas lesa, taip Tavas mintis skaitysim...

Bronius Gražys. *Smaližius*, 2003 m., aliejus, kartonas 65x80 mm

Bronius Gražys. *Rudenėlis*, 2004 m., aliejus, kartonas 90x140 mm

Bronius Gražys. *Raudona invazija*,
2002 m., aliejus, kartonas 61x122 mm

Bronius Gražys. *Mėlynas paukštis*,
2003 m., aliejus, kartonas 61x122 mm

Bronius Gražys. *Pavasario pranašas*,
2005 m., aliejus, kartonas 61x121 mm

Bronius Gražys. *Pavasaris III*,
2004 m., aliejus, kartonas 61x122 mm

Bronius Gražys. *Raitas ant dviejų*, 2002 m., aliejus, kartonas 82x100 mm

Bronius Gražys. *Paukštis – kalnų sargas*, 2007 m., aliejus, kartonas 80x120 mm

Etninis patriotizmas neprieštarauja pilietiniam

Pastabos apie žurnalo „Prie Nemunėlio“ kryptį ir perspektyvas

VITAS AREŠKA

Profesorius

Lietuvių tautos dvasinės vertybės yra kuriamos, kaupiamos, populiarinamos ir saugomos ne tik didžiuosiuose miestuose ar kultūros centruose, bet ir toliau nuo jų esančiuose regionuose, Lietuvos pakraščiuose. Gal todėl ir sąvoka „Rokiškio krašto etninė kultūra, etninės kultūros paveldas“ susijęs su žodžiais „krašte esantis“. Manau, jog abstraktaus lietuvių nėra. Yra tik etninis lietuvis, artimesnėmis ar tolimesnėmis savo šaknimis susijęs su gimtojo krašto kalba, papročiais ir tradicijomis, iš protėvių atsineštais genais. Didmiesčio žmogų greičiau paveikia globalizacijos sukelta asmenybių unifikacija. Jis greičiau pamiršta savo buvusių papročių unikalumą. Tačiau jo sąmonės gilumoje, dvasinėse reakcijose visuomet išlieka etninės žymės. Bet vadinamojoje provincijoje visos etnologinės, etnopsichologinės ir kitos etninės ypatybės tarsi užsikonservavo, išsaugojo savo unikalumą ir autentiškumą. Visa tai ir sudaro lietuvių tautos kultūros paveldo turtingumą, spalvingumą, lyginamąjį savitumą. Štai kodėl visos senosios Europos tautos ypač vertina, visokeriopai remia ir skatina tokius savitus etninius vienetus, toliau nuo miestų civilizacijos pasislėpusias salas.

Žurnalas „Prie Nemunėlio“ minėtu požiūriu yra rimtas leidinys, galintis lygiuotis į didžiuosiuose miestuose leidžiamą spaudą. Tai plataus profilio universalus žurnalas, populiaria, visiems prieinama forma informuoja Rokiškio krašto žmones apie kultūros vertybes ir įvykius, primena primirštas ar visai pamirštas kūrybines asmenybes, analizuoja jų kūrybą ir kūrybinę veiklą. Taip atlieka labai svarbų šviečiamąjį darbą, moko atskirti tikrąjį meną nuo kičo, kuris vienodai plinta ir mieste, ir kaime. Tiek Rokiškio, tiek jo krašto mažuose miesteliuose šiferinėje pilkumoje žmonės nori ryškesnės spalvos. O kičas tuos poreikius lengvai patenkina, jis ypač agresyvus. Primityvi neskonybė šiandien plinta per reklaminius televizijos klipus, reklaminę animaciją, o tariamai prabangi mada tiesiog veržiasi iš spalvotų žurnalų. Pagaliau spalvota plastika kai kam atrodo kaip tikras grožis. Žurnalo „Prie Nemunėlio“ publikacijose aptinkame tikrai aukštos estetiškos kokybės pavyzdžių, skatinančių suprasti tikrąjį meną. Pavyzdžiui, Liongino Šepkos plačiai ne vien Lietuvoje pripažinti kūriniai liudija tą kokybę. Atkreipia dėmesį iš Rokiškio Juozo Keliuočio viešo-

sios bibliotekos archyvo paskelbti Matildos Olkinaitės „Dienoraščio“ puslapiai. Tarp kitko, čia skaitome tikslus pastebėjimus apie provincialo savivoką: „Aš žinau nedaug tokių žmonių, kurie, nepaprastai bijodami pasirodyti esą provincialai, ant savęs užkrauna visą nereikalingą miesto ydų balastą, kad tik atrodytų miestietiška“ (2008, Nr. 1 (20), p. 54). Žodžiai, pasakyti beveik prieš 70 metų, nepaseno ir šiandien. Gal minėtos tendencijos tik sustiprėjo. Ir pasipriešinimas joms gali atrodyti beviltiškas. Kultūrinis, šviečiamasis ir informacinis darbas, kurį atlieka žurnalas „Prie Nemunėlio“ yra prasmingas. Lašas po lašo ir akmenį pratašo.

Šias pastabas rašau perskaitęs šešis paskutinius jau žurnalo numerius, kurie yra tokio pat pavadinimo laikraščio tęsinys, siekiant plačiau apimti šio regiono kultūros darbą. Atsakingosios redaktorės Alicijos Matiukienės žodyje skaitytojams pabrėžiamas žurnalo tikslas „puoselėti kultūrinį krašto paveldą ir pristatyti nūdienos kultūros erdvę rajone“ (2006, Nr. 1 (17), p. 2). Žurnalas toli išeina už minėtų tikslų. Reikia tik sveikinti ir dėjuotis, kad toks žurnalas gyvuoja minimaliomis

materialinėmis sąlygomis, autoriams mokant tik simbolinius honorarus. Be to, šioje šiaurės rytų krašto erdvėje yra palyginti negausus profesionalių žurnalistų ir šiaip rašančių žmonių būrys, jau nekalbant apie mokslininkus, specialiai tyrinėjančius etninę kultūrą, dvasinį ir materialinės kultūros paveldą. Kad žurnale nemažai kokybiškų publikacijų, yra redakcinės kolegijos ir atsakingosios redaktorės nuopelnas, sugebėjimas pasitelkti ir vietines jėgas, ir išvykusius į kitus miestus bei mokslo centrus Rokiškio krašto žmones.

Skaitydamas žurnalo publikacijas, kiekvieną pažymėjau pliusu ar minusu. Pliusų vis dėlto pasirodė daugiau. Konkursą laimėjo 2008 metų pirmasis numeris. Beveik visas publikacijas pagyriau. Silpnoki čia tik „Poezijos pavasario“ dalyvių eilėraščiai. Analitiškesnis galėjo būti ir Dalios Deksnienės straipsnis apie vaikų folkloro ansamblį „Čirulis“.

Rokiškio kraštas davė daug talentingų žmonių, kūrybingų asmenybių. Vieni gyveno ir gyvena Rokiškio regione, kiti pasklido po Lietuvą ir visą pasaulį. Daugelis jų sovietmečiu buvo primirštos ar visai pamirštos, ypač atsidūrusios emigracijoje ar tremtyje. Dažnai buvo pamiršti ir jų darbai, pasiekimai. Žurnalas palaipsniui sugrąžina jas į žmonių atmintį. Didžioji publikacijų dalis susijusi su įvairiais jubiliejais. Pagal žanrą jas galima vadinti proginėmis. 100 metų ar kitokios datos pažymėjimai natūraliai sudaro progą prisiminti, paprašyti vieno ar kito autoriaus pagalbos. Panašia proga neįmanoma atsisakyti. Taip atsirado straipsniai apie prozininką Liudą Dovydeną, brolius Juozą ir Alfonsą Keliuočius, kuriems žurnalas motyvuotai, pagrįstai skiria nuolatinį dėmesį. Kaip ir didžiajam medžio skulptūrų meistrui Lionginui Šepkai. Apie šį meninės kūrybos

pasaulio stebuklą reikėtų nuolat spausdinti analitinius straipsnius ir mėginti atsakyti į klausimą, kur genialumo ir grožio šaknys. Apskritai liaudies kūrybos populiarinimas reikalingas ugdant bendrą estetinį skonį, nes ta kūryba – aukščiausio meistriškumo išraiška. Panašiai galima kalbėti ir apie Paulių Širvį. Įdomus, informatyvus Alfo Pakėno prisiminimų pluoštas apie šį poetą, kurio kūryba irgi unikali. Tai neišmoktas eiliavimas, o iš natūralios prigimties gimusi kūryba. Alfo Pakėno straipsniai žurnale yra pagirtini. Jis rašo gyvai, paprastai ir nenuobodžiai. Nuobodžių straipsnių žurnale dar daugoka.

Grįžtu prie proginų publikacijų. Gyvai parašytas ir Jūratės Baranovos straipsnis apie pandėlietį Juozą Audėną, tarpukario Lietuvoje ir užsienyje žinomą politinį veikėją, publicistą, kurį dabartiniai rokiškėnai vargu ar beprisimena. Ypač vertingos publikacijos, skirtos kunigo Jono Katelės 100-ųjų mirties metinių progai. Apie kunigų nuopelnus lietuvių kultūrai rašyti ar kalbėti sovietmečiu buvo draudžiama. O kunigo J. Katelės kultūrinė, švietėjiška veikla ypač Panemunėlio parapijoje buvo itin reikšminga ir produktyvi. Medžiagos apie bažnytinių parapijų kultūrinę, organizacinę veiklą, apie sakralinę kultūrą yra labai daug, tik ji mažai tyrinėta ir laukia savo eilės.

Proginės publikacijos turi ir savų trūkumų. Per jubiliejus vengiama aštresnių klausimų, konfliktiškų situacijų, prieštarų, intriguojančių vertinimų, o tai mūsų dienų skaitytoją labiausiai ir domina. Ne iš blogos valios publikacijose atsiranda panegiriškų intonacijų, nepelnytų pagyrų ir nemotyvuotų išaukštinimų. Ypač tada, kai norima pabrėžti, kad ir toli nuo centro esančiame pakrastyje yra didelių talentų, įdomių ir savitų asmenybių, nesiskiriančių nuo tų, kurie gyvena sostinėje. Taip

ir atsiranda noras pasigirti, pagirti. Tai būdinga daugeliui publikacijų. Reikėtų tiesiog pamiršti žodį provincija, provincialumas. Reikia pavyzdžių? Galima. Štai: „Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto vidurinės mokyklos 90-mečiui skirtas Broniaus Riaubos straipsnis „Juozas Janulionis“. Straipsnis parašytas gyvai. Prisimenama daug vertingų žymaus matematikos mokytojo, talentingo pedagogo ir organizatoriaus veiklos faktų. Tik kartais sakomi pagyrimo žodžiai skamba kaip sveikinimo tostai, kuriuose nevengiama hiperbolių. Bet šiuo atveju turime prisiminimų žanrą, todėl jubiliejinių tostų stilistika visai netinka. Juozą Janulionį autorius pavadino genijumi: „Sakoma, kad genijai gimsta provincijose, tik mirti važiuoja į Paryžių. Tegu J. Janulionis ir buvo provincijos genijus, bet vis tiek genijus. Provincijoje gimė ir provincijoje mirė“ (2008, Nr. 1, p. 22). Šitaip vertinti gal ir būtų galima, jei skaitytojas pajustų humorą ar šypseną. Bet kalbama rimtai. Peršasi mintis, kad provincijos genijui taikomi mažesni reikalavimai. Tai tik viena reikšminga detalė. Kalbu apie nevisavertiškumo jausmą, kuris nevalingai prasiveržia perdėtai aukštinant kilnius gimtojo rajono asmenis.

Nemažai žurnalo puslapių užima informaciniai straipsniai apie šių dienų kultūrinį gyvenimą. Tai reikalingi ar svarbūs ataskaitiniai, informaciniai straipsniai apie turiningą bibliotekų veiklą, parodų organizavimą, išgarsėjusio Liaudies teatro spektaklius ir gastroles. Dailininkų klubo „Roda“ ir literatų klubo „Vaivorykštė“ renginius bei veiklą. Pagaliau folkloro ansamblio „Gastauta“, vaikų folkloro gyvavimo epizodai, muzikos festivaliai, parodos, Rokiškio krašto muziejaus veikla ir daugelis kitų kultūros gyvenimo kasdienybės įvykių bei

faktų. Šituose žurnalo puslapiuose daugiausia problemų. Pirmiausia tie informaciniai straipsniai perkrauti ilgiausiais pavardžių, faktų išvardijimais, dalyvavusių žmonių sąrašais. Jie panašesni į biurokratinės ataskaitas, yra per ilgi ir sunkaus stiliaus. Pavyzdžiui, straipsnis „Panevėžio kolegijos Rokiškio filialo istorijos puslapiai“ (2007, Nr. 2, p. 33–36). Didžiausią straipsnio dalį sudaro vadovų, dėstytojų ir studentų sąrašai. Panašiomis ydomis, reklamine savigyra pasižymi ir kai kurie kiti straipsniai, ypač skirti kokiai nors veiklos sukakčiai pažymėti. Stinga problematiškumo, gilesnio turinio, minties kontroversijų, sakyčiau, gal net tam tikros intrigos, svarstymų atvirumo. Mūsų dienų skaitytojas jau įpratęs prie greitos, dinamiškos, trumpos informacijos, todėl nuobodžių tekstų jis greičiausiai neskaitys. Ilgiausi išvardijimai, sąrašai neteikia jokios informacijos. Pavyzdžiui, štai taip pasakojama: „Sukauptame unikalią autografuotų leidinių kolekciją, kurioje Lietuvos ir užsienio poetų, rašytojų, politikų, dvasininkų, žurnalistų, fotomenininkų, istorikų, skulptorių, architektų, aktorių, muziejininkų, bibliotekininkų ir daugelio kitų profesijų įžymybių leidiniai su jų autografais“ (2006, Nr. 1, p. 32). Tai visai tuščia informacija. Ypač kada straipsnyje jau konkrečiai kalbama apie tas įžymybes. Yra pamirštų, jaunesnėms kartoms apskritai nežinomų savo krašto kūrėjų. Gėda prisipažinti, kad ir aš, prisiminimų knygoje „Kumelė, vardu Emilija“ rašydamas apie savo giminę, nežinojau, jog iš mano gimtojo Zybolių kaimo į Ameriką emigravęs dėdės brolis Ksevaras Strumskys, miręs 1954 metais, buvo vargonininkas, chorvedys ir muzikos gaidų leidėjas. Apie tai perskaičiau Redos Kiselytės straipsnyje „Išėjimo kultūrinio palikimo puslapiai“.

Dar apie skaitytoją. Dabartinis amžius yra labiau vizualios informacijos amžius, arba tekstinė informacija dažniausiai susijusi su vaizdine. Spartus gyvenimo tempas dažnam trukdo sustoti prie ilgesnių tekstų, ypač jei jie be iliustracinių intarpų. Žurnalo „Prie Nemunėlio“ grafinis apipavidalinimas, nuotraukų išdėstymas palieka neblogą įspūdį. Ypač estetiškai patraukliai atrodo fotografo Albino Kuliešio spalvotos nuotraukos, kurios puošia žurnalo viršelius. Apskritai spalvotos iliustracijos meniškai praturtina žurnalą. Abejonių kelia bandymas tekstą spausdinti ant grafiškai išmarginto fono. Tekstas susilieja su grafika. Turiu galvoje straipsnį „Knygos – Rokiškio krašto muziejaus pasididžiavimas“ (2008, Nr. 1). Kituose puslapiuose panaši grafika neapsunkina skaitymo, pajvairina meninį žurnalo apipavidalinimą.

Žurnalo redakcinė kolegija, galima sakyti, tik pradėjo darbą. Pasirinkta kryptis, manau, yra teisinga, rezultatyvi. Bet žurnalas kol kas palietė tik patį viršutinį, gerai matomą Rokiškio krašto etninės dvasinės ir materialinės kultūros sluoksnį. Dar nepajudinti labai stori tos kultūros klodai. Daug prasmingos medžiagos galima rasti bažnyčių archyvuose, jų metrikoje, o gal dar ir likusiuose dvaruose, palivarkuose ar šiaip senų trobų palėpėse. Įvairių tyrinėjimų sukaupta ir specialiuose mokslo darbuose. O kam reikalinga visa tai tyrinėti, analizuoti, skelbti? Žinome, kad žmogaus pilietinis aktyvumas, suinteresuotumas prasmingai dirbti priklauso dar ir nuo pasididžiavimo savo praeitimi, savo etnine kultūra, savo tradicijų, papročių, o ypač kalbos turtais. Jau nekalbant apie troškimą pažinti savo kaimo, savo giminės istorines šaknis, savo kilmę, savo artimesnių ir tolimesnių protėvių gyvenimą bei buitį. Kiekviename buvusiam vals-

čiuje, miestelyje beveik stichiškai gimė iniciatyvos leisti neplonus veikalus, atsiminimų rinkinius. Berods, ką tik išėjo nemažos apimties knyga „Obeliai“. Žurnale norėtųsi matyti panašių leidinių recenzijas. Šiaip jame skelbiamos rokiškėnų leidinių anotacijos. Tą veiklą galima plėsti pristatant ne tik vietinius autorius, bet ir tuos, kurie kaip nors paliečia Rokiškio krašto problematiką, nors ir nėra kilę iš šio krašto.

Rokiškio krašto istorija itin dramatiška ir sudėtinga. Dabartinių gyventojų sudėtis stabiliai pradėjo formuotis nuo XIV amžiaus. Prieš tai buvo paslaptingosios Sėlijos genties teritorija. Iš to laikotarpio neliko beveik jokių rašytinių paminklų. Petrapilio imperatoriškosios bibliotekos gaisras sunaikino Kuršo hercogų ir Radvilų giminės archyvus, kurie sudarė net 400 000 tomų. Ten galėjo būti nemažai medžiagos apie Sėliją. 1255 m. Mindaugas sėlių žemę padovanojo Livonijos ordinui. Bet kaip žemaičių kryžiuočiai, taip ir sėlių Livonijos riteriai neužkariavo. Tiesa, kronikose minima, jog buvo sugriauta Sėlijos pilis. O Sėlijos vyskupija (vyskupas Bernardas) buvo įsteigta 1218 m., anksčiau negu Lietuva priėmė krikštą (1387 m.) Po šešerių metų ta vyskupija jau buvo pavadinta Žiemgalos vyskupija, nes Lietuvos didieji kunigaikščiai Vytenis ir Gediminas buvo tituluojami Lietuvos ir Žiemgalos karaliais. Jau 1155 m. popiežius bandė siųsti Vilhelmą ir Reinoldą Tyzenhauzus įsteigti naują koloniją ir Sėlijos vyskupiją. Gal nuo tada ir prasidėjo Tyzenhauzų dinastijos veikla Rokiškio grafystėje. Sėliai vėliau susiliejo su gyventojais, emigruojančiais į sėlių genties teritoriją iš Livonijos pusės ir iš pietryčių Lietuvos. Kam aš apie tai kalbu?.. Manau, kad etninę šio krašto žmonių kultūrą kažkiek turėjo paveikti ir sėlių etnosas. Kitaip būtų neįmanoma paaiškinti tos kultūros

etninio skirtingumo, kitioniškumo. Profesionalūs istorikai ar etnologai galėtų geriau analizuoti tas peripetijas. Šis Lietuvos kampas nuskriaustas ir jo etnogenezė yra palyginti mažiau negu kitų genčių tyrinėta profesionalių mokslininkų.

Rokiškis iš pradžių buvo vadinamas kaimu, o aplinkinė teritorija – dykra. Bet 1499 m. privilegija, kurią Merkinės ir Anykščių vietininkui ir rūmų maršalkai Grigaliui Astikui padovanojo didysis kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis, to nepatvirtina, nes privilegijoje išvardyta daugybė toje žemėje sukauptų turtų. Po Astiko mirties 1519 m. Rokiškio dvaras su apylinkėmis užskolas karaliaus Žygimanto Senojo buvo užstatytas Smolensko kunigaikščiui Timotiejui Krošinskiui, kurio dinastija šį kraštą valdė beveik du šimtmečius. Adomas Krošinskis visą turtą užrašė savo žmonai Elenai Vainaiti. Adomui mirus, jį ištekėjo už Kupiškio seniūno Jono Tyzenhauzo. Kitas paveldėtojas Juzefas Krošinskis savo dvarus perleido Steponui Tyzenhauzui. Nuo XVIII amžiaus pradžios iki 1880 m. Rokiškio ir kitus dvarus valdė didikų Tyzenhauzų dinastija. Dvarui priklausė 13 palivarkų. Baudžiava čia buvo panaikinta anksčiau negu kitur (1858). Tai pats vaisingiausias Rokiškio krašto gyvenimo laikotarpis. Tada baigė formuotis gyventojų luomai ir sudėtis, etninė įvairovė ir genetinis fondas. Atsirado laisvieji ūkininkai. Šiame Lietuvos kampe susimaišė įvairios gentys ir etninės tautos. Nemažą įtaką turėjo Livonijos vokiečiai, Žiemgalos gentys,

kaimynystėje ir vietoje gyvenę rusai, žydai ir kt. Reinaldai Tyzenhauzai mirus, neliko vyriškosios linijos palikuonių. Taigi jo sesuo Marija ištekėjo už lenkų mokslininko Aleksandro Pšezdzeckio, giminingo didikams Sapiiegoms. Tai, galima sakyti, nauji laikai, bet taip pat mažai tyrinėti arba nežinomi plačiam skaitytojui.

Žurnalui „Prie Nemunėlio“ būtų tikslinga nušviesti tautinių mažumų etninę kultūrą. Įdomus galėtų būti rusų sentikių gyvenimas ir likimas šiame krašte. Jie sudarė ištisus kaimus. Šalia mano gimtojo Zybolių kaimo buvo įsikūrę Danilovkos sentikiai. Jų vaikai mokėsi lietuviškose mokyklose, nors namuose laikėsi savų papročių ir senųjų tradicijų. Tą patį galima pasakyti ir apie žydus. Lankydamas šeštą pradžios mokyklos skyrių, aš gyvenau pas giminaitį Tamošių Šnioką. Eidamas į mokyklą Pandėlio gatvėje, matydavau, kiek daug žydų šeimų gyvena centrinėse Rokiškio gatvėse. Tai buvo 1941 m. pirmoji pusė. Visų jų gyvenimas baigėsi tragiškai... Jie ypač saugojo savo etninę nepriklausomybę, bet buvo lojalūs Lietuvos piliečiai, Lietuvos patriotai, įsitraukė į lietuvių kultūros darbą. Tai akivaizdžiai liudija žurnale paskelbtas Matildos Olkinaitės dienoraštis. Jos eilėraščių pavyzdžiai įtikinamai rodo, jog tai galėjo būti antroji Salomėja Nėris. Be galo stebina jos nuoširdus atvirumas. Būdama jauniausia tarp studentų, gana drąsiai ir atvirai charakterizuoja žymius meno žmones. Apie literatūros klasiką Vincą Krėvę-Mickevičių ji taip atsiliepia:

„Viskas taip nauja, taip keista. Tik Krėvė-Mickevičius toks pats, ir jo anekdotai pernykščiai...“ (2008, Nr. 1, p. 50). Visiems žurnalistams, visiems mums, rašantiems, gali būti pavyzdys, kaip nebijoti istorijos ir dabarties autoritetų, kaip atvirai ir suprantamai svarstyti problemas.

Nors mano svarstymai ir kritika pernelyg ilga, bet dar viena paskutinė pastaba apie vietinių rokiškėnų kūrybinį, žurnalistinį aktyvumą. Žurnalas spausdina ir šiek tiek nagrinėja rokiškėnų poetų kūrybą. Visuotiniame raštingumo amžiuje vis daugiau žmonių rašo eilėraščius, kuria dažnai negalvodami apie profesionalią rašytojo veiklą. Žurnale galima daugiau publikuoti rokiškėnų kūrybos, skatinti kurti linkusių žmonių aktyvumą, organizuotumą. Kad pradedantieji vietos kūrėjai nebūtų vadinami provincijos grafomanais, mėgėjais, reikėtų vietoj literatų klubo „Vaivorykštė“ įkurti Rokiškio regiono rašytojų ir žurnalistų draugiją, asociaciją ar kitokio pavadinimo susivienijimą, kuris vienytų ne tik kūrėjus, bet ir kritikus, publicistus ir kitus talentingus, gebančius rašyti žmones. Tai būtų tarsi pirmoji pakopa į profesionalią literatūrą.

Žurnalas „Prie Nemunėlio“ turi didžiules perspektyvas po trupinėlių rinkti ir atkurti buvusios Rokiškio grafystės, apskrities ir jos valsčių, dabartinio rajono ir jo pakraščiuose išsimėčiusių miestelių, kaimų ir vienkienų etninės, dvasinės bei materialiosios kultūros vaizdą. Ir taip atlikti savo misiją puoselėjant etninį patriotizmą ir pilietinį aktyvumą.

Ašaros, virtusios džiaugsmu

REDA KISELYTĖ

Rokiškio „Romuvos“ gimnazijos bibliotekos vedėja

Dosnios lietuvių kalbos ir literatūros pamokų akimirkos giliai įsirežė į širdį... Už jas noriu atsilyginti. Ilgai svarstau, kokią formą pasirinkti? Mokytoja Vanda Vasiliauskienė – asmenybė. Ji buvo mano lietuvių kalbos ir literatūros Mokytoja Rokiškio „Romuvos“ gimnazijoje, tuometėje Rokiškio 3-ioje vidurinėje mokykloje. Prisimenu, kaip Mokytoja, kalbėdama apie Maironį, J. Tumą-Vaižgantą, mums, moksleiviams, visos tiesos nepasakodavo, bet iš tylėjimo mes potekstę suvokdavome... Ji be žodžių sugebėjo mums perteikti nepaprastą meilės Lietuvai dvasią.

Prisimenu projektą „Papasakok apie savo Mokytoją“, kurį 2000 m.

organizavo Lietuvos kultūros fondas ir Lietuvos knygnešio draugija. Sukūriau nediduką miniatiūrų ciklą „Ištvermingoji užuovėja“ apie Mokytoją Vandą Vasiliauskienę. Miniatiūros buvo kuklios, bet laiškas, gautas iš Lietuvos kultūros fondo Knygos ir Knygnešio programų vadovės dr. Irenos Kubilienės, šildė širdį. Gerbiama Irena Kubilienė rašė: „Pasakyti daug mažai kalbant, nėra lengva, bet erdvi minčiai ir atminčiai. Gal šis miniatiūrų ciklas paskatins kitus prisiminti savuosius, tikruosius mokytojus ir savaip papasakoti apie juos. To ir siekiame Lietuvos kultūros fondo projektu.“ Dalyvaudama šiame projekte, atrodė, kad grąžinau tik dalį skolos...

Rokiškyje dažnai sutinku savo Mokytoją, esu pakvietusi į „Romuvos“ gimnazijos Lituanistikos centrą kartu su Rokiškio rajono literatais paskaityti savo kūrybą. Iš jos semiuosi begalinio entuziazmo, stiprybės... Tai turtingos dvasios asmenybė, sugebėjusi nelengvomis sąlygomis Karaliaučiaus krašte skleisti lietuviybę. Dosnios lietuvių kalbos ir literatūros pamokos jau praeityje, bet kiekvienas jaučiame lyg ir skolą žmogui, kurį vadiname Mokytoju. Gerbiamos Mokytojos Vandos Vasiliauskienės šviesa padėjo sėkmingai žengti pasirinktu keliu. Norėdama grąžinti dalį skolos Mokytojai, nes visą vargū ar įmanoma grąžinti, ją kalbinau. Mokytoja sutiko atsiverti...

R. K.: *Papasakokite apie save. Kas turėjo įtakos Jūsų pasirinktam keliui?*

V. V.: Sunku kalbėti apie save, nes tai yra atsakomybė sakyti tiesą, ir kalbėti apie save iš šalies, pažvelgti iš šalies.

Dar ikimokyklinio amžiaus mergytei ruseno mintis būti mokytoja. Nežinau, iš kur tai... Tiesiog svajočiau. Šį mano pasirinkimą sustiprino pirmoji mokytoja Angelė Bareikienė. Ji buvo mano idealas: teisinga visiems mokiniams, jautri, žadinanti viltį. Verčiau dėl dvejetainio, gauto už neteisingai išspręstą uždavinį. Žiūrėjo į mane ir pasakė:

„Ašaros virsta džiaugsmu“. Dar ir šiandien matau to paties dalyko antrąjį pažymį – penketą per visą sąsiuvinio lapą. Džiaugiuosi. Mačiau savo mokytojos akyse blizgančias ašaras, nuriedėjusias skruostais. Stebuklingas poveikis! Ji ir dabar mano akyse. Kai pasisakiau norinti būti mokytoja, mano mylima mokytoja pasakė: „Esi kilnios sielos (taip jai atrodė) mergaitė, labai kentėsi“. Tai buvo pranašiški žodžiai. Mintyse buvo toks atsakymas: „Jei Jūs galite pakelti mokytojos negandas, tai ir aš tesėsiu. Jūsų stiprybė manyje“.

Baigusi Vilniaus valstybinio universiteto Klasikinės filologijos fakulte-

tą, buvau paskirta į Rokiškio vidurines mokyklas mokyti lotynų kalbos.

R. K.: *Ar džiaugiatės buvusiais mokiniais? Kultūra, švietimas visais laikais buvo nepelningos mokslo sritys. Ar daug Jūsų mokinių pasirinko šias sritis?*

V. V.: To meto mokiniai – švietus spindulys. Drausmingi, pagarbūs, stropūs. Ir lotynų kalbos, ir literatūros pamokų metu dėl drausmės neturėjau problemų. Jaučiau, kad gaudu mano žodžius.

Vienas mokinyš, jau praėjus daugeliui metų, pasakė: „Triukšmauti per jūsų pamokas – nebuvo

galvoje tokios minties: „Be abejo, mano profesinį darbą gali vertinti tik buvę mokiniai. Metai po metų mokinių smalsumas blėso, nyko. Su mokiniais sutariau, bet ilgėjausi savo darbo pradžios mokinių.“

Niekada nemaščiau apie didelį atlyginimą, neturėjau laiko apie tai mąstyti, nes darbas vijo darbą. Visą gyvenimą mane lydėjo žodis „reikia“. Pedagogo profesiją pasirinko nedaugelis, daugiausia rinkosi tiksliusius mokslus, mediciną.

R. K.: *Kodėl ryžotės lietuvių kalbą ir literatūrą populiarinti Karaliaučiuje? Šių dienų žmogus skaičiuoja, ar jam tai naudinga?*

V. V.: Karaliaučius – mano meilė. Į jį išvykau jau pensininkė. Per patį Lietuvos Atgimimą. To meto LR kultūros ir švietimo ministerija ragino. Ryžausi. Troškau susitikti su lietuviais, o labiausiai iš jų lūpų geidžiau išgirsti lietuvišką kalbą, o jie ir rašyti gimtąją kalbą nemokėjo. 1989–1990 m. srityje mokytojų nebuvo. Buvome dvi: aš ir Aldona Simonavičiūtė (prancūzų kalbos specialistė). Krašto administracija buvo priešiška lietuvių mokykloms gimtąją kalbą, vangiai leido fakultatyvus ir būrelius rusiškose mokyklose. Įsidarbinau Kaukėnų (dab. Jasnojė, Slavsko raj.) apylinkės rusiškoje vidurinėje mokykloje, Ližaičių (dab. Višniovka) nepilnoje vidurinėje mokykloje, Naujojoje (dab. Timiriazovo) vid. mokykloje. Tame krašte žmonės buvo verčiami rašyti Rusijos piliečiais, nors viskas bylojo juos esant armėnais, ukrainiečiais, lietuviais. Pastarieji atsispyrė, neleido savo vaikų „pakrikštyti“. Tautinės mažumos lygių teisių su rusais neturi. Meilė tautiečiams vertė mane veikti atvirai. Įkūrėme to rajono (Slavsko) Gastų lietuvių kultūros draugiją, dvejus metus buvau jos pirmininkė, puoliau kurti lietuvišką mokyklą, triūsiau, pėsčiomis aplankiau rajono gyvenvietes, lietuviai sutiko steigti tokią mokyklą,

ją beveik įkūriau padedama Marijampolės, Raseinių, Tauragės švietimo skyrių. Tokio iššūkio vietinė administracija nesitikėjo, puolė kaip vanagai (padedami savojo, tik ne Karaliaučiaus krašto), sutrypė mane, ir sudužo mano godos, beliko šukės, bet neišmušė iš pasirinkto kelio... Visa veikla tame krašte netelpa į lapelį, tai visa knyga. Buvo metų, kai niekas nemokėjo nei kelionpinigių, nei už darbą. Pakėliau visus sunkumus, negandas, kurios liko mano eilėraščiuose. Ryžausi su krašto lietuviais pabendrauti per savo leidžiamą „Naująją Aušrą“, dar giliau leidau šaknis krašto Lietuvių kultūros draugijoje „Birutė“, kad tik lietuviai nenukirstų šaknų su Tėvyne, kad tik lietuviškos šeimos būtų gimtosios kalbos liepsnojantys aukurai. Mano triūsas iš dalies paveikė. Tuo džiaugiuosi. Daug dalykų čia neparašyta, tam reikia jaučio odos.

Naudos niekada nesiekiu, nes perfrazuojant J. Žemaitę, materialinę naudą velniai gaudo. Liūdna, kad ne vienam tik tai ir rūpi.

R. K.: *Kur mes einame šiandien? Paskui ką sekame?*

V. V.: Tokia situacija ir Lietuvoje. Ėsime vėjų pagairėje. Dalis lietuvių tautos serga vėžiu (netiesioginė prasme). Jo šaknys vis giliau lenda į žmogaus dvasią, apraizgo godulio, susvetimėjimo, moralinio nuopolio voratinkliu. Sunku asmenybei neužsikrėsti šia liga. Didis džiaugsmas, kad turime sveiką, atsparų tautos iššūkiams tautos branduolį. Liūdna, kad laisvoje tėvynėje turime grumtis dėl gimtosios kalbos išlikimo pirmenybės viešajame gyvenime. Savo tėvynės žemėje – Vilniaus krašte – reikia ginti lietuvišką mokyklą.

Mūsų skambioji lietuvių kalba kaip gyveno grėsmės sąlygomis, turėjo gintis nuo nutautėjimo ir išnykimo, taip ir gyvena...

Ir dar. Koks darinys yra mūsų valstybė? Namai, kuriuose teisėtai

gyvena jos vaikai, pilni netolerancijos, tamsumo, protinio ir dvasinio bukumo. Džiugu matyti humanizmo daigelius: atjautą, supratimą, dvasinį brandumą. Toji brangi tautos dalelė realizuoja save per darbą, veiklą, kūrybą. Tėvynėje atgimsta ir gimsta žmogus. Vargų kamuojamai mūsų šaliai labai reikia meilės, kantrybės, pasiaukojimo... Esu įsitikinusi, kad mūsų maža valstybė bus didelė savo vaikais. Svarbiausia – lietuvių samprata: nenutautėsiu, neištirpsiu svetimų kalbų jūroje, lietuviškas žodis turi gyventi visur – Lietuvoje, pasaulio šalyse, ypač to laukiu iš Karaliaučiaus krašto lietuvių. Jei globalizacija pasmaugs lietuvių kalbą, unikalią jos kultūrą, tautos laukia mirtis. Tikiu, kad taip neatsitiks. Reikia, kad Sąjūdžio idėjos būtų gyvos, kad praeities didvyrių kraujas iš kartos į kartą tekėtų kiekvieno lietuvių gyslomis. Tokia lietuvių misija: nebeždzioniauti, būti savimi, su savo – lietuvių – tapatybe.

R. K.: *Ar informacinių technologijų amžiuje žmogus liks ištikimas knygai?*

V. V.: Knyga per amžius buvo galingas ginklas kovoje už laisvę, už Lietuvos išvadavimą iš svetimųjų jungo. Tai pati geriausia, ištikimiausia žmogaus gyvenimo mokykla. Knyga pagimdė raštą, kalbą, pagaliau – ir mūsų tautą. Kai nebuvo televizijos, radijo, žmogus mylėjo knygą, skaitė... Dabar žmogus taupo laiką. Knygos per dvi valandas neperskaitysi, o ją ekranizuotą gali. Sėdi prieš televizorių ir žiūri. Jei pažiūrėjęs Ievos Simonaitytės romanų „Vilius Karalius“, „Aukštųjų Šimonių likimas“ ir kitų autorių ekranizacijas, paimsi į ranką originalus ir pradėsi skaityti, pajusi, kiek daug nauja atrandi. Vis dėlto manau, kad knyga nepraras savo vertės, nemažai žmonių jos ieškos ir dabar ieško. Čia pagrindinį darbą turi atlikti bibliotekos. Jų išmoningai

organizuotame darbe su skaitytojais gimsta ir meilė knygai, ir patriotizmas, ir žmogaus dvasinė branda.

Žinoma, knygos aktualumas priklauso ir nuo rašytojo talento. Yra mūsų literatūroje ir kičo. Gaila, kad laureatu tampa poetas, kurio eilėse vyrauja žodžių šiukšlynas. Apgailėtinas „modernizmas“. Ypač žmonių, kurie turi talentą iš prigimties. Tokių yra ir muzikos srityje. Tokiems žmonėms nereikia sėdėti prie stalo, graužti plunksnakočio galą, ieškoti įmantrių žodžių. Viską pasako paprastas, bet širdingas žodis. Visa Justino Marcinkevičiaus kūryba ir vieši pasisakymai – jo vidinis turtas, širdies balsas ir vidinis aš – su niekuo nesusitapatina. Kartais žmogui gimsta noras paskleisti savas mintis. Pradžia nelengva, bet noras, atkaklus darbas daug ką lemia. Man sekėsi reikšti mintis ne eilėmis. Proza reikalauja daugiau laiko, ir pradėjau viską dėlioti į eilutes. Būna tuščių dienų, tuomet ir nereikia savęs varginti, ieškoti temų, nes ateis kita diena ir polėkį bus galima realizuoti.

R. K.: *Ar įsivaizduojate jauną žmogų, neturintį ką veikti?*

V. V.: Kiekvienas žmogus turi pareigą ir atsakomybę. Nieko neveikti – nusikaltimas. Nuo veiklos priklauso tautos gyvenimas, jos ateitis, paties žmogaus branda, tobulėjimas. Pati gyvybingiausia žmonių dalis – jaunimas. Jis – ateities kūrėjas. Neįsivaizduoju tinginio, beprasmiškai leidžiančio laiką, nieko neveikiančio, parazito. 2007 metais vasario 13 d. kelyje Rokiškis – Vilnius mažiau apie jaunimo misiją. Keistai sumažiau:

*Gyvenu tarp jaunuolių žmonių,
Lyg būč darželyje tarp gėlių.
Žaviuosį mūs jaunimu kilniu
Ir atsigrožėti negaliu.
Gražumo to anksčiau nemačiau,
Nes pati jaunystėlėje šviečiau.*

*Brendu praeitin savo keliu,
Noriu sakyti, kol galiu.
Jaunime! Viltie! Ateitie! Jūs
Garbė, pasididžiavimas mūs!
Tebūna Jūsų dvasia skaisti,
Kaip ašaros spindulėlis šviesi.
Mylėkit Tėvynę karštai karštai...
Laimės neduos svetimi kraštai.*

Šios mano mintys – tai raginimas jaunimui neieškoti gardesnio kąsnio, didelių pinigų svetur. Tik tėvynėje jaunimo ir visos lietuvių tautos laimė, gyvenimas ir ateitis...

R. K.: *Kokį žmogų pavadintute dvasingu žmogumi?*

V. V.: Žmogaus didybė slypi jo dvasingume. Trokštu tokio jaunimo. O jo yra labai nedaug. Dvasingumo jaunimas mokosi iš vyresnės kartos. Ji atsakinga už savo ainių dvasinį turtą. Kokį kraitį jiems paliksime, tokie jie ir bus. Dvasingas žmogus į savo gyvenimo kraitę krauna moralines brangenybes: tikėjimą, be kurio dvasia tuščia, meilę ir pagarbą tėvams, atidą aplinkiniams, paguodą kenčiančiam, sąmoningą patriotizmą, meilę Tėvynei, kantrybę, iškęsti visus mūsų tautai skirtus išbandymus ir sunkumus. Apsaugok, Dieve, kad į kraitę nepatektų karjerizmas, egoizmas, savanaudiškumas, puikybė, išdavystė, melas, demagogija. Tai angys, smaugiančios žmogaus dvasią. Jų žmogus turi saugotis kaip maro, nes ir ryžtingiausią dvasią pražudo kūno silpnybės. Atkakli ir sunki kova, bet didelės pastangos lemia žmogaus dvasios pergalę.

R. K.: *Rengiate knygą. Gal galite atskleisti apie ką ji?*

V. V.: Knyga „Kelionė žvyrkeliu“ – mano gyvenimas 1989–1990 m. Karaliaučiaus krašte. Centre ne aš pati. Per save siekiu iškelti to krašto lietuvių, jų gyvenimą, ryžtą išlaikyti gimtąją kalbą namuose, lietuvių orumą santykiuose su kitataučiais.

Daug puikių žmonių, tragiškų likimų. Siekiu, kad bent tie metai (1989–1990) nepražūtų praeities kloduose. Knygoje rašau apie lietuvių ir Lietuvą, jų pedagoginę veiklą, skirtingus tikslus. Skaudu, bet tiesa reikalauja pabraidyti ir po drumzlinus vandenius... Daug parašyta... Nežinau, kaip pasiseks, bet paveldą išsaugoti reikia.

R. K.: *Mokytoja Vanda Vasiliauskienė dažnai užsuka į „Romuvos“ gimnaziją. Šiandien čia belikę tik keli mokytojai, su kuriais jai teko darbuotis. Visagalis laikas pakeitė ir veidus, ir vardus... Kalbinau „Romuvos“ gimnazijos direktorių Gediminą Matiekų. Kai Mokytoja Vanda Vasiliauskienė Karaliaučiaus krašte mokė lietuvių vaikus gimtosios kalbos, gerbiamas Gediminas Matiekus gerai žinojo švietimo reikalus rajone, nes dirbo rajono švietimo, kultūros ir sporto skyriuje vyriausiuoju inspektoriumi metodininku. Tad ir paklausiau: „Kaip Jūs vertinate tokį Mokytojos pasišventimą svetimame krašte populiarinti lietuviybę?“*

G. M.: Sunkiai protu suvokiama, kiek reikėjo ryžto ir sveikatos vykti su knygų ryšuliais iš LR kultūros ir švietimo ministerijos į Karaliaučiaus kraštą arba iš Rokiškio į Karaliaučių... Mokytojos pasišventimas tolygus knygnešių darbui. Ji atliko milžinišką darbą, nors ir pati Karaliaučiuje gyveno nelengvomis sąlygomis ir labai kukliai. Kai žmogaus intelektas ir darbas pasiekia tokį lygį, belieka palinkėti tik sveikatos ir gražiausių akimirkų...

R. K.: *Iš visos širdies dėkoju gerbiama Mokytojai Vandai Vasiliauskienei už šį pokalbį. Šios akimirkos buvo tikrai labai šiltos, atviros ir nuoširdžios. Prisipažinsiu – truputį jaudinausi. Tai buvo mano Mokytoja... Tad ir ateityje linkiu dalyti gyvenimo išmintį kitiems, branginti nepaprastą stiprybės paslaptį, atlaidžiai žvelgti į žaibiškai plasnojančią laiką ir mylėti GYVENIMĄ!*

Žurnalo „Prie Nemunėlio“ skai-
tytojams pateikiame pluoštelį V. Va-
siliauskienės kūrybos

*Imki, Baltų žeme, vieną mano ranką,
tu, gimta šalele, imki kitą.
Niokotas abi jus caro ir germano,
Palikusią čia sūraus kraujo klaną.*

*Baltų žemėj griaudėjo patrankos,
liko dienos, kulky išvarpytos...
Tu, kančių motule, kankinį laikei ant rankų,
Bučiavai akis jo – išbadytas...*

*Tverkitės abi jūs mano rankų,
vienu eikiva keliu...
Daugiau jau negriaudės čia patrankos.
Plaukite viena į kitą skaidriu meilės upeliu.*

2003 09 07

Į statų kalną

*Kai kopiau į aukštą statų kalną,
vien gauja vilkų aplinkui staugė.
Pasirinkę jie vadu sau kainą,
it plieninėm virvėm mane smaugė.*

*Vėtros smarkavo, žiežula pikta
Svaidėsi žaibais, perkūnais trankės.
Viešpatie, per sunki man ši dalia.
Dvasią maitinu iš Tavo rankos.*

*Tvirtybė tu mana, mana tiesa,
mano meilė, gyvenimo kelias...
Tavo valiai atsiduodu visa.
Leisk, te išgamų dvasia kelias.*

2003 10 03

Kur esi?

*Žvaigždele, žvaigždele,
Kur mano tu esi?
Kuri mano apšvieta kelių?
Kuri guodi mane liūdesy?*

*Retai toksai dangus žvaigždėtas.
Dažniau – tamsioji naktis.
Apima tokia niekur dėtis...
Belieka vien Kristus viltis.*

*Po žemę ašara klajoja.
Ir širdis soti skausmu.
„Karaliūnai“ pro šalį prajoja –
akli, kurti. Jiems ramu.*

Ilgai lauktas

*Mėnesėli mėnulėli,
Kur ilgai buvai?
Ko tamsioj gūdžioj naktelėj
Man nesušvitai?*

*Miega pakeleėj miškeliai
Nakties vidury.
Kur priglauti man galvelę
Varganam kely?*

*O stebukle! Vieną naktį
Aukštam danguje,
Mano mielas šviesiaaki,
Išvydau tave.*

*Ir nušvito man kekeliai,
Šviesu net širdy.
Jau neklaidžiosiu takeliais
Naktų vidury.*

*Tik žibėki, tiktai švieski,
Tik nedink daugiau.
O stebukle! Man paliki
Tai, ką pamačiau.*

2004

Nesėk pelų

*Ir vėl rudenėlis.
Dar saulėtos dienos.
Saulutė mus šildo iš aukšto dangaus.
Mylėk šią žemę, dovanotą Dievo,
Argi reikia, žmogau, tau ko nors daugiau?
Ne šios žemės kirminu tau skirta raustis.
Palik ainiams pėdas gerų darbų.
Stiprėk dvasia, ryto rasa prauskis.
Eik žvalus per žemę, tik nesėk pelų.*

2005 08 11

Veidai

*Tų veidų aplink šimtai.
Jų tik išorę matai.
Kuris tikras, o kur – ne –
Žino gudri nežinia.
Ja naudojasi žmogus,
Slepia kaukėtus jausmus.
Smeigs į nugarą peiliu,
O žvelgs maloniu žvilgsniu.*

*Cirko kaukės supa mus.
Koks gyvenimas nuožmus!
Šoka, klykauja velniai...
Negi bus taip amžinai?*

2003 09 08

Saulėlydis

*Viešpatie, parodei Tu man kelių
Ir liepei juo drąsiai eit.
Negaliu aš eit prieš tavo valią.
Negaliu darbų neveikt.*

*Meilė į šį kraštą mane veda.
Man nereik tuščios garbės.
Noriu tik palikt čia savo pėdą,
Žymę lietuvių šlovės.*

*Kai naktis ateis, apglėbsiu žemę,
Trokštu iš visos širdies,
Kad lietuviai, kur nuolat čia gema,
Likt lietuviškos širdies.*

2005 05 29

Kaimelis

Kalninkai (dabar Prochladnojė)

*Stovi užmirštas prie plataus kelio.
Pūgos nepaliko mokyklon takelio.*

Rytas

*Pro ryto brėkšmą linksi žmonių būreliai,
Kiekvienas skuba prie varganų darbelių.*

Diena

*Kiek ant žmogaus prakaito lašelių!
Kiek ant knygelių palinkusių galvelių!
Stengias nepamiršti lietuviškų raidelių.
Oi, daug ten plaka lietuviškų širdelių!
Vežimai girgžda, traktoriai riaumoja,
Nosiai nemalonų „auksą“ vežioja...*

Vakaras

*Tamsoj žmonės triūsia apie savo namus
Užžiebę „liktarnų“ žiburius šviesius.
Kai alkanos karvutės garsiai šaukia „mū“,
Apima tokia nekurdėtis, ilgesys namų...*

Naktis

*Tyla... Žmogus miega, bet atodūisiais giliais
Veda ir veda sunkiais lašo keliais.
Neturi ramybės žmogus net sapne,
Dieną naktį skęsta sunkių varpų tvane.
Kartais vėjas stūgauja visą naktelę,
Lyg motutę būt palaidojus dukrelė.*

Epilogas

*Rytą viskas iš pradžios: nuo ryto, dienos,
Vakaro ir iki pat nakties gūdžios.
Taip sukasi žmonių gyvenimas ratu
Su tavimi, žmogau, sukuos ir aš kartu.*

2007

Neliko

*Neliko laiko lakstyt po pasaulį.
Stebiu, kaip pamažu leidžiasi saulė,
Kaip dienos greit slenka trumpyn, vis trumpyn...
Girdžiu – amžinybės žingsniai vis artyn...*

*Žmogus norėtų su saule gyventi,
Visad jaunas, niekad nesenti.
Bet veltui troškimas, to niekad nebus.
Jis gali apgauti tik vaikus.*

*Tik širdis nesensta, amžinai jauna,
Svajonių, troškimų, idėjų pilna...
Gal ji nemirs su kūnu, išliks gyva?
Oi, kokia senatvės minčių painiava!*

*Nurimk, širdie, nustok krušinėj stuksenti.
Gyvensiu tik, kiek ir skirta gyventi.
Atgulsim į juodą žemelę kartu.
Kas bus po to, žmogau žinoti – tabu.*

2008

* * *

*Kai užplūsta mintys
Ir nėra su kuo dalintis,
Stveriu baltą lapą
Ir pildau užgniauzusi kvapą.*

2008

Tautinės muzikos akordai – tautinė kultūros dvasia

DEIMANTĖ BARANAUSKIENĖ

Rokiškio muzikos mokyklos mokytoja

Muzikantų, grojančių liaudies instrumentais, yra kiekviename Lietuvos mieste ir rajone. Beveik visose muzikos mokyklose, konservatorijose, taip pat Muzikos ir teatro akademijoje bei Klaipėdos universitete yra liaudies instrumentų skyriai ar katedros. Taigi liaudies instrumentinės muzikos ateitis turėtų nekelti jokių abejonių. Nuolat vyksta liaudies instrumentų muzikos koncertai, konkursai, festivaliai.

Jono Švedo respublikiniai ir tautiniai liaudies instrumentų konkursai, regioninės liaudies instrumentų ansamblių šventės skatina visuomenę domėtis tautine kultūra, moko jaunimą muzikavimo kultūros, prasmingo bendravimo su bendraamžiais ir galiausiai atraukia juos nuo nepageidautinų pomėgių.

Kalbant apie Rokiškio rajono liaudies instrumentų mokytojų veiklą, norėtusi pasidžiaugti, kad mokytojai puoselėja liaudies instrumentinę muziką ir tautinius instrumentus. Skatina vaikus muzikuoti šiais instrumentais. Dar neseniai Rokiškio vaikų muzikos mokykloje nebuvo mokoma groti birbyne, o dabar ji jau skamba. Mokytojai su savo ugdytiniais ir ugdytinių kolektyvais dalyvauja įvairiuose respublikiniuose, apskrities festivaliuose, konkursuose, dainų šventėse. Be liaudies instrumentų skambesio nepraeina nė

viena miesto šventė. Mokytojai entuziastingai imasi įvairios veiklos, organizuoja stovyklas, išvykas, kad kuo daugiau vaikų grotų tautiniais instrumentais ir kad šie instrumentai būtų populiarinami.

Nuo 2006 m. pradėtas organizuoti tarptautinis festivalis-konkursas „Groju lietuvišką pjesę“. Kas antri metai Rokiškio muzikos mokyklos organizuojamas festivalis – konkursas sukviečia Panevėžio ir kitų regionų kolektyvus bei svečius iš Ciesio (Latvija) ir Talino (Estija). Festivalio-konkurso vertinimo komisija vertina kiekvieną festivalio dalyvį. Visiems dalyviams išdalyjami festivalio-konkurso prizai ir diplomai. Festivalio pabaigoje vaikai vaišინasi jau simboliniu tapusiu tortu „Kanklės“. Kadangi vaikai ir jaunimas noriai dalyvauja ir groja tautiniais muzikos instrumentais, šį festivalį numatoma rengti ir toliau.

Prieš ketverius metus Rokiškio vaikų muzikos mokykloje buvo suburtas mišrus instrumentinis ansamblis. Kolektyve groja kanklininkės, kurios išmoko mušti skrabalus, pūsti birbynę bei lumzdelį, ir smuikininkės su akordeonistais. Mintis suburti tokį įvairių instrumentų ansamblį kilo norint sutelkti kuo daugiau groti mėgstančių vaikų, kurie trokšta koncertuoti, stengiasi kuo greičiau pažinti instrumento specifiką

ir patirti muzikavimo džiaugsmą. Į instrumentinį ansamblį pavyko suburti skirtingo amžiaus vaikus. Nors tai ir nebuvo lengva: skirtingo amžiaus vaikai skirtingai mąsto ir skirtingai supranta ir išmoksta dėstomą medžiagą. Be to, būtina atsižvelgti ir į kiekvieno mokinio galimybes. Ansamblinis ir kolektyvinis muzikavimas kaip tik ir leidžia kiekvienam vaikui aktyviai įsitraukti į muzikos veiklą, atskleisti savo gebėjimus. Įvairių instrumentų ansamblio idėja pasitvirtino, nes vaikai labai stengiasi, noriai lanko repeticijas, negaili laiko ir jėgų, atsakingai ruošiasi koncertams. Rokiškio vaikų muzikos mokyklos mišrus instrumentinis ansamblis per ketvertą metų daug koncertavo ir koncertuoja ne tik Rokiškio rajone. 2005, 2006 ir 2008 m. vaikai dalyvavo vasaros liaudies instrumentų praktikume Palangoje, Panevėžio dienos koncertuose. 2005 m. dalyvavo Panevėžio apskrities vaikų ir jaunimo festivalyje „Jaunųjų talentų fiesta“ Pasvalyje, o 2006-aisiais – festivalyje „Liaudies instrumentai ir pramoginė muzika“ Šiauliuose. Tais pačiais ir 2008 m. antrajame ir trečiajame respublikiniame vaikų ir jaunimo tautinių instrumentų ansamblių festivalyje-konkurse „Tirlytis“ Panevėžyje rokiškėnų kolektyvas buvo apdovanotas II-ojo laipsnio diplomu. Garsas apie įdomiai pasirodantį

jaunųjų muzikų kolektyvą netruko peržengti ir mūsų šalies sienas. 2005 m. ansamblis lankėsi Lenkijos Respublikoje, 2006-aisiais dalyvavo tarptautiniame projekte „Muzika ir tolerancija“ Čekijoje, o 2007 m. rudenį rokiškėnai savo muzikavimo meistriškumą demonstravo Vokietijoje, kur dalyvavo Rokiškio vaikų muzikos mokyklos ir Leipzigo krašto (Vokietija) „Ottmar Gerster“ mokyklų muzikos mainų programoje.

Ansamblio kanklininkes groti moko mokytojos Deimantė Baranauskienė ir Emilija Repšienė, birbyne, lumzdeliu muzikuoti moko Deimantė Baranauskienė, skrabalais – Emilija Repšienė. Akordeonistus moko mokytoja Olga Kostiuk, o smuikininkes rengia ir joms talkina mokytoja Laima Plepienė.

Ne mažiau populiarius yra ir kanklininkių ansamblis, kuriame groja Judita Kreizaitė, Ramunė Balčiūnaitė, Ingrida Seliukaitė, Elinga Regalaitė ir Ieva Baranauskaitė (lumzdelis). Mergaitės – festivalių, konkursų laureatės, koncertavo Lenkijoje, Čekijoje ir Vokietijoje, įvairių rajono renginių dalyvės. Kolektyvo vadovė – mokytoja Deimantė Baranauskienė.

Prasminga, kad liaudies instrumentinė muzika yra nacionalinis turtas, nes prisilietę prie liaudies instrumentų, vaikystėje ir jaunystėje pasisėmę tautinės kultūros, skatiname vaikų ir jaunimo visokeriopą veiklą bei iniciatyvą puoselėti tautinės muzikos žanrą, aktualizuojant kultūros paveldo ir jo kultūrinės vertės išsaugojimą.

Mokytojos Emilijos Repšienės vadovaujami vaikų muzikos mokyklos auklėtiniai konkurso „Groju lietuvišką pjesę“ pasirodymo metu Rokiškio krašto muziejuje.
Nuotr. Deimantės Baranauskienės

Rokiškio vaikų muzikos mokyklos mišrus instrumentinis ansamblis koncerto Leipzige (Vokietija) metu. Vad. Deimantė Baranauskienė. Nuotr. iš Rokiškio vaikų muzikos m-klos archyvo

Koncertuoja Rokiškio vaikų muzikos mokyklos mišrus instrumentinis ansamblis. Nuotr. iš Rokiškio vaikų muzikos m-klos archyvo

Julijana Venediktova

Juodupės gimnazijos 11 klasės moksleivė

Pabūk šalia, kol aš augsiu,
Kol auginsiu savo svajones
Tavo žemėje,
Dieve..

Vargšas mirtingasis beldžiasi
į kitą pasaulį.
Sapno paviliotas nuklysta,
o atsimerkęs ir vėl
mato Dievo rūstybę.

Pavasariniai pumpurai kutena širdį.
Pražysta užmerkiamos akys.
Dinges tikėjimas įkvėpia
Vėl ir vėl tyro oro.
Gaišius ir paslaptingas apkabinimas...

Be savęs

Virš vandens ratilai –
Oro burbulai.
Aš plaukiu, nes skęsti nemoku.
O mėlynas dangus liepsnoja.
Ir visai dabar ne vakaras,
O pavasaris.
Žaliuoja širdys bei viltys.
Tu vienas.
Be savęs.
Pasiklydat...

Nepamiršk

Prisimiuk mane kaip šešėlį,
Juodą debesį, temdžiusį tavo saulę.
Nekęsk.
Verčiau jausk man neapykantą,
Keršią...
Ką nors, tik nepamiršk manęs.
Niekad nepamiršk.

Rasa Juškevičiūtė

Juodupės gimnazijos II klasės moksleivė

Puolęs angelas

*Mano angelas
savo nuodėmes
slepia
už mano pečių.
Degančių plunksnų
kvapą
aš užuodžiu.
Mano angelas –
mano kūnas ir kraujas –
toks artimas
taip netikėtai tapo man
svetimas...*

Mano gyvenimas

*Neieškomas,
todėl
nerandamas.
Nepavagiamas,
todėl
nevertinamas.
Neliūdnas,
bet
nepriklausomas.
Nelinksmas,
bet
neišklausomas.*

Nemylimas

*ir gaila...
nepametamas.
Mano gyvenimas
Toks.*

*Viena
Einu
Viena
Liūdžiu
Viena
Meldžiu
Viena
Kalbu
Viena
Tyliu
Viena
Tirpstu
Viena
Verkiu
Viena...*

Daugiau nebegaliu!

Pianistas

*Jie susirinko pažiūrėti į tave.
Nenuvilk manęs.
Net jeigu visi sakys,
kad tai neįmanoma,
pagrok
pianinu, kaip mokiau.
Aš žinau.
Tu gali.
Ir nesvarbu, kad pirštų neturi...*

Jonas Petkevičius

Juodupės gimnazijos 11 klasės moksleivis

Šiandakt liūdnam tirpsta
Lietus žolėje,
Jis sūrus, šaltas
Kaip vakarykščiai žvilgsniai.
Ir į ką surinkt pramiegotus skruostus,
Jei tavo balso aidas
Praverkė mano puodelyje skylę?
Išbarstau mudviejų maldą
Tarp vaikiškų pirštų,
Kad neužkrėstume savo dvejonėm
Sveikuolių,
Verkiančių tik tarp skliaustelių...

Balta įtampa
Prakaitu galanda kirvius,
Eis žalio ryto tašyti.
Gal nebeatrodys toks,
Giliai nuleista galva?

O ką man daryti?

Paglostysiu pėdomis kalkes,
Į pelenus susidėsiu rankas,
Ir nebereiks apsikabinti pakelės svečio:
Vienišo elgetos, su pilnomis saujomis
Tikrų prašymo žodžių.
Paliksiu po pirštą tokių draugų mintyse –
Galės kreivą vakarą glostyti.

Narkomanas

Mačiau išmėtytas viltis,
Prilipusias prie draugo padų.
Kažką kalbėjosi apie tave...
Viena pasakė:
„Išimsime iš kūno sielą – nepajus“:

Tik amžinai vienplaukis vėjas
Išverkė:
„Paskolinkit jam savo akis,
Šiltą norą gyventi,
O namus ras be jūsų“:

Savimylės laiškas poetui

Kasdien sustok pasikalbėti
Su rauginto rudens kontrastais,
Mylėkis su krislu akyje.
Rytoj prisėsim prie lango,
Apie tai pakalbėsime,
Išgersim šiltos (tavo ašarų) arbatos,
O poryt nebekalbėsime,
Tik sėdėsime,
Sėdėsime ir žiūrėsime:
Kaip katinai kieme
Blusas spardys...

Dailininkas Bronius Gražys

Išlaisvintos mintys, 2007 m., aliejus, kartonas 65x75 mm

